

FEKETE KÁROLY

Református teológiai oktatás
a Debreceni Egyetem keretein belül
1912–1950

1. Az egyetemmé alakulás és az egyetemi rangú
teológiai oktatás elindulása Debrecenben (1870–1914)

Az önkényuralom korszaka komoly változásokat hozott a Debreceni Református Kollégium felsőoktatásában is. Az Entwurf szétzilálta a bölcsészeti tagozatot, amely így csonkán szolgálta a teológiai és a jogi képzést. Az abszolutizmus idején is prioritást élvezett a lelkészképzés, és öt tanszéke lett a század végére, míg a jogtanítás külön szervezett jogakadémián zajlott nyolc tanszéken.

Az egyetemmé alakulás ideáját először dr. Török József orvos mondta ki 1870-ben, a Kollégium új épületének alapkövetésén elhangzott ünnepi beszédében: „A debreceni főiskola többé, vagy legalább sok ideig, eddigi szűk keretében nem maradhat, a debreceni főiskolának egyetemmé kell átalakulnia [...] az egyetemnek államinak kell lenni, ami megtörténhetik a református egyház sérelme nélkül, mert ennek az egyháznak érdeke a haza érdekével sohasem ellentétes.” (1870. május 5.)¹ A Kolozsvári Egyetem felállítása azonban az állami egyetem reményét szétoszlatta, de ekkortájt, 1874-ben fogant meg egy magyar protestáns egyetem felállításának gondolata. Innen indultak el az egyetemmé válást előkészítő tudatos lépések, intézkedések, átszervezések. Az egyetemi mozgalom tehát 1874-ben kezdett tudatosabb és határozottabb alakot ölteni, amikor négy évfolyamos lett a jogakadémia, s a Tiszántúli Református Egyházkerület őszi közgyűlése kimondta, hogy közös költségen felállítják Debrecenben a protestáns egyetemet.² Debrecen városa 1875-ben büntető jogi tanszéket alapított.

Elsőként a dunántúli reformátusok támogatták, gyűjtést hirdetve, a debreceni protestáns egyetem ötletét. „Arra a hírre, hogy az állam új egyetemet tervez Pozsonyban, Aradon vagy Szegeden, 1878-ban sietnek kimondani annak szükségességét, hogy hazai református főiskoláink egyike egyetemi rangra emeltessék. Két év múlva, 1880-ban már egyenesen sürgetik és pedig most már kimondottan, a Debrecenben felállítandó egyetemnek ügyét és a lelkes Molnár Béla ívén erre a célra 4400 forint adomány össze is gyűlik. Sőt, midőn eszközeik elégtelensége miatt a miniszter felszólítja őket, hogy adják fel pápai jogakadémiájukat,

¹ A debreceni főiskolai tanári kar véleménye a felsőoktatásról, Debrecen, 1874. II. 14kk.

² TRE jkv 1874. októberi közgyűlés, 210. szám.

erre is csak amellet a feltétel mellett hajlandók, ha biztosítottat a protestáns egyetem!”³

A konvent tanügyi bizottsága 1879-ben kezdett foglalkozni azzal, hogy valamelyik református főiskolán bölcséleti kar létesítését indítványozza a református tanárképzés érdekében. Ettől kezdve a református tanárképzés és a bölcsészkar ügyével fonódott össze a Debreceni Egyetem kérdése.

A Tiszántúli Református Egyházkerület 1881-ben dolgoztatott ki egy tervezetet a jogi és a teológiai akadémia mellett létesítendő bölcsészeti akadémiáról. Az 1881. évben tartott alkotmányozó zsinat a legsürgősebb teendői közé sorolta a „bölcséleti kar” szervezését, de csak tíz év múlva, 1891-ben⁴ hirdetett gyűjtést a budapesti zsinat a debreceni bölcsészeti fakultás újjászervezésére. A közadakozáson felbuzdulva egyetemi mozgalom indult Debrecenben, és a századfordulón folyamatosan napirenden volt a Kollégium akadémiai tagozatainak egyetemmé fejlesztése. Sorra alakultak az új tanszékek, mégpedig kiváló oktatók meghívásával.⁵ Sóvári Soós Gábor hajdúnánási lakos és országgyűlési képviselő pedig 1888-ban tett értékes alapítványt.

Debrecen városa 1892-től négy, a Tiszántúli Református Egyházkerület két, a debreceni református egyház egy új tanszéket alapított.⁶ Az egyetem érdekében már 1893. október 27-én Kiss Áron püspök, gróf Degenfeld József főgondnok és akkori főispán, Simonffy Imre helyi gondnok és polgármester egy nagy értekezletet hívtak össze a városházára, amelyen a város színe-java megjelent. Ettől kezdve az eszmét ismertetve és népszerűsítve, fokozottabb mértékben indult meg a gyűjtés. A Debreceni Egyetem ügye a helyi és az országos egyház asztalán folyamatosan jelen volt, de a pénzkérdésen sorozatosan megakadt a szándék.⁷

3 Mitrovics Gyula 1912-es beszámolója: DKK 13 (1912), 38.

4 1883-ban a konvent kezébe vette a dolgot. Lassan és nehezen haladt előre. A tanügyi bizottságnak és a tiszántúli kerületnek kellett volna tervezetet adni.

5 1891-ben a budapesti zsinat Kiss Áron, Degenfeld József és Tóth Sámuel indítványára foglalkozott a kérdéssel. Tisza Kálmán indítványozta, hogy az egyetemes protestáns érdekekre tekintettel kérjenek segítséget az evangélikus egyháztól is. A zsinat egy 15 tagú bizottságot küldött ki a tervezet elkészítésére. Az elkészült bizottsági tervezet határozata szerint a bölcséleti fakultás és tanárképző intézet 12 tanárral induljon magyar irodalom és nyelvészet, történelem, földrajz és klasszika-filológia előadásokkal. Sajnos a zsinatnak nem volt fedezete a megvalósításra, a kerületek pedig nem siettek a debreceni egyetemi mozgalom segítségére.

6 Az egyetemmé alakulás folyamatát részletesen leírják a különböző monográfiák a debreceni Református Kollégiumról. Az újabb tanulmányok közül lásd: Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában, Századok 138 (2004)/1, 12kk.

7 A konvent felhívására 1905-ben a tiszántúli egyházkerület tervezetet és költségvetést terjesztett fel a bölcséleti kar szükségleteiről: 136.234 koronára számítottak a kollégiumi alapítványokból, az újabb adományok kamataiból pedig 59.500 koronával számoltak. A hiányzó 76.734 koronát államsegélyből gondolták fedezni az 1848. XX. törvény-cikk alapján. – 1905-ben Debrecen memorandumot intézett a miniszterhez az egyetem céljait szolgáló beruházásokról és alapítványokról. (LE 4 [1911]/43, 14.) Ezt később kiegészít

A zsinat 1906-ban elállt az egyetem eszméjétől, s csak a bölcséleti kar kiépítését és a tanárképzésről való gondoskodást fogadta el. Ennek munkálására hívta fel a konventet és a tiszántúli egyházkerületet. Az evangélikus egyház 1907-ben hátrált ki a tervezetéből.

A tiszántúli egyházkerület és a város számára egyértelművé lett, hogy külső segítségre nem számíthatnak, ekkor határozták el magukat önálló cselekvésre.

A város telket ajánlott fel,⁸ az egyházkerület pedig az 1907/08. tanévtől kezdődően egyre-másra állította fel és töltötte be a bölcséleti kar egyes tanszékeit.⁹ Az eredményes tanszékalapítások következtében 1908-ban alakult meg a bölcsé-

szította egy pótmemorandum a város 5.000.000 koronás ajánlatáról az egyetemi épületekre, és az egyházkerület 1.000.000. koronás felajánlása. – A Degenfeld képviselte tervezetet a konvent nem fogadta el, hanem az iskolaügyi szakbizottság tervezetét tette magáévá. Nem elégedtek meg a 15 rendes tanárral és 2 magántanárral, hanem 19 rendes tanárt és 5 rendkívüli katedrát terveztek. A kar költségeit 315.432 koronában tüntették fel. Sőt a többi kart is erre a színvonalra akarta felhozni a konvent. A három kar összköltségét évi 514.556 koronában állapította meg. A fedezet: 150.908 korona, a többit államsegélyből kellett volna 363.648 korona összegben. A konvent ezt felterjesztette az összeülő II. budapesti zsinathoz. 1906-ban a város törvényhatósági bizottsági közgyűlése kimondta, hogy az egyetem érdekében újabb nagyobb áldozatra is kész, és Weszprémy Zoltán akkori főispán elnöklésével s dr. Kenézy Gyula előadósága mellett tekintélyes bizottságot küld ki az ügy előkészítésére.

8 Debrecen törvényhatósági bizottsága 1908. március 26-i egyhangú határozatával felajánlotta az orvosi kar részére a Szent Anna utca végén azt a területet, amely az akkori bábaképző, a MÁV vonala és a vasúti nagy átjáró között terült el, az orvosképzés segítésére a városi közkórházat és bábaképzőt; a Kossuth utcai temető, a katonai sütőház és a Hajnal utca közötti területet a bölcséleti karnak szánták, valamint 2.000.000 koronát készpénzben biztosítottak. Az egyetemépületek és a klinikák helyszíne kapcsán később változott a helyzet, mert a város a Nagyerdőn jelölt ki 130 kat. holdat.

9 1907/08: a magyar irodalmi tanszékre Papp Károly, az Országos Nőképző-Egyesület budapesti leánygimnázium tanára került; 1907/08: a klasszika-filológia tanszékre Fiók Károly műfordító, a Kisfaludy Társaság tagja érkezett; 1908: a magyar és ugor összehasonlító nyelvészeti tanszékre Pápay József MTA levelező tagot választották; 1908: a második klasszika-filológia tanszékre Darkó Jenőt, a bizánci görögység kutatóját hívták; 1909: a német filológiai katedrát a város segítségével töltötték be Schmidt Henrikkel, de 1910-ben kinevezték a Kolozsvári Egyetem tanáranak, és elment Debrecenből; 1909/10: a jogi karon a jogbölcséleti tanszékre Tegze Gyula, a kecskeméti jogakadémia igazgatója kapott meghívást; 1910/11: a magyar tanszékre hirdettek meg állást; 1911/12: a második egyetemes történeti tanszékre Rugonfalvi Kiss Istvánt és Pokoly József kolozsvári református teológiai tanárt nevezték ki.

szeti kar.¹⁰ A jogi karra pedig három királygyűrés (sub auspiciis) doktori címmel rendelkező fiatal jogtanárt is sikerült hozni.

Egy erős teológiai és egy erős jogi kar mellett pár év alatt kibontakozott egy ezekhez méltó bölcsészeti kar, ami magára vonta a kor oktatási kormányzatának is a figyelmét. Jól jellemzik ezt Tisza Istvánnak egy 1909-es fogadáson elmondott koncepciózus szavai: „A nyugattól átvett kulturális értékeknek a nemzet egyéniségéhez való átalakítása a kálvinizmus feladata, ezért van szükség a debreceni egyetemre, amelynek érdekében az erőket nem szétforgácsolni, hanem egyesíteni kell.”¹¹

Az események 1911-ben pörögtek fel.¹² Háttértárgyalások, ígéretek, emlékirat-felterjesztés és miniszteri leiratok váltogatták egymást. Hogy milyen komplikált volt a helyzet, azt hatásosan bizonyítja a tárgyalások különböző szakaszaiban résztvevő Mitrovics Gyulának, az egyetem későbbi neveléstudományi tanszéke első professzorának 1911. augusztus 19-én barátjához, tanártársához, Pápay Józsefhez írt levele: „Kedves barátom, noha már nem sokára viszontlátjuk egymást, újra bezörgessek hozzád, hogy a ker(ületi) gyűlés minket érdeklő részéről tájékoztassalak. Vagyis helyesebben arról, ami nem történt. Előző nap internátusi ügyben voltam a grófnál Jászival. Akkor tájékoztatott az egyetemi ügy állásáról bennünket. A Balogh J. frissen kapott levele szerint most a világi tanári állásokra vonatkozólag nem adhatja át elfogadás végett a kormány előterjesztését, mert a miniszter nincs otthon. A theol(ógiai) kart illető megállapodások előterjesztése ellen azonban nincsen kifogása. Egyébként úgy hiszi az államtitkár, hogy az őszi közgyűlésre ez is előterjeszhető lesz. A gróf úgy döntött, hogy nem hozza szőnyegre

10 „A bölcsészeti akadémián, mint az elmúlt évben, a következő öt szakcsoportból tartanak a tanárképzés szabályainak megfelelő előadásokat: 1. magyar-latin; 2. magyar-német; 3. latin-német; 4. görög-latin nyelv és irodalom, valamint 5. latin philologia és történelem. Bármely szakcsoporthoz választható harmadik tárgy gyanánt a philosophia. A nyilvános előadásokon kívül a hallgatók szemináriumi oktatásban is részesülnek. Minden szaktárgyból, eltekintve a főiskolai nagykönyvtártól, jól felszerelt, modern könyvtár, illetve gyűjtemény áll a hallgatók rendelkezésére. A vallás és közoktatásügyi miniszter 115.148-1903. és 30.259-1910. sz. rendelet szerint – addig is, amíg a főiskola egyetemmé alakul át –, a philosophiai kar hallgatói ugyanazon jogokat élvezik s ugyanazon feltételek alatt bocsáttatnak középiskolai tanárvizsgálatra, mint a magyar egyetemek hallgatói.” (Vegyések – A debreceni ref. bölcsészeti akadémia, LE 5 (1912)/28, 586.)

11 Baráth Béla Levente: A Tiszántúli Református Egyházkerület és a tiszántúli régió fejlődése az 1910-es években, In: Vladár Gábor–Szabó Előd (szerk.), „Isten Fia magának egy kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe” Ünnepi kötet dr. Márkus Mihály püspök-professzor 70. születésnapja tiszteletére, h. n., 2013, 11–15.

12 1911. február elején (LE 4 (1911)/8, 18.) Domahidy Elemér főispán és Kovács József polgármester keresték meg egyetemügyben Balogh Jenő kultuszminiszteri államtitkárt, aki megígérte, hogy meghívja a várost, a helyi református egyház és az egyházkerület képviselőit tanácskozássra. 1911. február 22-én történt is egy informatív jellegű tárgyalás a kultuszminisztériumban. Jelen voltak: Domahidy Elemér és Kovács Gyula, Hajdú megye fő- és alispánja, dr. Eröss Lajos ref. püspök, gróf Degenfeld József főgondnok, Kovács József Debrecen polgármestere, Dicsőfi József egyházi elnök, dr. Lóky Béla r. kat. főgimnázium-igazgató. – A vonatkozó híradásokat lásd: LE 4 (1911)/15, 21., (1911)/24, 41., (1911)/31, 9.

a dolgot ez alkalommal. Úgy is történt. A gróf benyomása az volt, hogy az osztály (Tóth Lajos és a szabadkőművesek) minden áron nehézségeket támasztanak az 5 vil(ági) tan-székre vonatkozó megállapodások megvalósításának. Az én impressióm meg az, hogy az obstructio közben nem akarja a kormány még ezzel sem nehezíteni a helyzetet. Mert ha olyan hivatalos testület részéről, mint a kerület (egyházkerület), definitív nyilatkozat történnék a kormány előterjesztése alapján, ez minden esetre döntő megnyilatkozás volna az egyetemügyben. Az a körülmény pedig, hogy a theol(ógiai) karra vonatkozó nyilatkozattétel elől a kormány kitérni nem kívánt, nézetem szerint kedvező jel, mert ez praejudikál a többinek is. Mindössze a nyilvánosság előtt labilisabb. Másfelől azt nem tudom feltenni a kormányról, hogy ilyen komoly erkölcsi testületet, mint a kerület (egyházkerület) egy ilyen dologban egyszerűen félrevezetve, nyilatkozattételre beugrassa.”¹³

A költségekről és a terhekről számháborúk, a városi, állami és egyházi érdekekről és az evangélikusok álláspontjáról¹⁴ sajtóviták zajlottak. Néhány vád íze-lítőül: a kálvinista Róma önkéntes behódolása az államnak tönkreteszi a hazai protestáns főiskolákat; a tiszántúli egyházkerület államosította a főiskoláját; az elvilágiasodott közszellem beköltözik Debrecen város egyházi oktatásába – és ezekhez hasonlók hangzottak el.

Demonstrációkban sem volt hiány.¹⁵ A legnagyobb szabású 1911. október 26-án volt, amikor 600 fős debreceni és kelet-magyarországi küldöttség és mintegy 100 országgyűlési képviselő járt az egyetem ügyében Budapesten a miniszternél.¹⁶

A Debreceni Egyetem struktúrájának kialakítási fázisaiban egyszer sem volt kétséges, ha Debrecenben egyetem lesz, akkor ott református hittudományi kar-nak is lennie kell. Az egyetemmel kapcsolatos háttértárgyalások idején hivatal-ban lévő mindhárom debreceni református püspök – Kiss Áron, Eröss Lajos, Baltazár Dezső – elsőrendű kérdésnek tartotta, hogy a jövőbeni egyetemen bizto-sítva legyen a hittudományi kar hosszú távú jövője és legyen meg a stabil jog-állása. Ezt az elvárást egyértelműen kimondja az a levélrészlet, amelyet Tisza Istvánnak írt Baltazár püspök: „*ha a református theologia kizárólagossága nem nyer biztosítást, akkor olyan következmények állhatnak elő, amelyek előállta sokkal károsabb, mintha a debreceni egyetemből egyáltalán nem lett volna semmi.*”¹⁷

13 Mitrovics Gyula levelei Pápay Józsefhez, Kácsárd, 1911. aug. 19. TtREK R 1670.121.11.

14 A vita evangélikus alakja a Lelkésze-gyűlés címmel Sztehlo Kornél volt, aki az evangélikus egyház egyetemes ügyésze és a protestáns közös bizottság előadója volt. A vitát lásd: LE 4 (1911)/23, 9–10., (1911)/24, 7–8., (1911)/26, 5–7., (1911)/29, 8., (1911)/30, 2–4.

15 Szentpéteri Kun Béla: Küldöttségjárások az egyetemért. DKK 1942. 51–53.

16 Előkészületekről: LE 4 (1911)/43, 14. Debreceni és kelet-magyarországi küldött-ség az egyetem ügyében Budapesten a miniszternél. Részletes beszámoló a demonstrá-cióról: LE 4 (1911)/44, 6–8.: „Impozáns, méreteiben nagyszabású volt a közóhainak ama kimutatása, amely a harmadik egyetemnek Debrecenben felállítása mellett megnyilat-kozott. 500–600 ember vonult végig október 26-án Pest utcáin tömött sorokban s hozzájuk csatlakozott mintegy 100 országgyűlési képviselő a képviselőházban.”

17 Baltazár Dezső levele Tisza Istvánhoz, TtREL I. 1. e) 13. d. 673/1913. Köszönöm dr. Baráth Béla Levente tanár úrnak, hogy felhívta erre a levélre a figyelmemet.

Fontos állomása volt ennek a zaklatott időszaknak az, amikor Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratban rögzítette a többszöri szóbeli tárgyalás eredményét és azt döntéshozatalra megküldte Degenfeld József egyházkerületi főgondnoknak.¹⁸ A megállapodási javaslat ide vonatkozó pontjai szerint: „A theologiai karon hittudományi tanároknak csak református vallású és lelkészi minősítésű egyének nevezhetők ki. A hittudományi karon a református egyházjog, illetőleg a bölcsészet tanára az egyetem más (jog- és államtudományi, illetve bölcsészeti) karát végzett református vallású férfi is lehet. [...] A tanszékek betöltése a következőleg történik: 1. A pályázatot kiírja a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter. 2. A beérkező pályázati kérvényeket a hittudományi kar dékánjához kell beadni, aki azokat először a fennebb említett háromtagú egyházi bizottsághoz teszi át. E hármast bizottságnak joga van a pályázatból bármelyik pályázót kizárni. Ha a hittudományi kar valamely tanszéket meghívás útján óhajt betölteni, szintén megkérdendő a három tagú bizottság és csak az hívható meg, akinek meghívásához a bizottság hozzájárul. 3. A három tagú bizottság a kérvényeket a maga nyilatkozatával az egyetem hittudományi karához küldi. A hittudományi kar hármast kijelölő javaslatot tesz és kijelölő javaslatát az egyetem tanácsához terjeszti fel. Ha az egyetem tanácsa is megtette javaslatát, az egyetem rektora az összes iratokat felterjeszti a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, aki a három tagú bizottságot újból meghallgatja s ennek újabb nyilatkozatát is az ügyiratokkal együtt Ő Felségéhez terjeszti fel. 4. A theologiai karon egyelőre 7 tanszék szerveztetik. Ezek volnának: a) újszövetségi írásmagyarázat és újszövetségi theologia; b) ószövetségi írásmagyarázat és ószövetségi theologia; c) egyháztörténet; d) dogmatika, szimbolika; e) vallásbölcsészet és vallástörténet; f) szónoklat és liturgika; g) lelkipásztorkodástan és az egyház beléletének ismertetése. 5. a hittudományi kar tanárainak fizetésére a tiszántúli református egyházkerület felajánlott évi 70.000 koronát és használatra átengedi a kollégiumban a theologiai akadémia jelenlegi helyiségeit, valamint ezek felszerelését (padok stb.), esetleg gondoskodik később is a helyiségszaporításról és a helyiségek dologi kiadásait (tatarozás, fűtés, világítás stb.) fedezi. 6. Amennyiben a tiszántúli egyházkerület a hittudományi karon további tanszék szervezését kívánja, feltéve, hogy e tanszék javadalmazásához megfelelő összeget [...] alapítvány gyanánt felajánlani fog, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a theologiai tanszékek szaporítása ellen nem lesz észrevétele. 7. A debreczeni református egyházközösség által felajánlott alapítvány a hittudományi karon szervezendő bölcsészeti vagy protestáns egyházjogi tanszék felállítására lesz fordítandó. 8. A hittudományi kar lelkészi tagjai mindazon cselekményekért vagy mulasztásokért, melyek az egyházi törvények szerint fegyelmi vétséget állapítanak meg, az egyházi fegyelmi hatóság alá

¹⁸ 1911. november 7. Zichy János leirata a debreceni egyetem ügyében Degenfeld Józsefhez 4253/el. szám alatt.

tartoznak. 9. A Tiszántúli Református Egyházkerület a lelkeszi minősítést teljesen önmagának tartja fenn.”¹⁹ Továbbá:

„a) a debreczeni tud. Egyetem hittudományi karának ny. rendes és ny. rendkívüli tanárai magától értetődőleg ugyanazt a javadalmazást fogják kapni, mint a debreczeni egyetem világi karainak tanárai; b) amennyiben a tiszántúli református egyházkerület a debreczeni tud. egyetem hittudományi kara tanárainak javadalmazásához évi átalány összeget fog fizetni, ezen ellenszolgáltatás fejében a hittudományi kar tanárainak összes javadalmazása az államkincstárt fogja terhelni; c) [...] a debreczeni református teológiai akadémiának azok a tanárai, akik a debreczeni tud. egyetem hittudományi karához kineveztetni fognak, külön legfelsőbb elhatározás alapján a teológiai akadémián töltött szolgálati éveik méltányos beszámításában részesüljenek. Amennyiben az illetők esetleg nem kapnák meg a teljes nyugdíjat, kívánatos, hogy ezt nekik a tiszántúli református egyházkerület valamely alapból (pl. a debreczeni tud. egyetem világi karaira felajánlott, de igénybe nem vett összegből) kivételesen megadja.”²⁰

Ezt az alapdokumentumot az 1911 novemberében tartott Egyházkerületi Közgyűlés elfogadta²¹ és kimondta, hogy a Debreceni Egyetem megalakítása érdekében²² átadja a Kollégium három akadémiái tagozatát. A döntés nehézségét

19 Az 1911. november 4-én kelt leirat teljes szövegét közli Kun Béla: A Debreczeni Egyetemért. A Tiszántúli Református Egyházkerület emlékkönyve a Debreczeni Magy. Kir. Tudományegyetem létesítésének történetéről. Debrecen, 1917, 39–41.

20 Az 1911. november 13-án kelt leirat teljes szövegét közli Kun Béla: A Debreczeni Egyetemért... i. m., 41–42.

21 A kultuszminiszteri leiratot 1911. november 8-án, a debreceni református főiskola igazgatótanácsának ülésén tárgyalták. Lásd: LE 4 (1911)/45, 3–6.

22 A tárgyalások rejtelmait ismerő Mitrovics Gyula hosszabb cikkben elemezte a Debreceni Protestáns Lapban a sokak által vitatott elhatározást. Részletek Mitrovics döntőbb gondolataiból: Mitrovics Gyula: Protestáns érdekek és a debreceni egyetem, DPL 31 (1911)/47, 734–737.: „Ha az állam a felsőoktatás terén az egyetemi rendszer kiépítését választotta, az azt jelenti, hogy szakított az akadémiák rendszerével.” [...] „Ha Debrecennek nem biztosítjuk most az egyetemét, több mint bizonyos, hogy felállítják azt Szegeden, s a negyediket Pozsonyban. [...] Debrecen nem kap tehát egyetemet, ellenben, lehet, hogy lassan, de annál biztosabban elsorvadnak akadémiái fakultásai. Jelesebb tanárait elhódítják, tantermei üresen maradnak, mert nincs s nem is lehet vizsgálatási joga sem a jogi, sem a bölcséleti karon [...]” [...] „három tényező akarátának kellett minden ponton találkoznia: az államénak, a városénak és a kollégium fenntartó testületének (egyházközség és egyházkerület). Egyik egyetértése sem volt nélkülözhető. A kollégium saját erői nem lettek volna semmi képen sem elégségesek; a város a felekezeti akadémiákat csak addig volt hajlandó támogatni anyagilag, míg ezzel erkölcsi jogosultságát növelheti az egyetem megnyeréséhez, ellenben hallani sem akart felekezeti egyetemről; végül az állam sem volt hajlandó más alapon tárgyalni, holott felekezeti egyetem szervezése esetén sem lett volna nélkülözhető a kormány támogatása a szükséges törvényhozási intézkedések megtételénél. E szerint tehát akármelyik tényező segítsége marad is el, kútba esik a debreceni egyetem – vagy a ref. akadémiák.” [...] „Az egyetem az állam lesz ugyan, de az ősi alma mater azért régi gondjával és szeretetével várja falai közé fiait, az örök ifjúságot, hogy

tükrözi az alábbi korabeli beszámoló néhány sora: „Egészen érthető, hogy a miniszteri leiratok bemutatásakor valami ünnepélyes feszesség, komorság vett erőt az egyházkerületi közgyűlés tagjain, hasonló a temetések hangulatához. [...] Ám az egyházkerületi közgyűlés tudott erős lenni, tudott bízni abban, hogy a magyar nemzetre soha többé nem jön olyan idő, amelyben a református egyház életerejéhez tartozó nemzeti eszmét és lelkiismereti szabadságot az állami hatalomtól és az állami intézményektől félténie kellene. Ebben az erős, öntudatos, felemelő bizalomban egyesülve, a megállapodást elfogadta.”²³

1911. november–december fordulóján zavar támadt, mert törvényjavaslatot „helyezett a ház asztalára a vallás- és közoktatásügyi miniszter, s mely Debrecenben pusztán hittudományi, jog- és államtudományi és bölcsészeti fakultást, Pozsonyban pedig jog- és államtudományi, bölcsészeti és orvosi fakultást tervez. [...] a tárgyalások eddig világosan a 4 fakultás érdekében folytak, e célra adta Debrecen a maga millióit és ímé a pénzt zsebre teszik[...]”²⁴ Ezért újra szót kellett emelni, hogy a kormány adjon garanciát a teljes, orvosi karral is rendelkező négykarú egyetem megalapítására.

Végre 1912-ben megszületett a XXXVI. törvény, amely kimondja: a magyar állam megalapítja a Debreceni Egyetemet.

A tanszékek betöltésénél megkívánt jogok ugyanazok voltak, mint amilyenek a Budapesti Tudományegyetem Római Katolikus Hittudományi Kara esetében voltak.²⁵

Miközben még javában zajlottak az egyetem felállítása körüli egyeztetések, a fentebb ismertetett megállapodás hírére élénk vita indult el az egyházi sajtóban a leendő hittudományi kar tanszékbeosztásáról. A vita beleilleszkedik abba az egyházi változássorozatba, amelynek gyökerei visszanyúlnak a 19. század máso-

internátusában erőit táplálja, gondjaitól kímélje meg, a Kálvin és a gályarabok lelkét lehelje belé; könyveit és kapuit feltárja előtte, hogy tanárképző intézetével az egyetem munkáját betetőzze, kiegészítse s igazán mintakészségű és képességű tanári nemzedékeket neveljen az országnak és a kálvinistaságnak. És ezzel a magyar protestantizmus ismét történelmi hivatása magaslatára állt. Az egységes nemzeti kultúra áldozatot követel tőle. És ezt az áldozatot hivatásának s kötelességeinek tudatában hozza meg, a nemzeti kultúra egysége és végső diadala érdekében. Nem siránkozik, nem töpreng, nem ellenkezik; dönt és férfiasan cselekszik. És ezzel újra ott áll, ahol a lelkiismereti és nemzeti szabadságok harcai korában: fontos nemzeti missióját tölti be.”

23 Baráth Béla Levente: „Földgyökerezés és égbe fogózás...” A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920), Sárospatak – Debrecen, 2014 (Nemzet, egyház, művelődés, 10), 100.

24 LE 4 (1911)/50, 13. A lap következő száma: (1911)/51, 15. arról adott hírt, hogy mégis lesz orvosi kar Debrecenben.

25 Az 1911. november 13-án kelt leirat teljes szövegét közli dr. Kun Béla: A Debreceni Egyetemért... i. m., 43.

dik felére.²⁶ A Budapesten megjelent egyesületi keresztyénség missziói-ébredési mozgalmi, a debreceni református ortodoxia megerősödése és az 1909-es Kálvin-jubileum hatása elindított egy általános teológiai és belmissziói megújulási folyamatot. Ennek a sokirányú folyamatnak egyik markáns eredménye a lelkészeszmény²⁷ megváltozása, amely országos feladattá tette a teológiai képzés új alapokra helyezését és a lelkészképzés átalakítását,²⁸ amihez egy új, hatodik teológiai tanszék alapítása kellett.²⁹

A debreceni hittudományi kar mindkét ügyben megkezdte a határozatok végrehajtását. Már az 1911. év végére elkészítették javaslatukat nyolc tanszékkel: ószövetségi tanszék, újszövetségi tanszék, historika tanszék (két tanárral: egyetemes és magyar protestáns egyháztörténet, valamint dogmatörténet, szimbolika, patrisztika és archeologia tantárgyak), rendszeres teológiai tanszék (dogmatika, vallásbölcsezet, vallástörténet, apologetika), gyakorlati teológiai tanszék 1. gyakorlati teológiai tanszék 2. rendkívüli tanszékek: filológiai tanszék, egyházi énekzene és művészeti tanszék.³⁰

Sass Béla teológiai tanár teljesen átdolgozta a debreceni teológia tanrendjét. Beillesztették a tanrendbe a Konvent által kívánt új szakterületet, amihez meg kellett alapítani egy új, hatodik teológiai tanszéket, és még egy segédtanári állás szervezését is javasolták.³¹ Már a hatodik tanszék felállítása előtt gondoskodtak a belmisszió oktatásáról. Az 1912/13. tanévben hetente járt Szatmárnémetiből Kovács J. István magántanárként Debrecenbe a belmissziókurzust előadni. Kovács J. Istvánt 1913 októberében megválasztotta a Dunamelléki Református Egyházkerület a budapesti teológia filozófia-pedagógia tanszékének tanárává,³² ezért más oktatót kellett keresnie Debrecennek.

A tanszék finanszírozásához Baltazár Dezső püspök főúri patrónusok anyagi támogatását kérte és kapta meg 1912-ben. A támogatók: özv. Tisza Kálmáné grófnő, Odescalchy Gyuláné hercegnő, Podmaniczky Gézané grófnő, Degenfeld Imre gróf és Károlyi Gyula gróf voltak, akik az alapítvány kezelői is lettek. Baráth Béla Levente idézi a hozzájuk írt levél szövegét: „*Új teológiai tantervünk a Tisza István gróf őexcellenciája, mint konventi tag intenciója szerint és indítványához képpent a gyakorlati teológiai tárgyak körét megbővítvén és az ezen tárgyak óraszámát*

26 A korszak belső egyházi életéhez lásd Bucsay Mihály áttekintő tanulmányát: In: *Studia et Acta* 5, 193–242., itt különösen a 220–227. oldalon lévő „Lelkészképzésünk ügye. Új intézmények, új tantervek” című fejezetet.

27 Barcza József: Magyar református lelkészeszmény a két világháború között. Száz éve született Csikesz Sándor, *ThSz* ú.f. 29 (1986)/3, 175–180.

28 Az Egyetemes Konvent 1912. évi áprilisi ülésén, a 91. és 96. szám alatt.

29 A két gyakorlati teológiai tanszék kérdése, *LE* 5 (1912)/16. 346.

30 L.: A debreceni egyetem theol. tanszékeinek beosztásához, *LE* 5 (1912)/17, 353–354.

31 A két gyakorlati teológiai tanszék kérdése, *LE* 5 (1912)/16, 346.

32 Munkásságához lásd önéletírását: Kovács J. István: *Egy élet prédikációja*, Budapest, 2005.

*megszaporítván egy második gyakorlati theologiai tanszék felállítása mutatkozik a leg-szükségesebbnek.*³³ Az ekkor meghirdetett pályázatra négy jelentkező³⁴ közül Kiss Ferenc püspökladányi esperes-lelkipásztor (az egyetem későbbi első rektora) lett a belmissziói és lelkipásztorkodási tanszék tanára.³⁵ Kiss Ferenc a tanszék elfoglalása előtt nagy körutat tett Németországban, hogy felkészüljön tanári feladataira.³⁶ Ekkor lett a patrisztika és egyháztörténelem új docense Erdős Károly, aki kollégiumi szeniorsága után ösztöndíjjal járt Berlinben, Cambridge-ben, majd Zürichben, s akit magántanári vizsga letételére köteleztek.³⁷

Mivel – saját körülményei miatt – a fenti zsinati határozatot nem tudta minden református teológiai főiskola végrehajtani, továbbá teológiai alapállásukban is volt nézetkülönbség, ezért Révész Kálmán sárospataki tanár kifogást emelt a két gyakorlati teológiai tanszék felállítása ellen.³⁸ Példaként a berlini, a lipcsei és a budapesti római katolikus hittudományi fakultás tanszékeinek arányszámára utalt, ahol mindenütt csak egy gyakorlati teológiai tanszék volt akkoriban. A válaszcikk egyrészt az Egyetemes Konvent 183/1911. számú határozatának végrehajtására hivatkozott, másrészt a belmissziói szempontból szegényes hazai állapotokra mutatott rá, ahol a gyakorlati teológia tanárának kell a szélesebb egyházi

33 TtRE jkv. 1912/167., Baltazár Dezső levele gróf Degenfeld Imre örököseinek. Lásd: Baráth Béla Levente: Baltazár Dezső püspök szerepvállalása a Debreceni Egyetem létrehozásában. In: Kustár Zoltán (szerk.): Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/06. évi értesítője. 468. tanév, Debrecen, 2006. 178.

34 Kádár Géza – zilahi lelkész, Kiss Ferenc – egyházkerületi főjegyző, dr. György János – bodonkúti lelkész, aki kolozsvári unitárius tanár is volt és Varga Jenő – méhteleki lelkész.

35 TtREL II. 2.a. 19. Theologiai Kari Jegyzőkönyvek 1912. október 30. VI. ülés 38. szám: „Kiss Ferencz-et kell föltétlenül első helyre ajánlanunk – rögzíti a határozat szövege – mint aki főként a belmisszió s az ezzel rokon egyháztársadalmi tevékenység terén folytatott lelkipásztori hatalmas munkájával, az egyházi élet különböző terein 20 éven át szerzett gazdag gyakorlati ismereteivel, pályázótársaival szemben első sorban mutatkozik leghivatottabbnak e belmissziói és lelkipásztorkodási tanszék betöltésére, illetőleg a pályázati kérdésben megjelölt összes tárgyak előadására.”

36 Uray Sándor: Dr. Kiss Ferenc élete és alkotásai (1862–1948), Debrecen, 1963. TtREK Kézirattár R 3004. 2. füzet 42. oldal. Uray Sándor részletesen leírja, hogy 1913 őszétől kezdve hogyan szervezte meg a debreceni diakonissza anyaházat, hogyan rendezett széles körű értekezletet az elgondolásait ismertető, hogyan ment el Losoncra Makay Lajos vallásánár meghívása ügyében, s hogyan állította munkába Urayt mint felügyelő lelkészt. (2. füzet, 42–47. oldal).

37 Z.: A debreceni főiskola igazgatótanácsának gyűlése 1912. november 6., LE 5 (1912)/45, 906.

38 Révész Kálmán: A debreceni egyetem teológiai fakultása, DPL 32 (1912)/16, 253–255. Révész Kálmán írása eredetileg a Sárospataki Református Lapokban jelent meg.

közeget megnyernie a belső megújulásra, ehhez pedig szükséges a második tanszék.³⁹

A tanszékbeosztás szempontjaihoz dr. Varga Zsigmond is hozzászólt, aki az egész egyetemre nézve még két tanszék felállítására tett javaslatot: „A két tanszék közül az első legyen a sémi nyelv és irodalomé s helye legyen a philosophiai kar, a második a vallásbölcészettől elkülönített vallástörténet tanszéke a theol. kar kebelében rezervált helyel.”⁴⁰ A szerző gazdagon érvel a sémi tanszék mellett, rámutatva az ásatások elindulására, a törökkutatás fejlődésére és egyéb tudományos érdekekre, de ez a javaslat sem változtatta meg a korábbi terveket.

A Tiszántúli Református Egyházkerület számára a református hittudományi karra vonatkozó végső miniszteri leirat 1913. május 21-én született meg. Igazából ez nyugtatta meg a kedélyeket, s az egyházkerületi közgyűlés 1913. május 29-én elfogadta a miniszteri leiratban foglaltakat.⁴¹

Hét tanszék szerepelt a leiratban: 1. újszövetségi írásmagyarázat és újszövetségi teológia, 2. ószövetségi írásmagyarázat és ószövetségi teológia, 3. egyháztörténelem, 4. dogmatika, 5. vallásbölcészet és vallástörténet, 6. szónoklat és liturgia, 7. lelkipásztorkodás-tan és az egyház belső életének ismertetése. A debreceni egyházközség által felajánlott alapítvány terhére előirányozták, hogy vagy sémi filológiai, bölcészeti, vagy protestáns egyházjogi tanszéket állítanak majd a későbbiek során.⁴²

A teológiai akadémia tanárai közül Csiky Lajost, a gyakorlati teológia tanárát harmincöt évi tanári szolgálat után, 1914. szeptember 1-től nyugdíjazták.

Az egyetemalapításra készülő Debreceni Református Kollégium két jelentős beruházása fejeződött be 1913-ban. A Kollégium hátsó udvarán 1912/13-ban a magasföldszintes tápintézeti épületre két emeletet építettek, ahol 180 férőhelyes

39 A két gyakorlati teológiai tanszék kérdése, LE 5 (1912)/16, 346.: „Ne hivatkozzunk berlini meg lipcsei példákra. A theológiára menő ifjú egész más készültséget és ismeretet visz ott magával a belmissio köréből is a teológiára. Nálunk azonban nemcsak, hogy nem visz, de még a theologia helyén sem talál a legtöbb helyütt említésre érdemes belmissiói munkát. Ilyen körülmények között a helybeli gyülekezetek és lelkészek nemcsak, hogy segítségére nem lehetnek a gyakorlati theologia tanárának, hanem ellenkezőleg, annak kell a helybeli egyház körében az igazi belmissiói munka megteremtésére kezdeményező lépéseket megtennie és a kezdet nehézségeivel kapcsolatos óriási munkát is végeznie. Erre pedig heti 20-23 óra mellett egy ember képtelen!”

40 Varga Zsigmond: Néhány ajánló szó két tanszéknek a debreceni egyetemen leendő szervezése érdekében, I. rész – LE 5 (1912)/17, 358–360., II. rész – LE 5 (1912)/18, 380–382.

41 TtRE jkv. 1913/134.

42 TtRE jkv. 1913/134.

akadémiai internátust rendeztek be.⁴³ A főgimnázium Péterfia utcai új épülete 1913-ban készült el, s 1914 tavaszán történt meg a költözés. Ez is közrejátszott abban, hogy az egyházkerület elnöksége felajánlotta a Református Kollégium épületét az egyetem céljaira. Így nem felmenő rendszerben nyitotta meg kapuit az egyetem, hanem mindhárom kar minden évfolyama egyetemi tanévet kezdett 1914/15-ben.

2. Református Hittudományi Kar a Debreceni Egyetemen (1914–1950)

Az egyetem a Kollégium épületében maradással részese lett a *genius loci* mindennapos valóságának.⁴⁴ Ezt fejezte ki az első rektornak, Kiss Ferenc teológiai professornak az első tanévnyitó alkalmával elmondott beszéde és annak jellegzetes fordulatai: „Új jövevény, magyar királyi Tudományegyetem! Nem kell neked itt új utakat törni: előtted a kipróbált, beigazolt, százszor megáldott út; nem kell neked új isteneket keresni: a régi Istent, a Krisztus atyját s magyarok Istenét itt trónon találod; nem kell a tudományt megteremtened: hangyaszorgalommal, becsületes kézzel épített oltáron rég lobog itt a láng; a türelem, másvélemény tisztelete, lelkiismereti, vizsgálódási, meggyőződésbeli szabadság nem most kopogtat itt a kapukon: egykorúak azok a Kollégiummal; nem kell a homlokzatra sem új díszeket vernie: józan vallásosság, jámbor erkölcs, Isten-, ember- és hazaszeretet patináját rakta le ott századok hű keze. [...] A múlt bölcsen megalapozza jövődet. Nem lesz nehéz hivatásod betöltése: az utat járd szélesebbre, az Isten félelmét alapozd meg jobban, a kultúra tüzeit lobbantsd nagyobb lánggra, a szabadság kultuszát fejleszd mind magasbra s a nemes patinát ne eltüntesse, – aranyozza meg gondos utódságod. Ez a létjogod, ebben fogsz győzni. Az Isten segítsen!”⁴⁵

A hittudományi kar kettős kötődésének mérlegpróbája volt a Református Kollégium 1914 után kialakított vezetési struktúrájához való viszonya és a Lelkészképző Intézettel való együttműködése.

43 Az épületet Tóth István tervezte és társával, Szilágyi Jánossal építette. A bútort azot Bors Károly rajztanár tervezte, Bessenyei Gyula műasztalos készítette. Intézetigazgató: dr. Mitrovics Gyula bölcsészeti akadémiai tanár. Díjsszabás 1913-ban: 100 koronáért 24, 200-ért 24, 300-ért 50, 400-ért 42, 500-ért 40 fő kapott teljes ellátást. Mitrovics Gyula: A kollégium akadémiai internátusa, DKK 14 (1913), 88–90.

44 Vö. Fekete Károly: Adalékok a Debreceni Egyetem „református” jellegének megmagadásához, In: Brezsnýánszky László (szerk.): A „Debreceni Iskola” Neveléstudománytörténeti vázlat, Budapest, 2007, 376–398., Szentpéteri Kun Béla: Kollégium – Egyetem, DKK 39 (1938), 44–47.

45 Kiss Ferenc: Évnyitó beszéd, In: A debreceni Magyar királyi Tudományegyetem évkönyve az 1914/15. tanévről, Debrecen, 1915. 6.

Az egyetem megalakulása után az egyházkerületi közgyűlés 1914-ben hozott határozatot a Kollégium új vezetéséről. Felállították a felsőoktatási intézetet, amelynek élén a kollégiumi igazgató állt, akit az egyházkerület választott. Az igazgató melletti felsőoktatási felügyelőbizottságnak minden hittudományi kari professzor tagja volt, de az egyetem más karairól is kértek fel bizottsági tagokat.⁴⁶ Az új testület nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert az egyetemi tanárok a Kollégium egyetem felettségét érezték veszélynek, a kollégiumi tanárok pedig azt érezték tehernek, hogy az egyházkerület a világi és a teológiai egyetemi tanárok vegyes összetételű bizottsága által gyakorol ellenőrzést fölöttük, miközben több professzornak nem volt kollégiumi és/vagy egyházi kötődése. A felsőoktatási intézet és a felügyelőbizottság tartalom nélküli, névleges testületté váltak.⁴⁷

A Kollégium és az egyetem közötti kapcsolat különösen is a Református Lelkészképző Intézet és a Református Tanárképző Intézet működésében öltött testet, amelyek közvetlenül a Református Kollégium szervezeti keretében működtek, és létük összeforrt a Debreceni Egyetemmel. A Református Kollégium 1914-től kiterjesztette az internátusi elhelyezés lehetőségét az egyetemi hallgatókra is. Így a bentlakásra kötelezett teológusok és tanárképző intézeti hallgatók mellett bölcsészek és jogászok, majd 1918-tól az orvostanhallgatók is részesülhettek a Kollégium diákjóléti szolgáltatásaiból (internátus, tápintézet, alapítványok, kedvezmények, legációk). Azok az egyetemi hallgatók, akik a Kollégium internátusában nyertek elhelyezést, tagjai lettek a Kollégium felsőoktatási intézetének.

A Református Tanárképző Intézet⁴⁸ és annak internátusa 1925-ben indult és 1952-ig működött, amely főként a bölcsészettudományi karhoz kötődött.

46 Összeférhetetlenségi ügy lett a kollégiumi igazgatói tiszt egyetemi tanár által betöltött rendszeréből: vö. DE HTK 1917/18. Jkv. – 1918. június 24. XI. rendes ülés, 196. szám és Zoványi Jenő különvéleménye.

47 Kun Béla, Szentpéteri 1942, 77–78.

48 A Református Tanárképző Intézetről készült tanulmányok: Péter Zoltán: A debreceni ref. kollégium tanárképző-internátusának első tíz esztendeje, In: Zsigmond Ferenc (szerk.): Pallas Debrecina. Dolgozatok a Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének tízéves fennállása alkalmára, Debrecen, 1936. 533–540., Bessenyei Lajos: A tanárképzőintézet története, In: Koll. tagozatai, 158–167., Csohány János 1988, 212., Tibori János: A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének története 1925–1952. In: Tibori János: Három tanulmány, Debrecen, 1998, 121–161. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani VII), Győri L. János: Gondolatok a református felsőoktatási kollégiumokról, Magyar Református Nevelés 2 (2001)/1, 23–25., Balassa Iván: A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézete és a tudomány, Református Tiszántúl 10 (2002)/6, 26–28., Fekete Károly: A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézete. In: Brezsnaynszky László (szerk.): A „Debreceni Iskola” Neveléstudománytörténeti vázlat, Budapest, 2007, 40–58.

A Református Lelkészképző Intézet⁴⁹ 1914-ben létesült és a hittudományi karral szorosan együttműködve végezte feladatát.⁵⁰

A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 105120/1914. sz. rendelete alapján 1914 szeptemberében kezdte meg működését a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem Református Hittudományi Kara. A kar első oktatói testülete összehozottan végezte munkáját.

A kar adta az egyetem első rektorát Kiss Ferenc⁵¹ (1862–1948) személyében, aki a lelképásztorkodás-tan tanszék vezetője, a belmisszió és a cura pastoralis tanára volt, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökhelyettese, a lelkészárvaák számára létrehozott református középiskolák, az úgynevezett Kálvineumok igazgatótanácsának elnöke.

Az 1914/15. első tanév hittudományi kari dékánja a rangidős Erdős József⁵² (1856–1946) professzor volt, az újszövetségi tanszék vezetője, aki Bécsben és Elberfeldben volt ösztöndíjas. Bécsben doktorált. A teológiai orthodoxia irányzatának képviselője az újszövetségi tanszéken, aki a reformátori hitvallások század eleji fordítója és terjesztője, a genfi egyetem díszdoktora (1913). Rektorrá választották az 1917/18. tanévre.

49 A Lelkészképző Intézet felállításával kapcsolatban lásd még: Kiss Ferenc: Egyetem és lelkészképzés, In: Szentpéteri Kun Béla (szerk.): Évkönyv a Debreceni Református Kollégium Akadémiai Tanszakairól, Debrecen, 1914, 38–46, A Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképző Intézetének szabályzata, LE 7 (1914)/45, 798–805., Kiss Ferenc: A Lelkészképző Intézeti igazgató jelentése. Tiszántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve 1915., Csikesz Sándor: Javaslatok a Lelkészképző Intézet szabályzatához. Felsőoktatási Tanács jegyzőkönyvei 1916–1917. 191/1916. 180/1916. TtREL II.1.b.2d., A Lelkészképző Intézet működési és szervezeti szabályzata TtRE jkv. 1915/249., Kun Béla: A Debreceni Egyetemért..., i. m., 1917, Kun Béla, Szentpéteri 1941, Csohány János 1988, 255–258., Tibori János: A Debreceni Református Lelkészképző Intézet története 1914–1950. In: Uő: Három tanulmány, Debrecen, 1988, 9–117.

50 A Lelkészképző Intézet történetének részletesebb bemutatását lásd kötetünk önálló fejezetében.

51 Fekete Károly (szerk.): Kiss Ferenc életműve, Budapest, 2012 (Diakóniai könyvtár, 1), Fekete Károly: A Debreceni Egyetem első rektora: Kiss Ferenc teológiai professzor, In: Pusztai Gabriella–Rébay Magdolna (szerk.): Kié az oktatáskutatás? Tanulmányok Kozma Tamás 70. születésnapjára, Debrecen, 2009, 105–119. Kovács I. Gábor (szerk.), Hit – tudomány – közélet. A debreceni tudományegyetem református hittudományi kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása, Összeállították: Kovács I. Gábor–Takács Árpád, Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014. (Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II.) 70–76.

52 Soltész Elemér: Emlékezés D. Erdős József professzorra, DKK 48 (1947), 116–118., Erdős József (nekrológ), ThSz 21 (1947)/1, 96., Csohány János: Simai Erdős József, In: Horváth Erzsébet–Literáty Zoltán: Történelmet írunk. Tisztelgő kötet Ladányi Sándor 75. születésnapja alkalmából, Budapest, 2012. 153–163.

Az ószövetségi tanszéken Sass Béla⁵³ (1865–1928) volt a professzor, aki Berlinben járt ösztöndíjjal, az ószövetségi filológia és exegézis tanára, a *Közlöny* és a *Debreceni Protestáns Lap* szerkesztője, az egyetem rektora lett 1921/22-ben.

Ferenczy Gyula⁵⁴ (1861–1931) bölcsészdoktor, asszirológus, előbb a bölcsészeti akadémia tanára volt, majd az egyetemen a gyakorlati teológiai tanszékot vezette. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság alapító tagja és jeles egyházi író volt.

A dogmatika tanszék vezetője Lencz Géza (1870–1932) professzor volt, aki bécsi és utrechti ösztöndíjas ideje után Bécsben szerzett teológiai doktorátust. Tanári munkája mellett a Kollégium levéltárnokává is megválasztották. Rektori tisztelet viselt az 1925/26. tanévben.

Az egyháztörténeti tanszékre Zoványi Jenő⁵⁵ (1865–1958) került, aki liberális szemléletű teológus volt. Korábban Sárospatakon volt teológiai tanár, de tudományos nézetei miatt elvesztette állását, majd perújítás után visszanyerte azt.

A vallásbölcsészeti és vallástörténeti tanszék vezetője Csánki Benjámín (1868–1943) lett, aki egyetemi tanársága előtt Tiszafüreden és Szeghalmon volt lelképásztor.

A tanszék- és tantárgyfelosztás a következők szerint alakult:

A tanszék neve Tanszékvezető	Előadott tárgyak	1915
<i>Újszövetségi írásmagyarázat és újszövetségi teológia</i>		
Erdős József (1914)	– Újszövetségi görög nyelvtan – Újszövetségi írásmagyarázat – Újszövetségi kor- és irodalomtörténet – Újszövetségi teológia	2 2 (3) – 3 6 3 2
<i>Ószövetségi írásmagyarázat és ószövetségi teológia</i>		
Sass Béla (1914)	– Héber nyelvtan – Héber nyelvgyakorlat – Ószövetségi írásmagyarázat – Ószövetségi bevezetést	2 2 3 6 3 2 3 1
<i>Egyháztörténelem</i>		
Zoványi Jenő (1914)	– A keresztyénség története (tekintettel a dogmatörténetre) – A magyar protestantizmus története az irodalomtörténettel	3 4 3 2

53 Csánki Benjámín–Lencz Géza: Sass Béla emlékezete, Debrecen, 1929.

54 Csohány János: Ferenczy Gyula emlékezete, *Confessio* 5 (1981)/4, 101–104.

55 Bucsay Mihály: Megemlékezés Zoványi Jenőről, *ThSz* ú.f. 1 (1958)/8, 363–365., Révész Imre: Zoványi Jenő centenáriuma, *Századok* 99 (1965)/6, 1393–1403.

A tanszék neve Tanszékvezető	Előadott tárgyak	1915
<i>Dogmatika</i>		
Ferenczy Gyula (1914)	– Szimbolikus könyveink ismertetése – Dogmatika – Dogmatikai prolegomena – Keresztyén erkölcsstan – Jézus élete	2 1 4 2 2 2 3 2 2 1
<i>Vallásbölcshészet és vallástörténet</i>		
Lencz Géza (1914)	– Theologiai enciklopédia – Filozófiai enciklopédia – Vallástörténet – Bölcsészettörténet	2 1 3 2 3 1 2 2
<i>Szónoklat és liturgia</i>		
Csánki Benjámín (1914)	– Liturgia – Katechetika – Homiletika – Gyakorlati bibliamagyarázat	1 2 1 2 3 2 2 4
<i>Lelkipásztorokodástan és az egyház belső életének ismertetése</i>		
Kiss Ferenc (1914)	– Cura pastoralis és a belmisszió elmélete, különös tekintettel magyar egyházi életünk ismertetésére – Az egyházi élet ismertetése – Apologetika	2 2 2 2 3 2
<i>Egyéb előadott tárgyak</i>		
	– Nemzetgazdaságtan és szociológia, közgazdaságtan – Jogi ismeretek (közjog, magánjog) – Nevelés- és oktatástan, tekintettel a pedagógia történetére, a nép- és középiskolai szervezet ismertetése – Közegészségtan – Tudományos szeminárium	3 2 2 2 2 4 2 2 2 2

Mire az egyetem megnyitására sor került, kitört az első világháború. A Kollégium főiskolai internátusából hadikórház lett, de az épületegyüttes jelentős részét is katonai célokra foglalták le.⁵⁶ Az egyetem beindítását nehezzé tették a háborús idők. A kormányzati szervek megkésett intézkedéseinek, az elhelyezés gondjainak Kiss Ferenc szervezőkészsége, gyakorlatiassága, kapcsolatteremtő képessége és tekintélye úrrá tudott lenni.

Az első tanévre beiratkozott 108 hallgató létszáma jelentősen csökkent. 1914 őszén 55 debreceni hittanhallgató és két segédlelkész lemondott hadmentességi jogáról és katonának jelentkezett, akiket előbb Budapesten tiszthelyettesnek ké-

⁵⁶ In: Koll. tagozatai.

peztek ki.⁵⁷ A jegyzőkönyvek sok háborús hírt rögzítettek. A kari ügyek között szerényen húzódik meg Ferenczy Gyulának, a gyakorlati teológia tanárának kérése, aki az 1915-ben tartott második félévi előadásai befejezése után kérte: „a nem sokára menetszázadokba osztott debreczeni theologus honvéd önkéntesekkel, mint egyik tanárjuk, ő is hadba indulhasson és hivatásához képpes tábori lelkészi szolgálatot vállalhasson; kéri erre nézve a kar beleegyezését és a szükséges miniszteri engedély kieszközlését.”⁵⁸ A miniszter őszig engedélyezte Ferenczy Gyula távollétét. Már 1915 nyarán elkezdtek érkezni a hírek katona teológusok haláláról.⁵⁹ Volt, aki hadikórházban szerzett tífuszban, volt, aki az olasz, az északi, a galíciai, a bukovinai vagy más harctereken esett el. Lettek hadifoglyok, súlyos és kevésbé súlyos sérültek.

A körülményeket érzékeltetik, hogy a tanári kar tagjai kari tanácsi szinten foglalkoztak a csomagtorlódások miatt elakadt könyvküldeményekkel, hadi célra gyűjtött berendezési tárgyakkal és fémtárgyakkal, hadipostabélyeg forgalmazásával. Oktatók és hallgatók egyaránt részt vettek a különböző gyűjtésekben és az általános takarékoskodásban.

A számon tartott, de az 1915/16. tanév második félévére be nem iratkozott, hadi szolgálatot teljesítő hallgatók összesen 28-an voltak.⁶⁰ Leginkább Kiss Ferenc professzor tartott velük folyamatos kapcsolatot. Többször meglátogatta őket a kiképzés alatt és 1916 őszén az orosz fronton is. A 40 katona teológusból tizenegyen haltak hősi halált. Az egyetemi tanács kezdeményezésére emléktáblán örökítették meg a hősi halált halt teológushallgatók emlékét.⁶¹ Az emléktábla leleplezése az 1925. május 3-án tartott évváró ünnepélyen történt meg.⁶²

57 Máté Csaba Sándor: A debreceni katona teológusok és emlékezetük, In: Baráth Béla Levente (szerk. lekt. bev.): Az I. világháború református tábori lelkészeire, tanáira és diákjaira emlékezve. Tanulmányok, Debrecen, 2014 (Harsányi András Alapítvány kiadványai 17), 43–56.

58 DE HTK Jkv 1914/15. – 1915. április 30. harmadik rendkívüli ülés, 154. szám. A kari határozat: „Kari gyűlésünk teljes méltánnyal a kartársunk részéről kifejezett elhatározás iránt, megállapítja, hogy az ő óhajta megvalósulásának a jelen félévben tanulmányi szempontból nincs akadálya, amennyiben az előrehaladt félévnek hátralevő idejében előadásait befejezte.” A miniszteri hozzájárulás június 15-én kelt, s hozzájárult, hogy dr. Ferenczy Gyula legkésőbb október hóra leendő visszatérés mellett tábori lelkészi szolgálatra jelentkezzen. DE HTK Jkv 1914/15. – 1915. augusztus 30. negyedik rendkívüli ülés, 183/a. szám.

59 DE HTK Jkv 1914/15. – 1915. augusztus 30. negyedik rendkívüli ülés, 184. szám, Jkv 1915/16. – 1915. szept. 29. I. rendes ülés, 15. szám.

60 DE HTK Jkv. 1915/16. – 1916. január 26. ötödik rendes ülés, 68. szám (név szerint felsorolva I–IV. évig).

61 Az HTK támogató határozata: DE HTK Jkv. 1916/17. – 1916. december 21. IV. rendes ülés, 47. szám.

62 A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1924/25. tanévről. Hajdúhadház, 1929. 73–82. (A hadbavonult 40 theologus-diák és hősi halottaink emléktábláinak leleplezése.)

A háború végével és a katonaság Kollégiumból való távozása után megtörténtek a szükséges fertőtlenítések és javítások. Az egyetem számára kijelölt kollégiumi helyiségekhez csak 1917-ben jutott hozzá a hittudományi kar. Az oktatómunkához nyolc termet kért a kultuszminisztérium az egyházkerulettől, és emellett használati jogot kaptak a második emeleti Oratóriumra és az Énekkeremre.⁶³

Az oktatás tudományos feltételeinek megteremtése érdekében már 1914-ben kérték a minisztert, hogy támogassa anyagilag a szemináriumi könyvtárak létesítését.⁶⁴ Bár a háború nehezítette a könyvbeszerzést, illetve a kórházzá lett kollégiumi helyiségek miatt csúszott a könyvtárszobák kialakítása,⁶⁵ a húszezer koronás fejlesztés 1915–1919 között arányos részletekben megvalósult.⁶⁶

A Debreceni Tudományegyetem díszjelvényeinek viselését 1915 áprilisában engedélyezte a király.⁶⁷ Az egyetem jelvényeit, a rektori és dékáni láncokat, valamint a díszgerundiumokra a karok szimbólumait Richard Zutt⁶⁸ (1887–1938) svájci származású ötvös és éremművész, a budapesti Iparművészeti Iskola ötvös szakosztályának vezetője készítette. Az egész egyetemet jelképező rektori díszgerundiumra a halál felett győzedelmes Krisztus-szimbólum, a zászlós bárány került, a hittudományi kar díszgerundiumán pedig a kakas emlékeztet a keresztyén éberségre, a bűnbánatra hívásra és az igazhitűsége (Mt 26,69–75).

Az oktatás feltételrendszeréhez tartozott az alapvető szabályzatok elkészítése. A hittudományi kar tanulmányi és vizsgarendje nem készült el az egyetem 1914-es indulására.⁶⁹ Ezért az egyetem 1914. június 25-én királyi jóváhagyással életbe lépett ideiglenes szabályzatának átmeneti rendelkezése előírta, hogy a hittudományi karnak az 1914/15-ös tanév első felében kell megalkotni új tanulmányi és vizsgarendjét. Az átmeneti időszakban a teológiai akadémia régi szabályzata maradt érvényben.⁷⁰ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1916. november 4-én 157474/1916. sz. alatt tette közzé a hittudományi kar tanulmányi és vizsgaszabályzatát.

63 Kun Béla: A Debreceni Egyetemért... i. m., 83.

64 DE HTK Jkv 1914/15. – 1914. november 4. 40. szám.

65 DE HTK 1915/16. Jkv. – 1916. február 28. hatodik rendes ülés, 85. szám.

66 A miniszteri levél kelt: 1915. április 14., 128/1914/15. szám. DE HTK Jkv. 1915/16. – 1915. november 26. harmadik rendes ülés, 41. szám.

67 Mudrák József: A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története (1914–1949), Debrecen, 2012, 17.

68 Richard Zutt (1887–1938) a korszak kiemelkedő „szecessziós személyisége”, ötvös és éremművész. Münchenben kőfaragást és ötvösséget tanult, Firenzében alkotott, majd 1912-től Budapestre hívták meg tanárnak. 1917-ben megalapította a Magyar Művészeti Műhelyt. 1925-ben Neissébe költözött, Sziléziába. Világháborús emlékermei különösen is híresek. 1938-ben Szuezen halt meg. Richard Zutt tevékenységének értékelését bővebben lásd Buzinkay Péter: Magyar Művészeti Műhely (1917–1929). Egy elfeledett iparművészeti vállalkozás az art deco jegyében, Artmagazin 6 (2008)/2, 80–83.

69 DE HTK 1914/15. Jkv. – 1914. szeptember 11. 5–6. szám.

70 Lásd a 1912:XXXVI. tc. vonatkozó paragrafusát.

Az egyetemi rang megkövetelte a promotiós és habilitációs szabályzat elkészítését. A minta a budapesti és a kolozsvári tudományegyetem doktori és habilitációs szabályzata volt.⁷¹ Az 1914 őszén elkezdett munka⁷² hamar tárgyalható tervezetet eredményezett, de csak 1917-ben nyert végleges elfogadást. A királyi szentesítés után 1917. május 28-án tette közzé a minisztérium 72413/1917. szám alatt a Debreceni Egyetem Református Hittudományi Karának doktori szigorlatokra és tudományos fokozatok szerzésére vonatkozó szabályzatát.⁷³ A fakultás történetében jelentős állomás volt a doktoráltatási jog elnyerése. Ezzel először nyílt lehetőség Magyarországon református teológiai doktori címet szerezni.

A doktori szabályzat elfogadása utáni módosítási kísérletek sora azt jelzi, hogy a hittudományi kar helyét, autonómiáját, tudományos igényét, egyházi beágyazódásának mértékét újra kellett gondolni és meg kellett találnia a helyét a fokozatos egyházi testületek felügyeleti és ellenőrzési joga tekintetében. A doktori és habilitációs szabályzat megalkotása után hol az Egyetemes Konventen, hol a Tanügyi Bizottságon, hol az egyházkerületi közgyűlésen keresztül akarták egyes személyek és a főiskolai jogállású teológiai akadémiák érvényesíteni saját érdekeiket.⁷⁴

A doktori eskü szövegét Erdős József professzor készítette.⁷⁵ A hittudományi kar először 1917-ben, a Reformáció 400. évfordulója alkalmából avatott díszdoktorokat. Tizenkét főt jelöltek honoris causa doktori címre: Baltazár Dezső debreceni püspököt, gróf Degenfeld József tiszántúli egyházkerületi főgondnokot, Dicsőfi József debreceni lelkészt, Dóczi Imre egyházkerületi középiskolai tanfelügyelőt, Kovács Sándort, a pozsonyi evangélikus teológiai akadémia igazgatóját, báró Prónay Dezső evangélikus egyetemes felügyelőt, Raffay Sándor budapesti

71 DE HTK Jkv. 1914/15. IV. ülés, 1914. november 4. 38., 39. szám, V. ülés, december 9. 49. szám.

72 DE HTK 1914/15. Jkv. – 1914. november 4. 38–39. szám.

73 DE HTK Jkv 1916/17. – 1917. június 22. XI. rendes ülés, 134. szám.

74 DE HTK 1917/18. Jkv. – 1918. július 20. IX. rendkívüli ülés, 201. szám: Az Egyetemes Konvent 2097/1918. szám alatt a doktori szigorlati szabályzat 2. § 2. pontját sérelmesnek tartják a teológiai akadémiák, ahol azt mondja a szabályzat, hogy szigorlatra azok állhatnak, „akik valamely hazai ref. theol. Akadémia bevégezése után akár ezen a karon, akár valamelyik külföldi egyetem prot. hittudományi karán legalább egy évig rendes hallgatók voltak.” A kar válasza: nem az akadémiáknak sérelmes, hanem ez a vélemény sértő a karra nézve: „arról győződünk meg, hogy a Konvent magasabb fokú intézeteknek tekinti a theol. akadémiáknál a külföldi fakultásokat, ellenben a miénket nem hajlandó olyannak tekinteni.”

75 Az eskü szövege: „Én esküszöm az élő Istenre és fogadom, hogy a debreceni magyar királyi tudományegyetem Rectora és Tanácsa iránt mindenkor tisztelettel viselkedem, – teológiai doktorhoz méltó, keresztyén emberhez illő módon fogok élni, – s tehetségemhez képest állandóan arra törekszem, hogy az evangéliom elveinek és a református /:protestáns:/ egyház szellemének megfelelő komoly tudományos munkássággal a közjólétet, tőkéletesbedést és magyar hazánk virágzását előmozdítsam. Isten engem úgy segéljen!” DE HTK Jkv. 1915/16. IV. ülés. 1915. december 30. 57. szám.

evangélikus lelkészt, Révész Kálmán kassai református lelkészt, Szeremlei Sámuel hódmezővásárhelyi református lelkészt, a belmissziói munka és a KIE vezető személyiségét, Szilassy Aladárt, gróf Tisza István dunántúli főgondnokot és Zoványi Jenő debreceni teológiai professzort.⁷⁶ Ekkor nyitották meg a Hittudományi Doktori Oklevelek Emlékkönyvét.⁷⁷ 1917 és 1950 között 45 díszdoktori címet és 76 doktori oklevelet adtak ki, valamint 1 doktori oklevelet honosítottak.

Az első ünnepi doktoravatás szervezése idején Zoványi Jenő dékán kérte az Egyetemi Tanácsot, hogy a hittudományi kar véleményezhesse a jog- és államtudományi kar felterjesztését, amiben a miniszter engedélyét kérték ahhoz, hogy a kánonjogi, egyházjogi doktorátust protestáns lelkipásztorok is megszerezhessék Debrecenben. Miközben a kar egyik fele azon az állásponton volt, hogy ne szóljanak bele a másik egyetemi kar doktori ügyébe, a szavazásnál Zoványi elnöki voksa döntött, és elutasították a kérést.⁷⁸ Fél év múlva az Egyetemes Konvent kérte a kultuszminisztert, hogy léptesse életbe a jogi doktorátus megszerzését református lelkipásztoroknak is, amikor a hittudományi kar leszavazta Zoványit, és az egyházjogi doktorátus megszerzésének lehetőségére szavazott.⁷⁹

A hittudományi karon az 1915/16. tanévtől kezdődően folyamatosan indítványozták újabb tanszékek felállítását. A Tiszántúli Református Egyházkerület elnöksége a debreceni református egyházközség 160.000 koronás alapítványának felhasználásával kezdeményezte a miniszternél a sémi filológia tanítására felállítandó tanszéket. A hittudományi kar bizonytalannak érezte az anyagi hátteret, ezért nem akartak egy anyagilag labilis konstrukciójú új tanszéket. Egyébként is a sémi filológia tanszék helyét inkább a bölcsészet-, nyelv és történettudományi karon látták volna célszerűnek. Ha már mindenképpen új tanszék alapítására kerülhetne sor, akkor oktatási szempontból inkább az egyháztörténeti tanszék kettéválasztását látták indokoltnak „az anyag nagy terjedelme és a tudományszak körének bősége miatt”.⁸⁰ Ettől kezdve többször is ostromolták a minisztert, hogy tegye lehetővé a második egyháztörténeti tanszék létrehozását. Zoványi Jenő professzor még tovább ment, amikor 1916 szeptemberében a hittudományi kar korszerűvé tételéhez egyenesen hat új tanszék alapítását javasolta. Szerinte szükség lett volna a második egyháztörténeti tanszék mellett a keresztyén erkölcsstani, az egyházjogi, a bibliai segédtudományok, a harmadik egyháztörténeti és a nevelés-

76 DE HTK Jkv 1917/18. – 1917. szeptember 10. első rendkívüli ülés 3. szám.

77 DE HTK 1917/18. Jkv. – 1917. november 19. II. rendkívüli ülés, 73. szám.

78 DE HTK 1917/18. Jkv. – 1917. december 5. IV. rendes ülés, 81. szám.

79 DE HTK 1917/18. Jkv. – 1918. július 20. IX. rendkívüli ülés, 202. szám.

80 DE HTK 1915/16. Jkv. – 1916. április 26. nyolcadik rendes ülés, 111. szám. Tőkésítés a felajánlott összeget: DE HTK 1915/16. Jkv. – 1916. aug. 28. 11. rendes ülés, 155. szám. Baltazár Dezső püspök kéri a minisztert, hogy az egyházközség által tett 160.000 koronás egyetemi alapítvány tőkéje a debreceni kollégium pénztárában kezeltesse. DE HTK Jkv. 1916/17. – 1917. február 23. VI. rendes ülés, 73. szám.

tani tanszékre.⁸¹ Természetesen ez akkor az álmodozás kategóriájába illő terv volt, s reálisan csak a második egyháztörténeti tanszék felállítása mellett tudtak érvelni.⁸²

Zoványi Jenő professzor 1917/18. évi dékánása több viharos eseményt hozott. Sokaknak megbotránkoztató volt a dékán ünnepi beszéde, amelyet a Reformáció 400. évfordulója alkalmából mondott el 1917. december 15-én, a Kollégium Dísztermében tartott ünnepségen.⁸³ Többször olyan különvéleményt fogalmazott meg, és úgy eröltette álláspontját, ami azt jelezte, hogy Zoványi a kar álláspontjával a közösséget megtagadta, ezért a kar Kiss Ferenc indítványára bizalmatlansági indítványt fogalmazott meg ellene: „A Kar Zoványi Jenő e.i. dékán iránt úgy a ref. emlékünnepén a Kar megbízásából tartott felolvasásának tartalma és iránya, mint az egyetem s a tiszántúli református egyházkerület, közelebről az ősi Kollégium közti jó viszony felbontására irányuló actiója, újabban pedig a legutóbbi ülés jegyzőkönyvéhez csatolt különvéleményének hangja s tartalma miatt bizalmatlanságát nyilvánítja. Hittudományi Karunk jelen határozatáról a Nagyméltóságú Vallás és Közoktatásügyi Miniszter úrnak ennek a jegyzőkönyvi számnak külön fölterjesztése által, ezennel tiszteletteljes jelentést tesz.”⁸⁴ Később még az is kiderült, hogy dékánként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba küldött iratokhoz olyan felvilágosító megjegyzéseket fűzött a dékáni felterjesztésekhez, amelyekben részrehajló, egyoldalú és téves információkat közölt.⁸⁵ Tantermi előadásaiiban éveken át az iskolai vallásoktatás ellen fejtett ki propagandát, amit a *Világosság* című szabadkőműves lapban írásban is megjelentetett.

Zichy János kultuszminiszter 1918-ban sürgősebbnek tartotta előbb a keresztyén erkölcsstan tanszék létesítését, mivel az egyháztörténet oktatását megoldottnak látta Debrecenben.⁸⁶ Az új tanszékre Csánki Benjámin pályázott a vallástörténet és rokon tudományok tanszékéről, akit a miniszter 1918 nyarán ki is nevezett a keresztyén erkölcsstani tanszékre nyilvános rendes tanárnak.⁸⁷ Helyére a vallástörténet és rokon tudományok tanszékére két pályázó közül⁸⁸ dr. Varga

81 DE HTK 1916/17. Jkv. – 1916. szeptember 30. I. rendes ülés, 4. szám. Sass Béla professzor különvéleményt nyújtott be a neveléstan sorrendjét illetően: előbbre javasolja helyezni, mégpedig az egyházjogi tanszék után.

82 DE HTK 1917/18. Jkv. – 1917. október 9. II. rendes ülés, 42. szám, Jkv. – 1917. november 7. III. rendes ülés, 65. szám; Jkv. – 1918. január 25. IV. rendkívüli ülés, 101. szám, Jkv.

83 DE HTK 1917/18. Jkv. – 1918. május 1. VI. rendkívüli ülés, 144., 145., 146., 147. szám.

84 DE HTK 1917/18. Jkv. – 1918. július 20. IX. rendkívüli ülés, 205. szám.

85 DE HTK 1918/19. Jkv. – 1918. december 11. II. rendkívüli ülés, 63. szám.

86 DE HTK 1917/18. Jkv. – 1918. január 15. IV. rendkívüli ülés 101. szám.

87 DE HTK 1917/18. Jkv. – 1918. június 24. XI. rendes ülés 190. szám.

88 DE HTK 1918/19. Jkv. – 1918. december 2. III. rendes ülés 60. szám. A két pályázó dr. Juhász László győrtleki lelkész és dr. Varga Zsigmond lelkészképző intézeti tanár.

Zsigmondot, a debreceni Lelkészképző Intézet tanárát választották meg,⁸⁹ de kinevezését csak 1921 májusában kapta meg.⁹⁰

Az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) egyik vezéregyénisége, a köztársasági pártot és a függetlenségi pártot is megjárt, szociális érzékenységgű Ferenczy Gyula professzor 1919. március 26-án a kar tagjainak egyetértésével javasolta, hogy a hittudományi kar táviratban köszöntse a Tanácsköztársaság vezetői közül Garbai Sándor elnököt és Kunfi Zsigmond közoktatási népbiztost, illetve üdvözljék „a dolgok új rendjét mint a názáreti által hirdetett, az emberiség által várt istenországát”.⁹¹

A Tanácsköztársaság tervezett intézkedései más vonatkozásban érintették volna a debreceni lelkészképzést. Baltazár Dezsőnek is gondot okozott Fáber Oszkárnak, a tanácsköztársaság egyházi vagyonok államosításával megbízott felelősének hat kérdése, amit a református egyház működése és vagyonának „likvidációja” kapcsán fogalmazott meg. A teológiák – „ha lesznek még jelentkezők és lesz rá pénze a gyülekezeteknek” – bérelt helyiségekben működhetnek. A Tanácsköztársaság idején Debrecenben is számoltak azzal, hogy a proletárdiktatúrával a feltételek közepette hosszabb távon együtt kell élni. Ezt a nyilatkozatok mellett jól mutatja, hogy április 11-én Baltazár Dezső, Szentpéteri Kun Béla és Lencz Géza informális megbeszélést tartottak arról, hogy a tárgyi és pénzügyi feltételek teljes hiányában hogyan tudnák szavatolni a lelkészképzés folytonosságát. Terveik szerint az oktatás helyszínéül a püspöki lakás szobái szolgáltak volna, az oktatásra vállalkozók – pl. Szentpéteri Kun Béla – fizetés nélkül vállalták volna feladataik ellátását.⁹²

A forradalmi események után, az 1919/20. tanévben a Debreceni Egyetemen is igazoló eljárások indultak a tanárok, a diákok, a tisztviselők és az alkalmazottak körében a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartásukkal kapcsolatban.⁹³ A köszöntő távirat teológiailag is támadható szavai sokféle erő, indulat és érdek támadáspontjává váltak, ahol az igazi célpont nem Ferenczy volt. Az Egyetemi Tanács hosszas eljárásban az egész hittudományi kart megrovásban részesítette, valamint az 1921. május 27-i ülésén tárgyalta azt a miniszteri rendeletet, amely Ferenczy Gyulát előbb kéthavi egyenlő részletben fizetendő 2000 korona pénzbírsággal sújtotta, majd a kormányzó nyugdíjaztatta, ahogyan Zoványi Jenő pro-

89 DE HTK 1918/19. Jkv. – 1919. március 26. 111. szám.

90 DE HTK 1920/21. Jkv. – 1921. június 30. VII. rendkívüli ülés, 209. szám.

91 DE HTK 1918/19. Jkv. – 1919. március 26. VI. rendes ülés, 109. szám. A Népszava 1919. május 20-i száma szó szerint közli a távirat szövegét.

92 Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogózás...” A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920), Sárospatak–Debrecen 2014 (Nemzet, egyház, művelődés, 10), 175–176.

93 DE HTK 1919/20. Jkv. – 1919. december 16. IV. rendes ülés, 48–49. szám.

fesszort is kényszernyugdíjazták.⁹⁴ Lencz Géza akkori dékánt pedig feddésre ítélték.⁹⁵

Tóth Endre egyháztörténeti kutatásai szerint: „Az új iskolai évet aztán – lecsillapodva kezdte az egész meghurcolt tanári kar – Zoványi Jenő kivételével –, akinek a forradalom alatti magatartása fegyelmi eljárással, polgári törvényszék előtt még folytatódott. Az új iskolai év elején váratlanul – mégis folytatása lett az ügynek. Dacára az egyetem s a miniszter véghatározatának – a Kormányzó »szeptember 22-én Gödöllőn kelt magas elhatározásával a m. kir. Miniszter tanácsától nyert felhatalmazás alapján« a VKM előterjesztésére, elrendelte, hogy »Dr. Ferenczy Gyula [...] az 1920. évi XI. tc. 4. §-a alapján nyugdíjigényének fenntartása mellett a tényleges szolgálat kötelékéből eltávolíttassék.»⁹⁶ Ferenczy intézmény-féltésből született, patetikus hangvételű indítványának nagy ára lett, és számára egyetemi tanári pályájának a végét jelentette. Kiss Ferenc nekrológja szerint: „A kommün idején [...] a Názáreti nevében sietett üdvözölni az antikrisztusokat [...] állandó berendezkedést várt, s a nagysúlyú gesztussal védeni gondolta a hittudományi fakultást [...] Jött az igazolási eljárás [...] A vész idején gyáván meglapultak bírói székbe ültek s statarialiter bántak el azokkal, akik a legtöbb esetben nem is voltak bűnösök [...] Szomorú fejezete lesz egyháztörténetünknek, különösen a tiszántúli résznek, – ahol az elvakult megtorlási mentalitás legjobban kiütközött, az a néhány esztendő, amikor az igazi bűnösökkel szemben tehetetlen düh könyörtelenül zúzott szét életpályákat [...] Sőt ültek bírói székbe s ítétek élet és halál felett olyanok is, kiknek fején szintén olvadó anyag volt [...] s a hatalmasok előtti kegy a vádlottak padjáról a bírói székbe igazságtalankodta őket. – Neki is menni kellett, a megsértett jogrend elégtételt kívánt [...] Ama hírhedt sürgöny szövege feletti jogos vagy jogtalan felháborodásomban én is őrizem azoknak köntösét, akik rakták a tüzet a máglyája alá [...] Azóta látom, mennyivel jobb volt soknál, aki helyén maradt, vagy tovább emelkedett.»⁹⁷

A másik súlyos büntetés Zoványi Jenőt érte, akinek esetét Révész Imre foglalta a legtömörebben össze: „A katasztrófa felé sodródó eszelős háború okozta izgalom, majd a polgári forradalom győzelme újra kiváltották belőle – sokkal erősebb mértékben, mint annak idején a sárospataki dolgok – a szenvedélyes közéleti harcost. Lelkes meggyőződéssel – amit egyébként már azelőtt sem titkolt – támogatta a forradalom legradikálisabb vívmányait és törekvéseit, főként az egy-

94 DE HTK 1919/20. Jkv. – 1920. július 24. XI. rendes ülés, 163. szám, 1920. december 11. IV. rendes ülés, 73–74. szám, 1921. február 7. VI. rendes ülés 112. szám, 1921. június 3. X. rendes ülés, 188. szám, 1921. november 9. III. rendes ülés, 48. szám.

95 Egyetemi Tanács Jkv. 1920/21. 188. 1575. etsz.

96 Tóth Endre: A debreceni egyetem református hittudományi karának a Tanácsköztársaság elnökét és közoktatásügyi népbiztosát üdvözlő határozata és ennek következményei. Debrecen, é. n. – TtREK R 3678. Kézirat. 101., DE Egyetemi Tanács Jkv. 1921. október 27. – 163.494/1921. IV. VKM.

97 Kiss Ferenc: A Tűzmadár. Emlékezések Ferenczy Gyulára, LE 24 (1931)/39, 281.

háznak az államtól s az iskolának az egyháztól való elválasztását, a vallástanítás kötelező voltának megszüntetését. Ezzel aztán csőstül maga ellen zúdította az egy darabig meglapuló, de a Tanácsköztársaság bukása után annál viharosabb erővel feltámadó egyházi és politikai reakciót. Bár a Tanácsköztársaság életében már nem vállalt aktív politikai szerepet, sőt annak alapelveivel sem értett minden tekintetben egyet, egyházának fegyelmi főhatósága mégis megfosztotta lelkészi jellegétől, a Horthy-állam kultuskormányja pedig kényszernyugdíjba küldte.⁹⁸ Zoványi Jenőt még a világi bíróság is perbe fogta és három hónapos fogházra ítélte.⁹⁹

Ezeknek az ítéleteknek a következményeként egyszerre két tanári állás üresedett meg. A politikai és a személyi nehézségek egyaránt közrejátszottak abban, hogy az 1919/20. tanévre megválasztott dékán, Csánki Benjámint vonakodott elfogadni a megtiszteltetés: „szükséges ezt a lelkiismereti kérdést megszívlelnie, mert a jövő tanév hazánk zilált, kietlen viszonyai következtében bonyodalmas lesz [...]”¹⁰⁰

A román megszállás idején, 1919. április 23-tól 1919. december 10-ig a román, 1920. március 11-től egy időre a nemzeti hadsereg vette igénybe a Kollégium egy részét.¹⁰¹

A politikai fejleményekhez tartozik még az is, hogy Kiss Ferencet nemzetgyűlési képviselővé választotta a püspökladányi körzet,¹⁰² ezért gyakori távolléte miatt nélkülözni kellett bölcsességét a kari üléseken.

A két megüresedett teológiai tanári helyet 1922-ben meghívással kívánták betölteni. Az egyháztörténeti tanszékre 1922. július 22-én meghívták dr. Pokoly Józsefet¹⁰³ a bölcsészettudományi karról,¹⁰⁴ aki el is fogadta a hittudományi kar meghívását és az 1923/24. tanévvel itt folytatta szolgálatát.¹⁰⁵ Az egyházszónoklati és egyházszertartástani tanszékre dr. Imre Lajost szerették volna megnyerni Kolozsvárról,¹⁰⁶ aki azonban nem tudta elfogadni a meghívást. Az ezek után meghirdetett pályázatra egy beadvány érkezett, amelyet Csikesz Sándor kiscsá-

98 Révész Imre: Zoványi Jenő centenáriuma, Századok 99 (1965)/6, 1395.

99 DE HTK 1919/20. Jkv. – 1920. július 24. XI. rendes ülés, 163. szám, 1920. december 11. IV. rendes ülés, 73–74. szám, 1921. február 7. VI. rendes ülés, 112. szám, 1921. június 3. X. rendes ülés, 188. szám, 1921. november 9. III. rendes ülés, 48. szám.

100 DE HTK 1918/19. Jkv. – 1919. június 5. VII. rendes ülés, 148. szám és 1919. szeptember 13. I. rendes ülés, 1. szám.

101 Varga Zoltán 1967. 14., Koll. tagozatai, 95.

102 DE HTK 1919/20. Jkv. – 1920. augusztus 19. V. rendkívüli ülés, 193–194. szám.

103 Barcza József–Csohány János: Pokoly József emlékkötet, Debrecen, 1994, Gálfy Zoltán: Pokoly József (1866–1933), In: Kozma Zsolt (szerk.): Akik jó bizonysgot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai 1895–1948. Kolozsvár, 1996, 79–89., Révész Imre: Pokoly József emlékezete, Debrecen, 1936.

104 DE HTK 1921/22. Jkv. – 1922. július 22. VII. rendkívüli ülés, 224. szám.

105 DE HTK 1922/23. Jkv. – 1923. január 27. VI. rendes ülés, 84. szám.

106 DE HTK 1921/22. Jkv. – 1922. július 22. VII. rendkívüli ülés, 225. szám. Imre Lajos visszamondása: 233. szám alatt.

nyoszoí lelkész, a debreceni református Lelkészképző Intézet tanára nyújtott be. Megválasztására 1922. december 29-én került sor.¹⁰⁷ Csikesz még két évig ingázott a baranyai Kiscsányoszró és Debrecen között. Lelkeszi állásáról 1924. december 31-én mondott le.¹⁰⁸

3. Az 1920-as évek teológiai oktatása

Az 1920-as évek belső egyházi átalakulásai új tanulmányi, nevelési és vizsgálati rend elkészítését eredményezték a hazai református teológiák számára, amelyet az Egyetemes Konvent 1924. május 20-i ülésén hagyott jóvá. Az új tanterv alaposabb bibliaismeret-oktatást írt elő és új kötelező tárgyként vezette be az apologetikát, a filozófiai enciklopédiát és a valláslelektant. Mivel a hittudományi karon ezek a tanulmányi kívánalmak már korábban is megvalósultak, ezért a kar részéről további intézkedésre nem volt szükség.¹⁰⁹

A tanszék neve Tanszék- vezető	Előadott tárgyak	1924	
		Heti óra	Félévek száma
<i>Újszövetségi írásmagyarázat és újszövetségi teológia</i>			
Erdős József	– Újszövetségi görög nyelvtan	–	–
	– Újszövetségi írásmagyarázat	3	4
	– Újszövetségi vallástörténet	3	2
	– Újszövetségi kor és irodalomtörténet	3	2
	– Újszövetségi teológia	–	–
<i>Ószövetségi írásmagyarázat és ószövetségi teológia</i>			
Sass Béla	– Héber nyelvtan	3	2
	– Héber nyelvgyakorlat	–	–
	– Ószövetségi írásmagyarázat	3	6
	– Ószövetségi vallástörténet (bib. teol.)	3	2
	– Ószövetségi bevezetéstán	–	–

107 DE HTK 1922/23. Jkv. – 1922. december 29. V. rendkívüli ülés, 80. szám. A kormányzó 1923. március 29-én nevezte ki Csikesz Sándort: DE HTK 1922/23. Jkv. – 1923. április 25. VIII. rendes ülés, 121. szám.

108 DE HTK 1923/24. Jkv. – 1923. november 15. III. rendes ülés, 74. szám: Csikesz különleges családi viszonya miatt Kiscsányoszróról minden második héten dupla óraszámban kívánt órát tartani, amit a kar tagjai nem láttak jónak. Az 1924. november 15-én tartott IV. rendes ülés 94. száma alatt jelenti ki Csikesz, hogy egyetemi tanszékét tartja meg és lemond lelkeszi állásáról.

109 DE HTK 1924/25. Jkv. – 1924. november 11. III. rendes ülés, 73. szám.

A tanszék neve Tanszék- vezető	Előadott tárgyak	1924	
		Heti óra	Félévek száma
<i>Egyháztörténelem</i>			
Pokoly József	– Az egyházi atyák és reformátorok latin nyelvű iratainak olvasása	1	4
	– A keresztyénség története (tekintettel a dogmatörténetre)	3	4
	– A magyar protestantizmus története az irodalomtörténettel	3	4
<i>Dogmatika</i>			
Lencz Géza	– Szimbolikus könyveink ismertetése	1	2
	– Keresztyén hittan (dogmatörténettel)	4	5
	– Keresztyén erkölcsstan	3	4
	– Jézus élete	–	–
<i>Vallásbölcsezt és vallástörténet</i>			
Varga Zsigmond	– Theologiai enciklopédia	1	2
	– Bölcsészeti enciklopédia	2	2
	– Vallástörténet, valláslélektan	1	2
	– Filozófiai enciklopédia	2	2
	– Vallásbölcsezt	2	2
	– Bölcsészettörténet	3	2
<i>Szónoklat és liturgia</i>			
Csikesz Sándor	– Liturgia	1	2
	– Katechetika	2	2
	– Homiletika	2	2
	– Gyakorlati bibliamagyarázat	1	4
	– Gyakorlati teológiai szeminárium	2	8
<i>Lelkipásztorokodástan és az egyház belső életének ismertetése</i>			
Kiss Ferenc	– Cura pastoralis és a belmisszió elmélete, különös tekintettel magyar egyházi életünk ismertetésére	2	2
	– Az egyházi élet ismertetése	2	1
	– Apologetika	2	2
<i>Egyéb előadott tárgyak</i>			
	– Nemzetgazdaságtan és szociológia	2	4
	– Közgazdaságtan	–	–
	– Jogi ismeretek (közjog, magánjog)	2	2
	– Egyházjogtan, bevezetés az egyházi közigazgatásba	4	2
	– Nevelés és oktatástan, tekintettel a pedagógia történetére, a nép- és középiskolai szervezet ismertetése	2	4
	– Közegészségtan	1	2
	– Tudományos szeminárium	1	8
	– Modern nyelv	2	8
	– Egyházi ének	1	8
	– Harmóniumgyakorlatok	2	8

Az 1925/26. tanévben első ízben töltötte be a dékáni tisztelet Csikesz Sándor professzor, aki a hittudományi karon végzett több mint másfél évtizedes munkálkodása alatt lendületes és koncepciózus tudományszervezést valósított meg a karon és az egész egyetemen. A tudományosság elmélyülése azt jelentette, hogy szinte minden teológiai diszciplínában komoly előrelépés történt.

Csikesz Sándor 1925-ben megalapította a *Theológiai Szemle* című szaklapot. A debreceni Kollégium Nagykönyvtárának kéziratára őrzi azt a – Csikesz Sándortól származó – gépiratot, amely egy gondosan kiérlelt, nyolc pontból álló határozati javaslattervezet. A fogalmazvány „egy tudós szakfolyóirat megindításának a sürgős szükségét” állapítja meg. Az elgondolás, amely aztán a közgyűlési események hevében később módosult, és így ebben a formában már a debreceni teológiai tanári kar elé sem került, a következő volt. A debreceni református hittudományi kar „hivatottnak ítéli magát arra, hogy a szakfolyóirat megteremtését s kiadásának feladatát magára vállalja. E munkájánál számít azonban a hazai protestáns teológiai főiskolák tanárainak a közreműködésére is és erre az érdekelteket külön is felkéri. A szakfolyóiratot a magyar protestáns teológiai tudomány és a vele rokon tudományok (ókori keleti nyelvészet, bölcsészet, paedagógia) beszámoló orgánumának kívánja tekinteni s elsősorban a külföldet óhajtja vele és általa szellemi törekvéseink mértékéről és értékéről tájékoztatni. Épen ezért a folyóiratba szánt tudós közlemények nyelvül a magyar, német, angol, francia, holland és latin nyelveket határozza meg, mint amelyeken értekezések és tanulmányok írhatók és közreadhatók. Hittudományi Kar azon nagy fontosságú érdekekre tekintettel, melyeket e szakfolyóirat megindításával kielégíteni óhajt, hogy az tudniillik egy magas színvonalú nemzetközi s mégis minden részben magyar célú és szellemű tudós kiadvány legyen s egyúttal a ma hozzá nem férhető külföldi közleményekért is megfelelő csereeszközül szolgáljon s nemzeti kultúrbirtokállományunkat ezáltal is súlyosan gyarapítsa.”¹¹⁰

Ennek megvalósításához kedvezményes papírért fordul a tervezet a vallás-és közoktatásügyi miniszterhez, anyagi támogatást remélt az Egyetemes Konventtől, a tiszántúli egyházkerulettől, s az ORLE könyvkiadó alapjától, de kikötötte a tervezet azt is, hogy az anyagi vagy erkölcsi támogatás nem érintheti a vállalkozás függetlenségét, „a folyóirat irányáért, függetlenségéért, tudós jellegéért a szerkesztőség, a tanulmányírók és végső fokon a Kar felelős.”¹¹¹

110 TtREK DRK kéziratári jelzet: R 4109

111 TtREK DRK kéziratári jelzet: R 4109

Ebből a grandiózus tervből a nemzetköziség hátrébb szorult¹¹², s az anyagi támogatás is másként alakult¹¹³, de alapjában véve a fenti elgondolás valósult meg a tudományos lap beindításával. A lap számaiból nyomon követhetők a teológiai tudományszakok témaváltásai és belső átrendeződései a két világháború között. Török István a *Korunk teológiai kérdései* című előadásában ennek lényegét így fogalmazta meg tömören: „A két világháború közt a teológiai érdeklődés az ember vallásos élményéről az élménykiváltó kijelentés felé fordult; az okozat helyett tudakolta az okot. [...] Ebben nemcsak az az érdekes, hogy az átrendezés sorban, minden teológiai tudományszakon végigmegy s a rendezkedéssel sok divatos kirakats cikk eltűnik a szemünk elől, sok poros lomtári holmi meg előkerül, hanem hogy ezek a régi darabok új elrendezésben érdekes fényt, új értelmet nyernek. Nemcsak új oldalukról mutatkoznak meg, hanem új összefüggésben is: ahol eddig csak sokféleséget láttunk, ma ismét az egység körvonalai rajzolódnak elénk. A kirakati cikkeknek egy célzatuk, egy mondanivalójuk van: az igazságos Isten könyörülő Atyánk a Krisztusban.”¹¹⁴

A kor teológiai gondolkodásának nagy átrendeződései közül a *Theologiai Szemle* különösen is rálátást adott arra, hogy

a) hogyan lett a korábban uralkodó szerepet betöltő vallástudományi nézőpontból bibliai teológiai érdeklődés, amely nem a szinoptikus, a páli és a jánosi tankörök szembeállítására törekedett, hanem az újszövetségi üzenet egységének felmutatására;

b) ugyancsak dokumentálják a *Theologiai Szemle* számai a barthi fordulat hazai lezajlását, amelynek során teológiatörténetileg is izgalmasak a kritikai megfontolásokat és az ellenvéleményeket rögzítő írások;

112 A *Theologiai Szemle* kezdetben német, angol és francia nyelvű összefoglalással jelent meg.

113 Anyagi szempontból is fel lehet korszakokra osztani a *Theologiai Szemle* történetét: az ORLE és Csikesz Sándor anyagi terhe volt a lap 1925/26-ban; a Tiszántúli Egyházkerület 1926. november 24–26-i közgyűlésén a 287. tárgysorozati pont alatt határozatot hozott a *Theologiai Szemle* anyagi megerősítésére és intézkedéseket tett: az egyházkerület az anyagi terhek felét vállalta 1927-től és a gyülekezeteket, intézményeket kötelezte a lap megrendelésére. A többi egyházkerület ebben nem követte a Tiszántúlt. A lap szerkesztésében a kezdeti években Varga Zsigmond professzor segítette Csikesz munkáját. 1940-ben az ORLE engedélyével átveszi a lap szerkesztését, fenntartását és terjesztését a Coetus Theologorum.

114 Török István: *Korunk teológiai kérdései*, ThSz 19 (1943)/3, 151., pl.: a korszak kezdetének tudományos öröksége volt a bibliai tudományoknál az Ószövetség és az ókori Kelet, az Újszövetség és a hellenizmus, majd az Újszövetség és a rabbinizmus főtéma, amely átfordult az Ó- és az Újszövetség mint Szentírás, a Szentírás mint Kijelentés kutatásába. Míg a *Theologiai Szemle* alakulása táján a történeti és filológiai kérdések sorára bomlott a Szentírás, mint pl.: Mózes és Hamurabbi, a Pentateuchos forrásai, hány Ézsaiás volt, addig az 1930-as 40-es évtized nagy művében Wilhelm Vischer az Ószövetség Krisztus-bizonyoságtételét kutatja: az emberi-történeti sokféleségen át az egy, isteni mondanivalót. Ugyanezt figyelhetjük meg újszövetségi téren is.

c) Csikesz Sándor saját tudományterülete miatt is több írás foglalkozik a valláspedagógia változásaival, amelyben fellelhetők a kor modern pedagógiai elméletei, irányzatai és az új didaktikai és metodikai szemléletmódok;

d) a lapban tükröződik az interkonfesszionális melletti kiállás, és tudatos erőfeszítéseket tettek a szerkesztők, hogy az 1920–1930-as években felhívják a figyelmet a protestáns egymásraultaltság gondolatára. A *Theológiai Szemle* tudományos összefogással küzdött a reverzális harcot kiélező, erősödő katolicizmus ellensúlyozására;

e) angol, francia és német szaklapszemléivel és a kor legjelentősebb külföldi teológiai irodalmának bőséges bemutatásával segítette a magyar olvasók tájékozódását a „Külföldi Szemle” rovatban.

Az egyetem központi épületének tervezésekor, 1925 őszén nyílt arra lehetősége a többi karral együtt a hittudományi karnak is, hogy megfogalmazza fejlesztési és elhelyezési elképzeléseit. Csikesz Sándor dékán nagy ívű memorandumot készített, amelyben a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé tárta a hét új tanszékkal bővített méretű kar szemináriumi helyiségekre, tanári szobákra, tantermekre, hivatalokra, ifjúsági tevékenységekre és szolgálati lakásokra vonatkozó szükségletét. Javasolta még egy görög–latin lektor és két középiskolai vallásanár bevonását az oktatásba, valamint egy vallástörténelmi múzeum felállítását.¹¹⁵ A teológiai tanárok kérték az Egyetemi Tanácsot, hogy „mint a legmostoháiban ellátott kar érdekeit az egyetemi építkezési bizottságban nyomatékosan pártfogolni szíveskedjék”.¹¹⁶

Ugyancsak Csikesz Sándor indítványozta a kar szervezeti fejlesztésének megindítására azt, hogy az 1926/27. tanévben állítsák fel a Valláspedagógiai Intézetet és a Liturgiai Intézetet. A tanártársak hozzászólásai után a javaslat hátréről elárulta, hogy mindent elkövetett a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium illetékeseinél, hogy a kívánt négy tanszék (egyetemes egyháztörténelem, sémi filológia, valláspedagógia, újszövetség segédtudományai) felállítására ígéretet nyerjen, mert a minisztérium a szanalásra hivatkozva minden tanszékszaporítási tervet elvetett. Sikerült viszont két berendelt tanerő beállítására fedezetet kapnia. Az intézetek létrehozását a kar megszavazta.¹¹⁷ A minisztérium 1927 augusztusában 200 pengővel támogatta a Valláspedagógiai Intézetet és 1000 pengőt utalt át a Liturgiai Intézetnek.¹¹⁸

Újabb két tanszék üresedett meg 1928-ban, amikor 1928. január 19-én meghalt Sass Béla, az ószövetség professzora, illetve amikor Erdős József, az újszövetség professzora nyugdíjba vonult. Az ószövetségi tanszékre a Lelkészképző Intézet tanárát, dr. Kállay Kálmánt hívták meg, az újszövetségi tanszékre pedig

115 DE HTK 1925/26. Jkv. – 1925. május 21. XIII. rendes ülés, 280. szám. Vö. Jkv. 1926. november 18. III. rendes ülés, 70. szám.

116 DE HTK 1925/26. Jkv. – 1925. november 6. IV. rendes ülés, 98. szám.

117 DE HTK 1925/26. Jkv. – 1925. május 21. XIII. rendes ülés, 280. szám.

118 DE HTK 1927/28. Jkv. – 1927. szeptember 20. I. rendes ülés, 11. szám.

id. Czeglédy Sándor pápai teológiai tanárt, győri református lelkészt.¹¹⁹ Czeglédy Sándort a debreceni professzorrá választása idején a Ceglédi Református Egyházközség is meghívta lelkipásztorának, aki az utóbbi állást választotta, s a professzorságtól visszalépett.¹²⁰ A pályázati kiírásra két jelentkező adta be anyagát: dr. Halmi János gyömrői lelkész, akinek a pályázatát a bizottság formai hiányosság miatt elutasította, s a másik pályázót, dr. Erdős Károlyt, a Lelkészképző Intézet igazgatóját választotta meg az újszövetségi tanszék professzorává.¹²¹ Erdős Károlyt 1929. május 28-án nevezte ki a kormányzó nyilvános rendes tanárnak.¹²²

A biblikus tanszékek utódlásával megnyílt a lehetőség arra, hogy a kar fejlesztési törekvéseinek újabb eleméhez kérjenek segítséget Klebelsberg minisztertől, hogy támogassa a már többször kezdeményezett ókori keleti nyelvek és kultúrák előadását az egyetemen. Kállay Kálmán és Varga Zsigmond professzorok ezen a területen végeztek kutatásokat, s mindketten ebből a tárgykörből szereztek meg doktori fokozatukat és magántanári címüket. Varga Zsigmond 1920-ban ilyen irányú tudományos dolgozatáért kapta meg a Magyar Tudományos Akadémia Fáy-díját.¹²³ A heti két-két órás előadások 1929/30-ban történő indítására megkapták az engedélyt és a fedezetet. Varga Zsigmond assyr-babyloni grammatikát, Kállay Kálmán pedig arab grammatikát adott elő.¹²⁴ Amikor 1933-ban a gazdasági világválság hazai hatásai miatt veszélybe került az előadások megtartása, akkorra már látszott az oktatás eredménye. A kari állásfoglalás feljegyezte: „külföldre kikerülő hallgatóink nagy büszkeséggel emlegetik, mennyire javukra szolgál az ókori keleti nyelvek és kultúrák ismerete, melyet idehaza szereztek s amellyel külföldi kollégáikat sok vonatkozásban megelőzik. Nem sokára várható, hogy hallgatóink közül egyik-másik e tudománykörből doktorátust szerez külföldi egyetemen, ami az előismeretek hazai megszerzése nélkül semmiképpen sem volna lehetséges.”¹²⁵

A speyeri birodalmi gyűlés 400 éves évfordulója alkalmából, 1929 márciusában tizenöt hazai és külföldi egyházi személyiségnek adományozott díszdoktori címet a hittudományi kar,¹²⁶ akik közül a hazai jelöltek 1929. december 14-én

119 DE HTK 1927/28. Jkv. – 1928. április 30. IX. rendes ülés, 194. szám.

120 DE HTK 1927/28. Jkv. – 1928. június 6. XII. rendes ülés, 232. szám.

121 DE HTK 1928/29. Jkv. – 1928. szeptember 1. I. rendes ülés, 2. szám.

122 DE HTK 1928/29. Jkv. – 1929. augusztus 14. XVII. rendkívüli ülés, 289. szám.

123 DE HTK 1928/29. Jkv. – 1929. június 7. XIV. rendkívüli ülés, 258. szám.

124 DE HTK 1929/30. Jkv. – 1929. november 13. III. rendes ülés, 140. szám.

125 DE HTK 1932/33. Jkv. – 1933. január 16. VII. rendkívüli ülés, 208. szám.

126 Az előterjesztések az 1929. március 14-én tartott X. rendes ülésen születtek meg a 175. szám alatt.

ünnepi egyetemi közgyűlés keretében vették át diplomájukat.¹²⁷ A külföldi díszdoktoroknak diplomáciai úton juttatták el oklevelüket.

A kiegyensúlyozott evangélikus-református egyetemi kapcsolatok jegyében Kiss Ferenc professzor kapott 1929. október 14-én díszdoktori címet a pécsi Erzsébet Tudományegyetem soproni evangélikus teológiai fakultásától a hazai protestáns egyházi közélet és tudományosság terén kifejtett érdemeinek elismeréséül.¹²⁸

Az 1929/30. tanév végén dr. Pokoly József egyháztörténet-professzor vonult nyugállományba.¹²⁹ Helyére dr. Révész Imre debreceni lelkészt, teológiai magántanárt hívták meg, aki már akkor ismert tudós és közéleti személyiség volt. Korábban Kolozsváron, majd a debreceni hittudományi karon mint magántanár összesen huszonhárom szemesztert tanított.¹³⁰

3.1. A felekezeti jelleg és az oktatáspolitikai az 1920-as évek végén

Az 1920-as évek második felében újra exponált kérdés lett a „felekezeti színezet”¹³¹, amikor az oktatáspolitikai lépései miatt újra előkerült ez a téma az országos sajtóban. Klebelsberg Kunó kultuszminister 1928. december 16-án két különböző cikkben is foglalkozott a Debreceni Egyetem felekezeti színezetével.¹³²

A pécsi Maurinum alapkövetésénél Klebelsberg hangsúlyozta: „aki hozzá akarna nyúlni a debreceni egyetemhez, annak nemcsak Debrecennel, a százezres népességű várossal gyűlnék meg a baja, hanem a tiszántúli református egyházkerülettel és a magyar kálvinizmussal is. A történelmi előzményekből és a környezet hatásából folyik, hogy noha a debreceni egyetem kizárólag állami intézmény, mégis erősen protestáns színezete van. [...] Debrecen protestáns miliője

127 Ekkor lett az egyetem díszdoktora dr. Antal Géza dunántúli és dr. Ravasz László dunamelléki református püspök, Soltész Elemér protestáns tábori püspök és Stráner Vilmos egyetemi tanár. A jogi- és államtudományi kar pedig dr. Baltazár Dezső tiszántúli püspököt terjesztette fel honoris causa doktori címre. Vö.: A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1929/30. tanévről. Debrecen, 1931. 21–53.

128 DE HTK 1929/30. Jkv. – 1929. október 2. II. rendes ülés, 58. szám. ThSz 5 (1929)/1–3, 186–187.

129 Pokoly József 1932. június 5-én halt meg. A DE HTK 1933. június 7. XIII. rendes ülésének 340. számában így jellemzik: „fáradhatatlan tudós. Bölcs és nagyhatású tanító, kitűnő kartárs, melegszívű jó barát és diákpátrónus”.

130 DE HTK 1929/30. Jkv. – 1930. június 30-i ülés. 438. szám.

131 A kor problematikájához lásd Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a Horthy-korszakban, *Történelmi Szemle* 44 (2002)/3–4, 293–329., T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*, Budapest, 1998.

132 A Pesti Naplóban: „Jelszavak és valóságok tusája” címmel, míg a Nemzeti Újságban: „Erkölc és tudomány” cím alatt.

hozta létre azt az állapotot, hogy a hazai protestantizmus a debreceni egyetemen saját génuszának megtestesülését látja. Én úgy érzem, hogy a katolikus színezetű Dunántúl viszont méltán látja – és kell is, hogy lássa – a pécsi egyetemen saját ideáljának a megtestesülését.” „A történelmi előzményekből és a környezet hatásából folyik, hogy noha a debreceni egyetem kizárólag állami intézmény; mégis erősen protestáns színezete van. Ez a katolikusok részéről természetesen azt a kívánságot váltotta ki, hogy egy másik egyetemünk viszont ugyanolyan mértékben katolikus színezetet nyerjen és mingyárt Pécsre gondoltak, amelynek jogi kara felszívta magába a pécsi katolikus jogi líceumot.”¹³³

Az 1928. december 16-án megjelent másik írásban, a *Nemzeti Újság* hasábjain jelentette be Klebelsberg a szegedi egyetemen létesítendő párhuzamos világnézeti tanszékek felállítását és az apácarendek képzési gondjainak a megoldását: „A szegedi egyetemen kész vagyok azok mellett a világi tanszékek mellett, amelyeket nem katolikus férfiak töltenek be, parallel tanszékeket létesíteni s azokra katolikus tanárokat kinevezni, hogy a tartományi főnöknőknek vallási aggodalmaik ne legyenek. Itt nevelhetnék női szerzetesrendjeink az általuk fenntartott polgári iskolák, középiskolák és tanítónőképzők tanárkarát. A nagyobb szegedi klinikákat már úgy építettem, hogy azok harmadik emeletét jóformán kis rendházak foglalják el és minden klinikát már olyan betegápolórendnek adtam, amely tanítással is foglalkozik. Így a nővéreket minden nagyobb költség nélkül küldhetik az egyetemre és a polgári iskolai tanárképzőbe. A többi rend számára is majd lehetővé teszem a Szegeden való elhelyezkedést. Női szerzetrendjeink páratlan felvirágzását várom ettől az intézkedéstől.”¹³⁴

Erre a miniszteri megnyilatkozásra egyre-másra szólaltak meg a sajtóban a debreceni református egyetemi tanárok és élesen reagáltak a protestáns egyházi vezetők is.¹³⁵ Szentpéteri Kun Béla hosszabb írásban elemezte Klebelsberg két cikkét. Emlékeztetett például arra, hogy „mindazok a jogok, amelyek a tiszántúli református egyházkerületet, illetőleg ennek bizottságát a hittudományi fakultás révén az egyetemmel szemben illetik, pontos másolása azoknak a jogoknak, amelyek hasonló vonatkozásban a budapesti egyetemen a primásnak járnak; a tanárok között semmi esetre sem nagyobb a reformátusok többsége, mint Budapesten a római katolikusoké és bizonyos, hogy Debrecenben a három világi fakultás egyikén sem mellőztek eddig soha arra érdemest azért, mert nem református vallású; s ha a budapesti egyetem szükségleteinek egy kisebb részét a megújított óvásokkal római katolikusnak hangsúlyozott egyetemi alapok fedezik, hát a debreceni egyetem református színezetének szintén van valamely szerény anyagi

133 Klebelsberg Kuno: Jelszavak és valóságok tusája, Pesti Napló (1928)/december 16., 1–2.

134 Klebelsberg Kuno: Erkölc és tudomány. *Nemzeti Újság* 10 (1928)/december 16., 1–2.

135 Nyilatkozatot adott ki az Országos Református Lelkész Egyesület 1929. augusztus 26-i miskolci közgyűlésén, illetve az Evangélikus Egyház közgyűlése 1929. november 15-én.

alapja. Az egyensúly tehát nem kívánná a Pécsre helyezett egyetem római katolikus színezetét. Ám ha ennek az egyetemnek a színezete – valóban a kulturális előzmények és a kultúra hatása alatt – annyira lesz római katolikus, mint amennyire a debrecenié protestáns, abban a nemzeti kultúra egységének féltése nélkül megnyugodhatunk.”¹³⁶

A szegedi változásokról szóló bejelentésekkel kapcsolatban is kinyilvánította Szentpéteri a véleményét, különösen is a miniszter egyetemet érintő terveit kommentálva: „Először is nyilvánvaló, hogy a miniszter elgondolása szerint az egyetlen protestáns »színezetű« debreceni egyetemmel szemben három római katolikus »színezetű« fog tehát állani. A budapesti Pázmány-egyetemen és a szintén ilyennek szánt pécsin kívül a szegedi is. Pedig Szegeden már csak nincs történelmi előzmény, hiszen ott egyáltalán semmiféle főiskola nem volt. Ott egyenest »csinálják« római katolikus kharakterűvé az egyetemet. Nem csupán azzal, hogy a nagyszerű fogadalmi templomot az egyetemmel szinte szerves kapcsolatba hozzák. Nemcsak azzal, hogy a klinikákon intézményesen apáca-ápolónőket állítanak be. Hanem azzal, hogy egyes tanszékek mellé, ha azokat nem római katolikus vallású ember tölti be, parallel tanszéket szerveznek római katolikus férfiú számára. A szegedi egyetemnek ilyen módon katholizálása pedig azért nagyon nevezetes, mert bizonyos vonatkozásban a szegedi egyetem versenyen kívül áll: a polgári iskolai tanárok képzése ott történik.”¹³⁷

Ezzel a tervvel szembeállítja a debreceni helyzetet: „Theologusaink igen fontos és rájuk nézve kötelező tantárgyat más fakultásokon kénytelenek hallgatni. De azért minékünk sem a pátrónusi viszony, sem a theologusaink szempontja nem juttatta eszünkbe azt, hogy egyes tanszékeknek református emberrel ellátatását intézményesen kikötni akarjuk. A debreceni egyetemen a filozófiának, a neveléstannak, az egyházjognak, íme, jövőendő papjainktól hallgatandó fontos tantárgyaknak lehet római katolikus vagy zsidó tanára. A közép- és újkori világtörténet, vagy a jogtörténet »világnézeti« szempontból fontos tudomány-szakainak tanszéke betöltésénél, dehogy is nézték azt, hogy a kiszemelt tudós református vallású-e. Hová vezetne az, ha bármelyik egyetemen bizonyos tanszékeken valamelyik vallásfelekezethez tartozó professzornak mindenesetre helyet kell foglalnia?»¹³⁸

A *Református Figyelő* Csikesz Sándor teológiai professzossal készített beszélgetést a Klebelsberg-cikkek hatására, hogy mennyiben látja ő a debreceni egyetemen a református szellem és a református érdekek érvényesülését. Csikesz Sándor egyetemi karonként számolt be az állapotokról és a református tanárok százalékos megoszlásáról: a jogi karon a református tanárok száma nem éri el a 70%-ot, az orvosi karon az evangélikusokkal együtt nem éri el a negyedrészt a református tanárok aránya, míg a bölcsészkaron 50%-ban tanítanak reformátusok. A minisz-

136 Kun Béla: A kultuszminiszter két cikke, DPL 48 (1928)/52, 478. A vitához tartozik még „Falusi”: A gróf Klebelsberg két cikke, DPL 49 (1929)/1, 3–4.

137 Kun Béla: A kultuszminiszter két cikke, DPL 48 (1928)/52, 478–479.

138 I. m. 479.

ter két cikke mintha egy zsilipet nyitott volna meg, mert az interjúban Csikesz hosszan sorolja a karonkénti igényeket, illetve azokat a hiányokat, amelyeknek a pótlása erősíthetné Debrecenben a református jelleget.

Csak egy részét idézzük Csikesz Sándor 1929-ben megfogalmazott kívánságlistájának: „Nincs református gyakorló középiskola. Nincs olyan intézmény, mint a miniszter által hathatósan támogatott Maurinum. A református tanárképző internátus rendes tanári kar helyett csak előadókkal működik és így csak a human szakokra adhat képzést. [...] Sehol sincs kidomborítva az a sokunk által régen hangoztatott, a miniszter által is újabban elismert elv, hogy a debreceni egyetem a négy évszázados ősi református kollégium folytatása. Szükséges volna külön egyetemi református lelkész a római katolikus egyetemi hitszónokok mintájára. Szükséges volna a bölcsészeti karnál is a szukreszcencia kérdéséről gondoskodni, megfelelő tudományos tisztségek szervezése által. Miután a hallgatóknak kétharmada protestáns, az állami egyetemi internátusban is biztosítani kellene a hathatós református lelkigondozást. A református hittudományi kar az ösztöndíj-tanácsban nincs képviselve és így nem tud elegendő irányítást gyakorolni tehetséges növendékeinek külföldi stipendiumokkal való ellátására. Az ősi református kollégium könyvtára óriási mértékben segíti elő az egyetem oktató és kutató munkáját is, ezzel szemben az államtól említésre érdemes anyagi segítséget nem kap. Első rendű érdek volna néhány egyetemi könyvtári segéderő berendelése, hogy a katalógizálás és felhalmozott adminisztrációs teendők ellátásában segítségre legyenek és így az intézmény más egyetemi könyvtárak mintájára a mostani 6 óra helyett napi 12 óráig nyitva tartható legyen. Nagy szükség volna egy az alföldi magyar kálvinista nép életviszonyait és életfeltételeit feltáró magyar etnográfiai és Alföldkutató intézet szervezésére. Az egyetemi és főiskolai tanárok múlt évben Debrecenben tartották gyűlésüket és az egyetem akkori rektora, dr. Verzár Frigyes, szenzációs hatású tudományos értekezésben kimutatta, hogy az elmúlt évszázadok alatt Debrecen vezetett Magyarországon természettudományi oktatás, továbbá természettudományi művek és intézmények létrehozása terén. Szeretnénk, ha ez a tény az új természettudományi tanszékekkel kapcsolatban is kellő méltánylásra találna. Így például, ha az újonnan létesítendő botanikus kert hirdetné az ősi debreceni kollégium régi fűvészkertjének emlékezetét. Ha a fizikai tanszék »Hatvani tanszék« nevet kapna, a matézis tanszéke Maróthi György nevét viselné stb. Általában a többi tanszékek is a magyar kálvinizmus négy évszázados debreceni főiskolája legkiválóbb erőinek emlékezetét hirdethetnék. Kívánatos volna, hogy ne csak az egyetemi évnyitó és évzáró ünnepélyek legyenek református istentisztelettel kapcsolatosak, hanem minden nagyobb egyetemi ünnep prelúdiuma a debreceni református egyetemi templomban Isten színe előtt hangozzék el. Én hiszek abban – mondta végül Csikesz professzor –, hogy a miniszter szempontjaink és kívánságaink jogosságát és helyességét be fogja látni, annyival is inkább, mert a miniszter munkatársa, Magyary Zoltán,

az egyetemi ügyosztály vezetője előtt ezeket több ízben megemlítettem és nagy jóindulattal találkoztam.”¹³⁹

A református egyház országos vezetése nevében megszólalt Ravasz László püspök és Balogh Jenő főgondnok is. Mindketten igen veszedelmesnek tartották volna, ha az egyetemek számát és arányát felekezeti szempontok szerint állapítanák meg. Ravasz szerint: „Egyetemi tanszékek betöltésénél semmi más szempont nem lehet irányadó mint az, hogy a tudós alkalmas-e helyének betöltésére. Soha senkiben még kárt nem tett a tudomány, bárminő világnézettel ment is az egyetemre. Szembeállítani a magyar tudományosság legfelsőbb intézeteit és tanárait: messzemenő felelősséggel jár. [...] Ne történhessék meg, hogy állami egyetemeknek nem teológiai fakultásain bizonyos tanszékek betöltésére csak bizonyos felekezeti emberek nyilvánítottassanak alkalmasnak.”¹⁴⁰ Balogh Jenő mint egykori egyetemi tanár erősítette meg a fenti szavakat: „a tudományos életet felekezeti alapon berendezni nem lehet.”¹⁴¹

A minisztérium nem reflektált minden megnyilatkozásra, sőt előfordult, hogy csak hosszú hetek múlva adott írásbeli választ, ezért igazán figyelemre méltó az a nyílt levél, amellyel Klebelsberg fordult a *Debreceni Protestáns Lapban* Szentpéteri Kun Bélához.¹⁴²

„Budapest, 1929. január 12. – Nagyrabecsült Barátom!

A Debreceni Protestáns Lapban megjelent érdekes cikked iskolapéldája annak, hogy hogyan lehet erélyesen érvelni anélkül, hogy személyes kérdéseket vegyítenénk a vitába, vagy a más nézetten lévők jóhiszeműségét vonnánk kétségbe. Vajha folynának össze vitáink így, akkor hozzájárulnának az eszmék tisztázásához.

A legnagyobb súlyt helyezem arra, hogy a hazai protestantizmusnak meglehessen az a benső megnyugvása, hogy az az ember, akire ma a magyar műveltség legfőbb intézése bízva van, minden felekezeti egyoldalúságtól ment és minden törvényesen bevett vallásfelekezettel szemben a *suum cuique* elvét rigorozusan alkalmazza. Csupán ez okból közlöm az utolsó évi tanári kinevezések névsorát is. Megvallom az igazat, hogy mikor a kinevezéseket Kormányzó Urunknak javaslatba hoztam, nem is néztem ki milyen felekezeti és ezt a kimutatást utólag kellett összeállítatnom. Az eredmény a következő:

Katholikusok: Dambrowszky Imre, Förster Aurél, Kuncz Ödön, Suffay Milán, Szandtner Pál, együtt öt.

139 A debreceni „református színezetű” egyetem – Csikesz Sándor egyetemi tanár nyilatkozata, Református Figyelő 2 (1929)/2, 14–16.

140 B.: Két súlyos nyilatkozat, Református Figyelő 2 (1929)/15, 177.

141 B.: Két súlyos nyilatkozat, Református Figyelő 2 (1929)/15, 177. A vita zajlott tovább is. A vallás- és közoktatásügyi államtitkár válaszolt az anyagi követelésekre utalva: Petri Pál: A református egyház és az állam, Református Figyelő 2 (1929)/40, 476–477., amire Kiss Ferenc debreceni egyetemi tanár reagált: Kiss Ferenc: Azonos feltételek, Református Figyelő 2 (1929)/40, 477–479., (1929)/41, 487–490. Válasz Kiss Ferenc egyetemi tanárnak – Mi a különbség a szegedi és debreceni egyetem között? Nemzeti Újság 10 (1929)/szeptember 29. 6.

142 A kultuszminiszter levele cím alatt közölte a DPL 49 (1929)/4, 37.

Evangélikusok: Blaskovich László, Kaas Albert báró, Moór Gyula, Ortutay Rudolf, együtt négy.

Reformátusok: Baló József, Darányi Gyula, Jeney Endre, Kolozsváry Bálint, Szentgyörgyi Albert, együtt öt.

Amint látod tehát, a theologiai karokra való kinevezéseket figyelmen kívül hagyva, kilenc protestánsnal szemben csak öt katolikus áll, tehát egyoldalúságról valóban szó sem lehet.

Az egész országnak és minden felekezetnek vagyok kultuszminisztere és így természetesen számolnom kellett a katolikusok speciális igényeivel is. Készséggel elviselem, ha egyik, vagy másik álláspontomat elvi okokból támadják, de a vita közben is ügyelek arra, hogy a hazai protestáns közvélemény pártatlanságomat és azt lássa, hogy kultúrpolitikámban felekezeti egyoldalúságok nem vezetnek. Kiváló tisztelettel, igaz híved: Gróf Klebelsberg s. k.”

Szentpéteri udvarias választ írt a miniszternek, de kétségtelenül leszögezte elvi álláspontját (mármint a Szentpéteri korábbi elemző írása¹⁴³), amely röviden így foglalható össze: „Nem is ez ellen szólt, hanem az ellen, hogy bármelyik egyetem, vagy bármelyik egyetemi katedra felekezeti jellege – kivéve természetesen a theologiai karokat – állami úton intézményesen megállapíttassék, vagy előmozdíthassék. Ez ellen felemelte és felemeli a szavát minden esetben, akár protestáns, akár római katolikus részre vétetnék ilyesmi tervbe.”¹⁴⁴

Valószínűleg a sajtópolémia is szerepet játszott abban, hogy Klebelsberg 1930 tavaszán látogatást tett Debrecenben, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerület elnökségének, a Kollégium és az egyetem vezetésének képviselőivel megvitassa, hogyan tudja az oktatási kormányzat megoldáshoz segíteni Debrecenben a felsőoktatással kapcsolatos általános és felekezeti gondokat.

Összefoglalva: Önmérséklettel megélt felekezeti színezetűségről tanúskodnak a korabeli nyilatkozatok, amelyeknek summáját Kiss Ferenc professzor szavai egyértelműen visszaadják: „A tudósképzés nem történhetik felekezeti alapon, az állami egyetem nem lehet egy – akármelyik – felekezet ancillája.”¹⁴⁵ Ez a vezérelv jellemezte a két világháború közötti Debreceni Tudományegyetem karközi életét és embergazdálkodását.

Az 1931/32. tanévben már közeledett az új központi épület berendezésének és az átköltözésnek az időszaka.¹⁴⁶ Csikesz Sándort, a hittudományi kar építési referensét azzal bízta meg a rektor, hogy gondolja át és készítse elő az auditorium

143 Kun Béla: A kultuszminiszter két cikke, DPL 48 (1928)/52, 478–479.

144 Kun Béla: A kultuszminiszter levele, DPL 49 (1929)/4, 38.

145 Kiss Ferenc: Azonos feltételek. Református Figyelő 2 (1929)/40, 478. Kiss Ferenc másik két írása is e téma kapcsán született: Kiss Ferenc: Két akta. Illusztráció a Kultuszminiszter viszonzossági gyakorlatához, LE 22 (1929)/25, 195–196., valamint Kiss Ferenc: Az állítólagos protestáns sérelmek tárgyában kelt félhivatalos nyilatkozathoz, LE 22 (1929)/41, 298–301.

146 DE HTK 1931/32. Jkv. – 1931. október 3. II. rendes ülés, 94. szám.

maximum berendezését.¹⁴⁷ Csikesz tervezeteket készített és képviselte a kar érdekeit a helyiségek elosztásánál. A fejleményekről folyamatosan tájékoztatta a Kari Tanácsot.¹⁴⁸

Az egyetem rektora kérte a hittudományi kar javaslatát a díszudvarban felírandó 25 történelmi név tárgyában. A hittudományi kar által ajánlott névsor: Komáromi Csipkés György, Martonfalvi György, Maróthi György, Hatvani István, Sinai Miklós, Budai Ezsaiás, Kerekes Ferenc, Lugossy József, Imre Sándor, Géresi Kálmán, Révész Imre, Szegedi Kis István, Melius Juhász Péter, Huszár Gál, Károli Gáspár, Szenci Molnár Albert, Melotai Nyilas István, Arany János, Kölcsey Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Szikszai György, Debreczeni Ember Pál, Bod Péter.¹⁴⁹ A teológiai tanárok szerint a névsor egyrészt „az egyetem nagy szellemi alapvetőinek Pantheona”, másrészt tükröznie kell azt, hogy „a Tisza István tudományegyetem a régi 400 éves debreceni kollégium szellemi letéteményese, sőt annak betetőzője”.¹⁵⁰ Vagyis: „a díszudvarra elsősorban olyan nagyságok nevei írassanak fel, akiknek a magyar nemzeti s közelebről a debreceni és a tiszántúli-alföldi református keresztyén kultúra és a debreceni kollégium kifejlesztése terén egyetemesebb arányú érdemeik vannak; míg az egyes szaktudományokban kitűnt nagy magyarok nevét az egyes szemináriumok, illetve intézetek helyiségeiben, az illető berendezési átalány terhére kell majd elhelyezni.”¹⁵¹ A Debreceni Egyetem díszudvarán ma olvasható névsor valójában több fázisban alakult ki¹⁵², de a szempontoknak megfelelnek a felkerült nevek.¹⁵³

Az egyetem vezetése az új épület berendezésének anyagi terhei és a nagy gazdasági világválság miatt minden szinten általános takarékoskosságot rendelt el. A szakelőadói megbízások és a tiszteletdíjak revíziója is megtörtént. A hittudományi karon csekély számú volt a megbízottak száma. Folyt az arab és assyr-babyloni nyelvtan oktatása (Kállay Kálmán és Varga Zsigmond). „A különböző felekezetek hitnézetei a keresztyén egység szempontjából” című ökumenikus előadás-sorozatot Lencz Géza adta elő, aki az ökumenikus mozgalmakban aktívan részt vett. Kötelező volt a karon hallgatni a tanulmányi rend szerint a közgazdasági (dr. Márffy

147 DE HTK 1931/32. Jkv. – 1932. január 30. VI. rendes ülés, 245. szám, 1933. május 24. XII. rendes ülés, 318. szám.

148 DE HTK 1931/32. Jkv. – 1932. január 30. VI. rendes ülés, 244-245. szám; 1932. április 28. IX. rendes ülés, 371-372. szám.

149 DE HTK 1931/32. Jkv. – 1931. november 6. III. rendes ülés, 129. szám.

150 DE HTK 1932/33. Jkv. – 1932. december 13. V. rendes ülés, 150. szám.

151 DE HTK 1931/32. Jkv. – 1931. november 6. III. rendes ülés, 129. szám.

152 A névsor kialakulásának történetét részletesen megírta Gaál Botond: A debreceni egyetem díszudvarának panteonja, *Gerundium* 4 (2013)/1–2, 59–82.

153 Az imponáló névsor fémjelzi a két intézmény (Kollégium és egyetem) közös örökségét: Debreceni Ember Pál, Maróthi György, Hatvani István, Weszprémi István, Diószegi Sámuel, Kövy Sándor, Fazekas Mihály, Domokos Lajos, Budai Ezsaiás, Kerekes Ferenc, Pápay József, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Lugossy József, Arany János, Imre Sándor, id. Révész Imre, Hőgyes Endre, Baltazár Dezső, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Medgyessy Ferenc, Csúry Bálint, két hely még üresen áll.

Ede), közjogi és közigazgatási jogi (dr. Kováts Andor), valamint a közegészségtani (dr. Belák Sándor) előadásokat.¹⁵⁴

Váratlanul távozott el az élők sorából 1932. április 29-én Lencz Géza dogmatikaprofesszor,¹⁵⁵ ezért – bár az 1932/33. tanévre tanszékredukciót rendelt el a vallás- és közoktatásügyi miniszter – a dogmatika tanszék betöltése szükséghelyzetet teremtett a karon, mivel Kiss Ferenc professzor már hosszabb idő óta betegeskedett.

Az 1932/33. tanévre szóló állami költségvetés tervezetében meglepetésszerű volt, hogy a Debreceni Egyetem Hittudományi Karán a tanszékek végleges számát az akkori nyolc helyett hatra szeretnék volna csökkenteni. A Debreceni Egyetem egészét tekintve az 51 tanszék helyett 46-tal számoltak a költségvetésben. Ez a tanszékcsökkentés összegytemi szinten mínusz 10%-os, a hittudományi karnál mínusz 25%-os csökkentést jelentett volna.¹⁵⁶ A kar észrevétele után a tanszékelvonás nem következett be, de a megüresedett dogmatikai tanszéket nem lehetett betölteni, szüneteltetni kellett.¹⁵⁷ Lencz Géza halála után Csánki Benjámin és dr. Vasady Béla sárospataki teológiai magántanár végezte a helyettesítést. Vasady hetente ingázott Sárospatak és Debrecen között.¹⁵⁸ Kiss Ferenc teológiai tanári szolgálatából az 1932/33. tanév végével ment nyugdíjba, betöltve a 70. életévét.¹⁵⁹ A gazdasági helyzet változásáig Csikesz Sándor végezte a helyettesítést az 1933/34. tanévtől.¹⁶⁰

Dr. Márffy Ede egyetemi tanár memorandumban fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy a Debreceni Egyetem karain állhassanak munkába tanársegédek. Elképzelése szerint: „Ezek az állások fizetés nélküliek, ideiglenes jellegűek és korlátozott számúak lennének. Az ilyen állást betöltők szakpályájukon való elhelyeződésnél előnyben részesülnének és tanársegédi minőségben eltöltött szolgálati idejük nyugdíjba beszámítható volna. Előnyben részesülnének bel- és külföldi ösztöndíjak odaítélésénél is.”¹⁶¹ A hittudományi kar melléállt a kezdeményezésnek, s mind a nyolc tanszékhez jónak látott volna egy-egy tanársegédet. Ezzel erősödött volna a teológiai fakultás egyetemi jellege, segítette volna az egyetemi tanárok tudományos munkáját és a tanári succrescentia (utánpótlás) megoldását.

Ez az időszak az egyházban is az állástalan diplomások korszaka volt. A Debrecenben végzett tehetséges diplomások szemináriumi gyakornokokként maradtak bent az egyetemen. Így kezdte el pályáját például Lukács László, dr. Farkas

154 DE HTK 1931/32. Jkv. – 1931. november 6. III. rendes ülés, 120. szám.

155 DE HTK 1931/32. Jkv. – 1932. április 30. X. rendkívüli ülés, 388–389. szám.

156 DE HTK 1931/32. Jkv. – 1932. május 7. XII. rendkívüli ülés, 400. szám.

157 DE HTK 1932/33. Jkv. – 1932. szeptember 5. I. rendes ülés, 12. szám.

158 Vasady Béla: *Az Ige útján sántikálva*, Debrecen, 1993, 72–73.

159 DE HTK 1932/33. Jkv. – 1933. május 24. XII. rendes ülés, 314. szám, 1933. június 7. XIII. rendes ülés, 350. szám.

160 DE HTK 1933. június 7. XIII. rendes ülés, 360. szám.

161 DE HTK Jkv. 1932/33. – 1933. március 25. X. rendes ülése, 267. szám.

Ignác (későbbi vallástanár) és Bodonhelyi József (későbbi budapesti teológiai tanár) a homiletikai és etikai szemináriumban, dr. Kálmán Sándor (későbbi hajdúhadházi vallásoktató lelkész) az ó- és újszövetségi szemináriumban, Pákozdy László Márton (iskolateremtő debreceni és budapesti teológiai professzor) és Segesváry Lajos (egyház történeti tankönyvíró) a vallástörténeti és az egyháztörténeti szemináriumban, ahol majd Bucsay Mihály (későbbi budapesti egyháztörténész) és Molnár Gyula segédlelkész követte őket.¹⁶²

3.2. Diákegyesületek a hittudományi karon a két világháború között

*A kollégiumi diákhatományok tovább plántálása és a diákegyesületek további működése is célkitűzés volt.*¹⁶³ Az 1915/16. tanévben a rektor és a kollégiumi igazgató kezdeményezésére egységes egyetemi ifjúsági egyesületbe szervezték a régi kollégiumi egyesületeket *Egyetemi Kör*¹⁶⁴ néven. Önállóságát csak a Kollégiumi Kántus és a Hittanszaki Önképző Társulat tartotta meg, bár a Kollégiumi Kántus minden, egyetemmel kapcsolatos szereplésénél az egyetem énekkaraként nevezte meg magát.

A diákhatományok tovább plántálásában 1932 őszétől, az új egyetemépület elfoglalása után meghatározó szerep hárult a hittudományi kar tanáira és diákjaira. Ezt a felelősségérzetet jól példázza annak az írásnak egy részlete, amely az egyetemnek a Kollégiumból való kiköltözése utáni napokban jelent meg a *Közlöny* című egyetemi diáklapban: „ha azt akarjuk, hogy a Kollégiumnak az egyetem, mint szárnyrakelt s más helyre költözött dicsőséges fia ápolója legyen a Kollégium hagyományainak, képviselője szellemének, a protestáns szellemnek, folytatója a Kollégium történetének – már pedig ezt akarjuk –, akkor professzornak és diáknak magával kell vinnie a Kollégium hagyományos szellemét az új és római egyetemre, mint az óhazából kiköltözött görög gyarmatosoknak a Vesta-tűzet, hogy ezzel a szellemmel, ezzel a Vesta-tűzzel gyújtsa meg az új egyetemen a tudomány fáklyáját s ezzel a tűzzel ápolja és lobogtassa azt állandóan.”¹⁶⁵

A hallgatók tehetséggondozását elősegítették a tanszékek által kiírt pályatettek, amelyeket a szakprofesszor az egyetemi Évkönyv és Almanachban publikált bírálatokkal méltatott és pénzjutalomra terjesztett fel. Az 1920-as, 1930-as években

162 Vö.: DE HTK 1934/35. Jkv. – 1934. szeptember 6. I. rendes ülés, 60. szám, 1934. november 30. III. rendes ülés, 123. szám.

163 A Debreceni Egyetem egyesületi életéhez lásd Kerepeszki Róbert: Diákegyesületek a két világháború között. In: Orosz István–Ifj. Barta János: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Debrecen, 2012, 245–266.

164 Varga Zoltán 1967, 130. kk., Kun Béla, Szentpéteri 1942, 85–86. Első évének tevékenységéről lásd: A debreceni magyar királyi Tudományegyetem évkönyve és almanachja, Debrecen, 1915/16, 134–135.

165 Seri András: A Kollégium és az Egyetem, *Közlöny* 63 (1932)/1–2, 7.

fokozatosan erősödő hallgatói egyesületek segítették a közösségi élet kibontakozását és a vezéregyenységek kiválasztódását.

A korszak megörökölte a *Hittanszaki Önképző Társulatot* (HÖT), amelyet még az 1869/70. tanévben Balogh Ferenc professzor hívott életre. Amikor a teológia az egyetem kötelékébe tartozott, akkor az Egyetemi Kör teológiai szakosztálya vitte tovább a HÖT elméleti munkáját, de a gyakorlati célkitűzések teljesítése megmaradt a HÖT-nél, és a protestáns estélyek szervezését is folytatták. Tanári segítséggel hallgatói szerkesztőség tartotta fenn az egyetemi korszakban és töltötte meg írásaival a *Közlöny* című diáklapot, amely páratlanul magas életkort ért el. Alapításától, 1871-től 1948-ig jelent meg. Volt idő, amikor országos teológuslapként működött, majd 1928-tól 1948-ig csak a debreceni ifjúságé volt. 1939-től a felügyelő tanári tisztet felváltva látta el Kállay Kálmán, Vasady Béla, Czeglédy Sándor és Illyés Endre professzor. A HÖT 1940/41-ben Teológus Gyülekezetté alakult,¹⁶⁶ amelynek alapszabályát a HÖT választmánya dolgozta ki ifj. Varga Zsigmond szeniorral az élen.

Az *Egyetemi Körnek* volt teológiai szakosztálya is, amely vallásos estélyeket és emlékünnepeket szervezett. Önkéntes adományokból tartották fenn magukat. Az Egyetemi Kör felügyelő tanári tiszttel három évre dr. Kállay Kálmánt bízta meg az Egyetemi Tanács az 1930/31. tanévtől, de Kállay más elfoglaltsága miatt Révész Imrét kérték fel.

A *Bethlen Gábor Kör* a protestáns evangéliumi szellem terjesztésére jött létre és karközi szinten szerveződött. Irodalmi, segélyügyi és belmissziói szakosztálya működött. Részt vettek a Kistemplomban vasárnaponként 11 órakor tartott egyetemi istentiszteletek szervezésében. Aktív bibliaköri munkát végeztek. Olykor bált, hangversenyt, irodalmi műsort rendeztek. Neves személyiségeket hívtak előadóestjeikre és vitagyűléseikre. A kör életében kiemelkedő volt az 1929/30. tanév, amikor rendezvénysorozattal emlékeztek meg Bethlen Gábor halálának 300. évfordulójáról. Tízéves fennállásukat 1930. november 15-én ünnepelték.

A bölcsészhallgatók Árpád Bajtársi Egyesületéből 1932-ben váltak ki a hit-tanhallgatók, akik megalakították a *Bocskay Bajtársi Egyesületet*. A kar Kállay Kálmánt kérte fel, hogy „a megalakítandó bajtársi egyesület magatartását állandó atyai figyelemmel kísérni s működését a helyes mederben tartani szíveskedjék, a végből, hogy hallgatóinknak bajtársi egyesületben való tömörülése és működése a bibliai keresztény életelveknek a szent elhívásuk méltóságának semmi legkisebb sérelmével és elhomályosításával ne járjon.”¹⁶⁷

A *Soli Deo Gloria Egyesület Kálvin János Köre* 1937-ben alakult meg a Debreceni Egyetemen. Tanárelnöke Rugonfalvy Kiss István volt. Az alakulásnál az 56 tagból 39 teológus, 14 joghallgató és 3 bölcsészhallgató alkotta a tagságot.

¹⁶⁶ A Teológus Gyülekezet tevékenységéről lásd bővebben a Lelkészképző Intézet történetéről szóló fejezetet.

¹⁶⁷ DE HTK Jkv. 1931/32. – 1932. május 24. XIII. rendes ülés, 431. szám.

4. Az egyetem új épületének tervezése és birtokbavétele

A központi egyetemi épületbe való kiköltözéssel felvetődött az egyetemi istentiszteletek tartásának kérdése is, amely addig a Kollégium Oratóriumában volt.¹⁶⁸ Csikesz professzor ismételten koncepcionális megoldással állt elő „az egyetemi minta istentisztelet”-re adott javaslatával, de a kar tagjainak ez nem nyerte el a tetszését, ezért Csikesz visszavonta javaslatát: „Miután két egyetemi gyakornok a tervezett istentiszteletek tartása céljából egyfelől az adminisztratív liturgiális, másfelől az egyházzenei liturgiális teendők végzésére a vezető professzor mellé okvetlenül szükséges s miután ezeknek teljes egyetemi végzettségű egyéneknek kell lenni (mert különben megtörténik, hogy esetleg vagy liturgikát, vagy homiletikát nem is hallgattak légyen), s miután ezeknek valamelyes díjazása csak az egyházi felsőbbség hozzájárulásával biztosítható a mai nehéz gazdasági viszonyok között: ezekhez a feltételekhez ragaszkodnom kell. Ezeket a föltételeket a kar több tagja teljesíthetetlennek találja s így számomra egy munkatöbblet önfeláldozó elvállalása illuzórikussá vált.”¹⁶⁹

Az egyetemi istentiszteleteket az Egyetemi templom felépüléséig (1940) a református egyház Kálvin téri gyülekezeti házában tartották Vasady Béla ny. rendkívüli tanár vezetésével.

Minden teológiai tanszék részvételével került megszervezésre az 1932/33. tanévben a debreceni egyházmegye kezdeményezésére a lelkészi továbbképző tanfolyam. A program felelőse és vezetője dr. Révész Imre volt.¹⁷⁰ Negyven fő vett részt, főként a debreceni egyházmegyéből, de vidékről is és a tiszáninneri egyházkerületből is. A második továbbképzőt 1934. augusztus 27–31-ig tartották.¹⁷¹

Az 1933/34. tanévben Csikesz Sándor lett a dékán, aki új kezdeményezésekkel állt elő. Részletesen kidolgozta a debreceni Fazekas Mihály Reálgymnáziumban létesítendő katechéta-vallásstanári állás tervét, célját, munkarendjét, függelmi viszonyait,¹⁷² valamint elindította a betöltetlen dogmatikai és pasztorális teológiai tanszék költségvetési rendezését Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternél. Csikesz érvelése szerint az üres tanszékek helyettesítése túlterheltséget eredményezett, illetve már a debreceni nyolc tanszék is diszkriminatív volt a budapesti Pázmány Egyetem Hittudományi Kara 12 tanszékéhez viszonyítva. Az üres tanszékek miatt a versenyképesség még kevésbé van biztosítva. Ha mindkettőt nem is lehet betölteni, azért az 1934/35. tanévi költségvetésbe kérték a

168 Lásd ehhez a DE HTK 1932/33. Jkv. 151. és 278. számát.

169 Csikesz a dékánnak írta, s a 278. szám alatt szó szerint idézi a Jkv.: (1933. február 22. a beadvány kelte)

170 DE HTK 1933/34. Jkv. – 1933. október 19. II. rendes ülés, 86. szám és Révész Imre csatolt jelentése.

171 DE HTK 1934/35. Jkv. – 1934. szeptember 6. I. rendes ülés, 47. szám.

172 DE HTK 1933/34. Jkv. – 1933. november 18. IV. rendes ülés, 157. szám.

dogmatika tanszék betöltésének fedezetét visszaállíttatni.¹⁷³ A miniszter a kérést elfogadta és a tanszék betöltését egy rendkívüli tanárral engedélyezte.¹⁷⁴ A kar a lehetőséget kihasználva sürgős felterjesztéssel meghívta rendkívüli tanárnak dr. Vasady Béla sárospataki teológiai tanárt, aki magántanárként mint helyettesítő segített a debreceni dogmatikaórák megtartásában.¹⁷⁵ Vasady 1937-től lett nyilvános rendkívüli tanár,¹⁷⁶ s 1938 nyarán kapta meg nyilvános rendes tanárrá való kinevezését.¹⁷⁷

A tanszéki gondok mellett öröm is érte a hittudományi kart, mert az 1934/35. tanévben Révész Imre egyháztörténész professzor két kitüntetést kapott. Tudományos munkássága elismeréséül 1935 márciusában a kormányzó tüntette ki a Corvin koszorúval,¹⁷⁸ 1935 májusában pedig a Magyar Tudományos Akadémia választotta levelező tagjává.¹⁷⁹ (Rendes MTA tagsági székét 1947. november 10-én foglalta el.¹⁸⁰)

Az évek óta betöltetlen nyolcadik tanszék sorsát egy egyházpolitikai esemény segítette megoldani. A magyar szellemi élet polihisztor alkatú egyházi embere, a népszerű erdélyi püspök, író és korábbi kolozsvári teológiai tanár, Makkai Sándor¹⁸¹ politikailag ellehetetlenült mint egyházkormányzó Romániában, és nemkívánatos személy lett. Makkai meghívását Debrecenbe főként Varga Zsigmond dékán és Ravasz László püspök titkosan készítették elő. A hittudományi kar Varga Zsigmond dékán javaslatára az 1935/36. tanév elején határozatilag kérte a nyolcadik tanszék felállítását.¹⁸² Hóman Bálint miniszter pedig Ravasz László püspök közbenjárására engedélyezte a nyolcadik tanszék felállítását.¹⁸³

173 DE HTK 1933/34. Jkv. – 1933. november 18. IV. rendes ülés, 158. szám.

174 DE HTK 1933/34. Jkv. – 1934. április 27. XI. rendes ülés, 362. szám. Vö. 423. számmal, ahol a tanszék betöltésének módját a meghívásban állapították meg.

175 DE HTK 1933/34. Jkv. – 1934. június 5. XIII. rendes ülés, 436. szám. Vasady debreceni éveire lásd Vassady Béla: *Az Ige útján sántikálva. Teológiai önéletrajz*, Debrecen, 1993, 78–106.

176 DE HTK 1936/37. Jkv. – 1936. december 4. V. rendes ülés, 104. szám.

177 DE HTK 1938/39. Jkv. – 1938. szeptember 6. I. rendes ülés, 4. szám.

178 DE HTK 1934/35. Jkv. – 1935. március 18. VII. rendes ülés, 268. szám.

179 DE HTK 1934/35. Jkv. – 1935. június 3. XI. rendes ülés, 387. szám.

180 Révész Imre székfoglaló előadásának címe: „Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban”, amelyben Martonfalvi Györgynek a jobbgátság intézménye elleni teológiai állásfoglalását méltatta a szellemtörténeti összefüggések bemutatásával. DE HTK 1947/48. Jkv. – 1947. november 22. III. rendes ülés, 113.

181 Makkai Sándor munkásságához lásd Makkai Sándor: *Szolgálatom*, Budapest, 1990., ifj. Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*, Debrecen 1995., Cseke Péter – Molnár Gusztáv (válogatta): *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*, Budapest, 1989 (Limes könyvek). Fekete Károly: *Tudománnyal és hit pajzsával*, Kolozsvár, 2008.

182 1935. október 19. – TtREL II. 2.a. 22.d. II. Tanári Kari ülés jegyzőkönyve, 98. szám.

183 Ráday Levéltár Budapest. A. 1/c. 1935. 2064/1935.

A hittudományi kar 1936. április 21-én hívta meg Makkait tanárnak,¹⁸⁴ aki 1936. május 15-én jelentette be hivatalosan lemondását a püspöki tisztról. A kormányzó 1936. június 3-án már ki is nevezte Makkait nyilvános rendes egyetemi tanárrá. A professzor jövetelét az egyetem, a város és az egyházkerület vezetése is egyértelmű nyereségként könyvelte el. Makkai igehirdetői személyisége, missziói elkötelezettsége, közéleti tevékenysége és szépírói munkássága tovább virágzott, és vele még tovább erősödött a Debreceni Egyetem határon túli magyarságért érzett elkötelezettsége. Makkai Debrecenbe érkezése után nem sokkal fel is vetette az egyetemi ifjúság egy kisebbségi tanszék felállítását.¹⁸⁵

A két világháború között a peregrináció lehetőségei meglehetősen kitértek a teológusok számára, de külföldi vendégladókban sem volt hiány. Ennek érdekében a kar tagjai sokat fáradoztak. Ebből a szempontból kiemelkedik az 1936/37. tanév. 1936. szeptember 27–30. között Karl Barth, a 20. század kiemelkedő svájci teológusa volt a vendége a debreceni Tisza István Tudományegyetemnek és a Debreceni Református Egyházmegyének. Karl Barth a harmadik lelkésztovábbképző tanfolyamon (és előadókörútjának kolozsvári alkalmain) Isten kegyelmi kiválasztásáról tartott négy előadást.¹⁸⁶

Ugyancsak ebben a tanévben indult intenzív levelezés Friedrich Karl Schumann hallei dékán és Csikesz Sándor között a hallei magyar egyháztörténelmi intézet tárgyában,¹⁸⁷ illetve a hallei–debreceni professzorcsere ügyében.¹⁸⁸ A kapcsolat visszavezethető August Lang hallei egyházkormányzó és teológus 1927 őszén a Református Világszövetség megbízásából tett magyarországi látogatására. Ravasz László kíséretében találkozott a kormányzóval, a miniszterelnökkel és a kultuszminiszterrel is, majd Debrecenbe is ellátogatott.

A hallei–debreceni professzorcsere első eredménye Friedrich Karl Schumann dékán, rendszeres teológus látogatása volt, aki 1938. március 18–29. között tartotta meg tízrészes előadását *Schöpfung und Offenbarung* címmel.¹⁸⁹ Ugyanő segítette felállítani a hallei magyar egyháztörténelmi kutatóintézetet.¹⁹⁰

A hallei Reformiertes Convict magyar ösztöndíjasai közül a két világháború között a legtöbben a debreceni hittudományi karról érkeztek, összesen 11 hallga-

184 TtREL II. 2.a 23. 1935/36. X. rendes ülés 348/1935–36. szám.

185 DE HTK 1936/37. Jkv. – 1937. április 24. IX. rendes ülés, 248. szám. Az ifjúság memorandumára Makkai véleményes jelentést készített, amit a kar megküldött az Egyetemi Tanácsnak. A Kisebbségi Intézet Szabályzatát tárgyalják, 1938. május 23. XI rendes ülés.

186 Barth Károly: Isten kegyelmi kiválasztása, Fordította: Vasady Béla, Debrecen, 1937 (Igazság és Élet füzetei, 8).

187 DE HTK 1936/37. Jkv. – 1937. március 9. VII. rendes ülés, 218. szám.

188 DE HTK 1936/37. Jkv. – 1937. május 8. X. rendes ülés, 309. szám, 1937/38. Jkv. – 1937. december 20. 101. szám.

189 DE HTK 1937/38. Jkv. – 1938. március 7. VIII. rendes ülés, 225. szám, 1938. április 9. IX. rendes ülés, 277. szám. Az előadás főbb gondolatai megjelentek: Friedrich Karl Schumann: Kijelentés és teremtés, ThSz 14 (1938)/4, 229–250.

190 DE HTK 1937/38. Jkv. – 1938. június 28. XIII. rendes ülés, 369. szám.

tó.¹⁹¹ A magyar és a német illetékes minisztérium támogatásával a hallei egyetem, a debreceni református és a soproni evangélikus teológiai kar magyar könyvtárát és tudományos kutatóállomást is létesített Halléban, ami a régi hallei magyar könyvtár gyarapítását jelentette.¹⁹² Első vezetője 1938–1940 között Bucsay Mihály, volt hallei ösztöndíjas teológus (későbbi budapesti teológiai professzor) lett,¹⁹³ s olyan utódai voltak, mint például Pálfi Miklós későbbi evangélikus professzor,¹⁹⁴ illetve dr. Harsányi András református,¹⁹⁵ Nagy Gyula evangélikus¹⁹⁶ ösztöndíjas lelképásztorok.

Debrecenből Varga Zsigmondot jelölték 1939-ben egy hallei viszontlátogatásra,¹⁹⁷ aki közbejött súlyos betegsége és hosszabb gyógykezelése miatt nem utazhatott ki Halléba.¹⁹⁸

Csikesz Sándor professzor sokirányú aktivitását jelzi, hogy rektori évében (1937/38) megkapta az észt államfőtől az észt–magyar művelődési kapcsolatok fejlesztése terén kifejtett fáradozásaiért az Észt Fehércsillag Érdemrend közepkeresztjét.¹⁹⁹

Az 1937/38. és az 1938/39. tanévben a Református Kollégium és a Debreceni Egyetem együtt ünnepelte meg a Kollégium fennállásának 400. évfordulóját. A jubileumi ünnepségek előkészítő bizottságának előadója Csikesz Sándor volt, aki már 1935-ben kezdeményezte az ünnep méltó megrendezését. Juhász Géza jellemzése szerint: Csikesz „szinte rejtelmes rajongással szerette a lelegendásabb

191 Molnár Sándor: Magyarországi református lelkészek és teológusok a hallei Reformiertes Convict-ban a két világháború között, ThSz úf. 54 (2011)/4, 226–233.

192 Részletes leírása és szabályozása: DE HTK 1937/38. Jkv. – 1938. június 28. XIII. rendes ülés, 369. szám. Szabályzatmódosítás: DE HTK 1942/43. Jkv. – 1942. november 27. 119. szám.

193 DE HTK 1937/38. Jkv. – 1938. június 28. XIII. rendes ülés, 369. szám; 1939/40. Jkv. – 1939. október 28. II. rendes ülés, 98. szám, 1940. szeptember 21. II. rendkívüli ülés, 44. szám. Bucsay Mihály tevékenységét értékeli egy 1946-os jegyzőkönyvrészlet: „Külön ki kell emelnünk a hallei kutatóintézet vezetésében kifejtett úttörő, eleven, ötletes és változatos munkásságát, amellyel a politikától és főként a hitleri ideológiától egészen mentesen a magyar tudományfejlesztésnek, a magyar tudományos munka külföldi megbecsültetésének s a magyar történelemről és jelenről külföldön kialakult hamis fogalmak helyesbítésének érdekét eredményesen szolgálta. Evvel a működésével kapcsolatosan szerkesztette s részben írta A közép-dunai protestantizmus könyvtárát, amelynek eddig 8 értékes darabja jelent meg.” DE HTK. 1946/47. Jkv. – 1946. december 7. V. rendes ülés, 177. szám. 2. pont.

194 DE HTK 1940/41. Jkv. – 1941. április 29. IX. rendes ülés, 304. szám.

195 DE HTK 1941/42. Jkv. – 1942. január 21. VI. rendes ülés, 216. szám.

196 DE HTK 1943/44. Jkv. – 1943. december 23. VI. rendes ülés, 140. szám.

197 DE HTK 1938/39. Jkv. – 1939. február 27. VII. rendes ülés, 301., 1939. május 23. X. rendes ülés, 419. szám; 1939. június 3. XI. rendes ülés, 431. szám.

198 DE HTK 1938/39. Jkv. – 1939. június 26. XII. rendes ülés, 459. szám.

199 DE HTK 1937/38. Jkv. – 1938. január 11. VI. rendkívüli ülés, 141. szám, 1938. január 21. VII. rendes ülés, 161. szám.

magyar iskolát. Világraszóló fénnel akarta négyszázados jubileumát megünnepelni. Világfordulat kellett hozzá, hogy meggátolja terve megvalósulását. Még így is múlhatatlan alkotásokkal, kezdeményekkel írta be a nevét az Alma Mater történetébe.”²⁰⁰

Baltazár Dezső püspök bizalmát és támogatását élvezve Csikesz jelentős állami támogatást szerzett, és maradandó létesítmények születtek, illetve nagy beruházások kezdődtek el a nevezetes esztendő alkalmából: Diakonisszaképző Intézet, Egyetemi templom, művészeti alkotások,²⁰¹ tudományos kollégiumtörténeti kötetek kiadása Nagy Sándor kollégiumi vallástanár és Zsigmond Ferenc ny. kollégiumi tanár közreműködésével Révész Imre püspök szerkesztésében²⁰² és ismeretterjesztő céllal Zsigmond Ferenc²⁰³ műveként.

200 Juhász Géza: Csikesz Sándor 1886–1940. – Megemlékezés, In: Módis László (szerk.): Csikesz Sándor Emlékkönyvek I. Debrecen, 1940, 7.

201 A Kollégium udvari árkádsorának keleti és nyugati oldalát összesen 24 portrédombormű díszíti. Ezek közül huszonnégy dombormű 1938-ban készült, három darab pedig később került elhelyezésre. A Debreceni Református Kollégium Jubileumi Bizottsága 1937 őszén határozta el, hogy a Kollégium 400 éves jubileuma alkalmából a Kollégium földszinti árkádja alatt 22 db bronz domborművet helyez el. (TtREK R 2811/27. Kollégiumi Jubileumi Végrehajtó Bizottság Jegyzőkönyve 1937. november 30.) Az előkészítésben nagy szerepet játszott Csikesz Sándor teológiai professzor, Borsos József városi főépítész, Gáborjáni Szabó Kálmán tanár és Medgyessy Ferenc szobrászművész, a Kollégium egykori diákja: „Bizottság kimondja, hogy csak olyanoknak a nevei jöhetnek szóba, akiknek arcúkat ismerjük és csakis elhunytak. Élők egyáltalán nem jöhetnek számításba. Ezek szerint a következő nevek örökítendőek meg: Szegedi Kis István, Bethlen Gábor, öreg Rákóczi György, Apafi Mihály, Maróthy György, Hatvani István, Sinai Miklós, Szikszai György, Domokos Lajos, Mándi Márton István, Budai Ézsaiás, Péczely József, Kazinczy Ferenc, Kerekes Ferenc, Lugossy József, Török Pál, id. Révész Imre, Jókai Mór, Baksay Sándor, Balogh Ferenc, Degenfeld József, Ady Endre. Mindezeket pedig kronologikus sorrendben kell a Kollégium árkádjai alatt egymás mellé elhelyezni.” (TtREK R 2811 – 22 plakett, jegyzőkönyvek, iratok, szerződés, 4. szám, a) pont.) Az alkotások elkészítésére a kor híres művészeit szólítják meg: Nagy Sándor János, Medgyessy Ferenc, Debreczeni Tivadar, Beck Fülöp, Borberek Kovács Zoltán, Pásztor János és Pátczay Pál kaptak megbízást. (TtREK R 2811 – 22 plakett, jegyzőkönyvek, iratok, szerződés, 4. szám, c) pont.) Bővebb leírást tartalmaz Fekete Károly–Barcza János: Őr-állók és örökhagyók. Műalkotások a Debreceni Református Kollégiumban, Debrecen, 2013, 37–62.

202 Nagy Sándor: A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig, Debrecen, 1940.; Szentpéteri Kun Béla: Az egyetemmé alakulás története. Debrecen, 1941.; Szentpéteri Kun Béla: Az egyetemmé alakulás története. A kollégiummal való kapcsolatok továbbélése az egyetemnek mint egységnek életében, Debrecen, 1942. Nagy Sándor–Török Tibor–Erdős Károly–Bessenyei Lajos: A Kollégium tagozatai (A Gimnázium, A Polgári Iskola, A Tanítóképző-, A Lelkészképző- és a Tanítóképző-intézet) Debrecen, 1943.

203 Zsigmond Ferenc 1937.

Az egyetem előtti térre ekkor kerültek azok a szobrok, amelyek a Debrecenhez kötődő négy szellemi nagyság és jeles reformátor alakját idézik meg: Melius Juhász Pétert (Füredi Richárd alkotása), Huszár Gált (Ohman Béla alkotása), Komáromi Csipkés Györgyöt (Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotása) és Szenczi Molnár Albertet (Pásztor János alkotása). Az elsőként felavatott szobor a Melius Juhász Péteré volt (1933/34. tanév), amelyet követett a többinek az avatása 1939. április 27-én. A Tiszántúli Református Egyházkerület 36 külföldi tudósak adományozott tiszteletbeli kollégiumi tanári díszoklevelet.²⁰⁴ Révész Imre dékán vezetésével a hittudományi kar tanárai neves teológiai professzorokat választottak díszdoktorrá: Eugene Choisy (Genf), William Alexander Curtis (Edinburgh), Ludwig Köhler (Zürich), John Alexander Mackay (szemináriumigazgató – Princeton), Herman Theodorus Obbink (Utrecht), Johannes Severijn (Utrecht), Friedrich Karl Schumann (Halle–Wittenberg), William Temple (York érseke), Otto Weber (Göttingen).

A nagyszabású jubileumi ünneppsorozat tervezett időpontja 1938. október 4–5. volt. A program nemzetköziségét azonban megghiúsította a müncheni négyhatalmi tárgyalás, amely a Csehszlovákiával szembeni német területi követelések jóváhagyásával igen feszült európai helyzetet teremtett, s a külföldi vendégek, küldöttségek útja ellehetetlenült. A házi ünnepség (1938. október 4.) után többször próbáltak megfelelő időpontot kijelölni, de azok esetében sem változott az európai politikai helyzet.²⁰⁵

A jubileumi ünnepek szervezése közben meghalt Baltazár Dezső püspök, utódja, Maklár Károly püspök pedig kevéssel a jeles napok előtt hunyt el, ezért a szerényebb körülmények között megtartott ünnepséget a teológiai tanárból püspöknek választott Révész Imre vezette le.

Az 1937/38. tanév ünnepi időszakában búcsúzott el a kar a 70. életévét betöltő Csánki Benjámint professzortól, aki az utolsó tagja volt annak a történelmi tanári karnak, amely a fakultás alapításakor fémjelezte az egyetemi teológusképzést. Vagyis az első tanári kar teljesen kicserélődött. Helyettes tanárként Vasady Béla lépett Csánki korábbi katedrájára.

4.1. Létszámok és képzési reformgondolatok

Az 1930–40-es években közel egy évtizedig zajlott a lelkészképzés és a teológiai oktatás reformjának vitája, amelyből a debreceni teológiai kar tagjai is kivették a részüket.²⁰⁶ A korabeli zsinati üléseken és a folyóiratokban élénk vita zajlott a

²⁰⁴ Tiszteletbeli doctorok és professzorok, LE 31 (1938)/39–40, 317.

²⁰⁵ A jubileumhoz lásd Csohány János 1988, 276–279.

²⁰⁶ A tíz esztendő reformtörekvéseihez lásd Vasady Béla: A lelkészképzés reformja, Debrecen, 1940.

teológiai oktatásról.²⁰⁷ A központi kérdés az elméleti-tudományos és a gyakorlati lelkészképzés viszonya volt, a kettő közötti helyes arány megtalálása. Debrecenben nem fért kétség ahhoz, hogy a lelképásztori habitus kialakítása nem nélkülözheti a speciális teológiai tudás megszerzését.²⁰⁸

A képzéssel függött össze a létszám kérdése is.

A kar hallgatóinak a száma meglehetősen ingadozó volt. Az I. világháború visszafogó hatása az 1917/18. tanévben érvényesült leginkább, az ellenhatás, a háború miatt tanulmányaikban elmaradt hallgatók visszaáramlása is csak néhány évig érvényesült. Érdekes látni a létszámokat feltüntetető táblázatban, hogy az 1917/18. tanévben beiratkozott 11 fős elsőéves évfolyam a második évre 40 főnyi másodévesre duzzadt. Ha az egyes évek a következőkben bizonyos ingadozást mutatnak is, a hallgatói létszám az 1933/34. tanévig folyamatosan nőtt. Nem csoda, ha az 1930-as években az ún. „lelkész túltermelés” problémája került napirendre és kezdte foglalkoztatni az illetékeseket. Az Egyetemes Konvent 1935. május 1-jei ülése a négy teológiai képzést folytató intézményben 66 főben maximalta az I. évre felvehető hallgatók számát. A Debreceni Egyetem teológia szakos hallgatóinak száma azonban csak szerényen mérséklődött. Egészen az 1939/40-es tanévig, amikor mindössze 15 elsőéves volt, s az elsőévesek száma a következő háborús években is csak kivételesen haladta meg a 10 főt. A változó viszonyok miatt aztán az 1940-es évek elején már a lelkész szakos hallgatók létszámcsökkenése miatt kellett intézkedéseket foganatosítani.²⁰⁹ A létszám a háborút követő években újra emelkedni kezdett, de messze elmaradt a két háború közötti átlagtól.

207 A magyarországi református egyház egyetemes konventjének jegyzőkönyvei: 1924. évi május 20–21. 97–98., 141–157., 1934. április 17–18. 151–152., 1935. május 1–2. 119–130., 1940. április 17–19. 266–268., 532–553., 1941. május 6–8. 248., 264–266., Budapesti teológiai tanárok konferenciája, Református Élet 1 (1934)/8, 60.; Figyelő, Református Élet 1 (1934)/38, 289., Muraközy Gyula: Nincs itt baj a lelkészképzés körül? Református Élet 1 (1934)/45, 352. Dr. Révész Imre: Gépfegyver és dárda, Református Élet 2 (1935)/7, 51., Muraközy Gyula: Milyen lelképásztorokat várunk? Református Élet 2 (1935)/21, 174–175., Publius: Tanszék és hitvallás, Magyar Kálvinizmus 1 (1934)/10–12, 177–178., Ravasz László: Néhány szó a lelkészképzésről, Magyar Kálvinizmus 2 (1935)/4–5, 57–61., Vasady Béla: A lelkészképzés reformja, Debrecen, 1940. LE 32 (1939)/50, 331–332., LE 33 (1940)/1, 4–5., (1940)/2, 6–7., (1940)/3, 10–12., (1940)/4, 14–17., (1940)/5, 17–20., (1940)/6, 22–24. Uő: A lelkészképzés és lelkési továbbképzés. Hozzászólás a püspöki jelentéshez, DPL 63 (1943)/51, 422–423. Ifj. Varga Zsigmond: Lelkészképzés egyetemen és akadémián, Közlöny 70 (1939)/4, 26–27., (1940)/5, 35–37., (1940)/6, 42–44.

208 Vasady Béla (szerk.): A lelkész mint... (vagy: Mintalelkész). Harmincnégy tanulmány az egyetlen-célú és sokoldalú lelképásztori hivatásról, Debrecen, 1940 (Az Igazság és Élet füzetei, 20). A kötet az Igazság és Élet 1936–1940. évfolyamaiban megjelent írások gyűjteménye. Minden témáról ketten írtak: egy teológiai professzor és egy lelképásztor.

209 Foglalkozott vele a teológiai tanárok 1941. évi sárospataki konferenciája! Az Egyetemes Konvent. A Tiszántúli Református Egyházkerület 1941. évi őszi közgyűlése a 177. jegyzőkönyvi szám alatt foglalt állást a hittanhallgatók létszámcsökkenésével kapcsolatban. Török István professzor adott véleményes jelentést.

*A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Karának hallgatói létszáma
1914/15–1948/49*

Tanév, félév	I.	II.	III.	IV.	V.	Összlétszám
1914/15. II.	25	18	31	30	–	104
1915/16. II.	10	19	12	20	–	61
1916/17. II.	13	14	18	15	–	60
1917/18. II.	11	15	8	17	–	51
1918/19. II.	33	40	23	9	–	105
1919/20. II.	21	18	14	31	–	84
1920/21. II.	17	8	13	11	–	49
1921/22. II.	17	18	10	13	–	56
1922/23. II.	30	15	18	9	–	72
1923/24. II.	23	25	17	14	–	79
1924/25. II.	26	23	25	17	–	91
1925/26. II.	27	26	21	24	–	98
1926/27. II.	32	25	23	19	–	99
1927/28. II.	25	34	23	27	–	109
1928/29. II.	40	26	32	21	–	119
1929/30. II.	55	41	29	31	–	156
1930/31. II.	48	52	39	31	–	170
1931/32. II.	62	45	48	37	–	192
1932/33. II.	54	59	43	50	–	206
1933/34. II.	47	54	51	50	–	202
1934/35. II.	50	40	46	49	–	185
1935/36. II.	43	43	34	43	–	163
1936/37. II.	43	43	45	38	–	169
1937/38. II.	35	44	36	44	–	159
1938/39. II.	28	41	40	41	–	150
1939/40. II.	15	21	39	38	–	113
1940/41. II.	12	17	23	41	–	97
1941/42. II.	12	11	17	22	–	62
1942/43. II.	8	9	12	16	–	45
1943/44. II.	18	8	11	12	–	49
1944/45. II.	8	15	6	6	13	48
1945/46. II.	8	7	11	7	8	41
1946/47. II.	23	8	6	12	4	53
1947/48. II.	25	20	9	8	12	74
1948/49. II.	29	26	17	7	7	86

A teológiai tanárok 1933. február 2–4-én Sárospatakon tartott országos konferenciájának tagjai egyhangúlag támogatták a debreceni Kar régóta hangsúlyozott kívánságát, hogy az oktatás idejét emeljék öt évre.²¹⁰ Az 1934 februárjában tartott teológiai tanári konferencia szintén megerősítette és „elengedhetetlenül szükségesnek” tekintette a tanulmányi idő bővítését.

A debreceni tanárok reformelképzelései közül kiemelkedett Csikesz Sándor és Révész Imre tervezete,²¹¹ amely távlatos és merész tervet tárt elő. Pápát javasolta az előkészítő év helyszínéül (bibliai nyelvek, modern nyelvek, hitvallások, diakóniai munka), Debrecenben gondolta megvalósítani a teljes tudományos teológiai felkészítést, az első gyakorló évben Sárospatak következett volna (falukutatás, tanítóképzős hospitálás), majd a második gyakorló évben Budapest (szociológia, apologetika, nagyvárosi misszió tanulmányozása).²¹²

Az Egyetemes Konvent elodázta a változtatást, s csak az 1939. április 21-i ülésén határozta el a tanulmányi idő felemelését, majd 1940. április 18-i ülésén fogadta el az új tanulmányi rendet. A konvent teret engedett az I. év végén tartandó minősítő vizsga bevezetésével a körültekintőbb kiválasztásnak, kiterjesztette a szemináriumi oktatást, a korábban kétéves segédlelkészi gyakorlatot pedig egy évre csökkentette.

A zsinati döntés után adta ki Kovács J. István: *A lelkészképzés reformja* című füzetét, amelyet a debreceni teológiai tanárok nem hagyhattak szó nélkül. Egyrészt Kovács J. István vádaskodó pontjai a Csikesz-tervezet ellen az Egyetemes Konvent 1940/275. határozata után már nem volt időszerű. Másrészt megdöbben-

210 DE HTK 1932/33. Jkv. – 1933. február 25. IX. rendes ülés, 253. szám. A kar részletes véleményét lásd 1932. december 13. V. rendes ülés, 161. szám.

211 A tervezet eredetéről így vallott Révész Imre: „1937. november hó 20-án a kora délelőtti órákban Istenben boldogult Csikesz Sándorral együtt felkerestük hivatalában Ravasz László püspök urat, az Egyetemes Konvent lelkészi elnökét. Csikesz Sándor akkor rectora volt a debreceni Tisza István Tudományegyetemnek, én pedig dékánja ugyanezen egyetem református hittudományi karának. A Konvent lelkészi elnökénél történt látogatásunk nem hivatalos jellegű volt, de valamennyi hittudománykari kollégánk tudtával és helyeslésével történt. A látogatás célja az volt, hogy bizalmas formában kikérjük a Konvent lelkészi elnökének véleményét azokról az elgondolásokról, amelyeket általában a magyar református teológiai oktatás és lelkészképzés jövőjéről, különösebben pedig a teológiai főiskolák és az egyetemi fakultás munkájának nagyobb összhangba hozásáról, munkaközösségünknek az egyetemes egyház érdekében való megszervezéséről mi ketten néhai Csikessel már évek óta kialakítottunk magunkban, a nyilvánosság előtt ismételtlen megpendítettünk s a hittudományi kar többi tagjaival részletesen is közöltünk, azok helyeslését elnyerve. [...] a püspök úr arra kért bennünket, foglaljuk utólag röviden írásba a neki élőszóval előterjesztetteket s a nélkül hogy ennek az összefoglalásnak beadványi vagy emlékirati jelleget adnánk, kizárólag csak emlékezetsegítőül, címzés és aláírás nélkül juttassuk el hozzá. Ezt mi Budapestről hazajöttünk után azonnal meg is cselekedtük.” (TtREL II.5.a.4. – Felvilágosító megjegyzések D. Dr. Kovács J. István „A lelkészképzés reformja” c. munkálatához. Debrecen, 1942. január hó. 1. oldal)

212 Vasady Béla: A lelkészképzés reformja, LE 33 (1940)/3, 10–12, (1940)/4, 14–16.

tőnek, méltánytalannak és félrevezetőnek tartották, mert a debreceni tanári kar konstruktivitása a tárgyalások és megbeszélések során végig megmutatkozott. Kovács J. István vélekedéseit Révész Imre²¹³ püspök személy szerint is és a Hittudományi Kar testületileg is visszautasították, mert „vádiratának éle lényegében a debreceni egyetem hittudományi fakultásának léte ellen irányul”.²¹⁴

5. Csikesz Sándor halála és a háborús évek

Vasady Béla dékán 1940. február 18-án rendkívüli ülést hívott össze a hittudományi karon, amelyen jelentette a szomorú hírt, hogy hosszas szenvedés után meghalt Csikesz Sándor professzor: „Hittudományi Karunk egyik legnagyobb koncepciójú és legtevékenyebb tagját veszítette el benne. 17 év óta a karunk és egyetemünk életén belül megnyilatkozó nemes értelemben vett reformmozgalmak, építések és újjáépítések mindenkori bátor élharcosa volt. Mindent megtett azért, hogy egyetemünk épületét, különösen annak auláját minél méltóságtelebbe és beszédesebbé tegye. Egyetemi templomunk létesítése és felépítése kezdettől fogva szívügye volt. A debreceni Református Kollégium jubileumi ünnepségeinek ő az előkészítője és mint egyetemünk rectora hatalmas erőfeszítéssel tesz meg minden lehetőt a jubileumi ünnepségek minél intézményesebbé és minél sikeresebbé tétele érdekében. A Mindenható Isten gondviselése azonban másként határozott. A külpolitikai helyzet alakulása következtében a jubileumi ünnepségek elmaradtak. Így a megboldogultnak sok kedves terve nem valósulhatott meg. Ő maga is azóta már csak vonszolta testét, hogy azután most végleg búcsút mondjon mindnyájunknak. Ezeregy irányban dolgozott, hogy sokakat dolgoztathasson, a doktori disszertációk egész sora jelképezi az utókor számára azt, hogy a tudós szukreszcencia biztosítása a lelkipásztorképzés mellett második fő életfeladata volt. Szemináriumának nagyszerű bútorzata, hatalmas könyvanyaga szintén arról a szerető gondoskodásról tanúskodik, amelyet ő életének végéig nem szűnt meg bizonyítani. És ha mind ehhez hozzá vesszük, hogy a magyarországi református egyház egyetemese életével, közelebbről pedig az Országos Református Lelkészegetekkel és az Országos Presbiteri Szövetséggel élete végéig fenntartotta kapcsolatait s mind az egyházi közéletben, mind pedig ez egyházi társadalmi egyesületek életében a legtevékenyebben kivette részét s így nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy hittudományi karunk a való élet munkásaival a maga összeköttetéseit intenzíven munkálhassa, csak még mélyebb megrendüléssel szemlélhetjük azt a nagy úrt, amelyet távozásával maga mögött hagyott. De siratjuk benne a

213 Révész Imre: Felvilágosító megjegyzések D. Dr. Kovács J. István „A lelkészképzés reformja” c. munkálatához. Bizalmas közlés! Kéziratnak tekintendő! Debrecen, 1942. január hó. TtREL II.5.a.4. 1–3 oldal.

214 DE HTK 1941/42. Jkv. – 1942. január 31. VII. rendkívüli ülés, 249. szám.

bátor bajtársat, a belső emberét csak ritkán megmutató hű barátot is, aki azonban élete végéig mégis csak magános maradt.”²¹⁵

A Csikesz Sándor halálával megüresedett²¹⁶ egyházzónoklattan, egyházszertartástan és valláspedagógia tanszékre négyen adták be a pályázatukat: dr. Czeglédy Sándor, aki a budapesti teológiai akadémia tanára volt, d. dr. Illyés Endre, aki a debreceni Dóczy Tanítónőképző Intézet vallástanára volt, Incze Gábor budapesti vallásoktató lelkész és d. dr. Kiss Tihamér László szegedi vallásoktató lelkész. Közülük dr. Czeglédy Sándor kapott bizalmat. A kormányzó 1940. október 20-án nevezte ki nyilvános rendkívüli tanárrá.²¹⁷ Czeglédy Sándor 1945 novemberében kapta meg a nyilvános rendes tanári címet.

A jubileumi tervek között szerepelt a teológiai internátus korszerűsítése is, amelyet még 1939 őszén Csikesz Sándor mutatott be és foglalt memorandumba.²¹⁸ Csikesz halála után Kállay Kálmán professzor, a Lelkészképző Intézet igazgatója gondozta tovább a teológus internátus ügyét. Borsos József ny. műszaki tanácsos 1940 tavaszára készítette el a tervrajzokat a kollégiumi egyetemi internátus ráépítéses bővítésére.²¹⁹

Az 1941. évben három tanszéken kellett rendezni a tanerő kérdését. A keresztyén erkölcsstani tanszékre kiírt pályáztatás után²²⁰ dr. Török István pápai teológiai tanárt választották meg, s a miniszter 1941 őszén nyilvános rendkívüli tanárrá nevezte ki.²²¹

A püspökké választott Révész Imre 1939. február 1-jétől fizetés nélküli szabadságra ment, majd 1942. február 1-jei hatállyal lemondott az egyháztörténeti tanszék vezetéséről.²²² Az egyháztörténeti tanszékre kiírt pályázatra dr. Dávid György nyáradszeredai lelkész, dr. Miklós Ödön nagycsepelyi lelkész és dr. Soós Béla debreceni egyetemi magántanár pályázata érkezett be. A kar egyhangú szavazással dr. Soós Bélát rangsorolta az első helyre, aki már évek óta helyettesítő magántanárként bizonyította képességeit a karban.²²³

A vallástörténeti tanszékről Varga Zsigmond professzor megromlott egészségi állapota miatt volt kénytelen betegszabadságot igénybe venni. Helyettesítését belkörűen oldotta meg Erdős Károly, Kállay Kálmán és Török István.²²⁴ Mivel

215 DE HTK 1939/40. Jkv. – 1940. február 18-án. VII. rendkívüli ülés, 265. szám.

216 DE HTK 1939/40. Jkv. – 1940. május 15. XI. rendes ülés, 402. szám.

217 DE HTK 1940/41. Jkv. – 1940. november 16. IV. rendes ülés, 88. szám.

218 DE HTK 1939/40. Jkv. – 1939. október 28. II. rendes ülés, 94. szám, A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karának Memoranduma a Theologus Internátus építése tárgyában, Debrecen, 1940 (Egyházi értekezések, 11).

219 DE HTK 1939/1940. Jkv. – 1940. március 18. IX. rendes ülés, 315. szám.

220 1941. március 31. VIII. rendes ülés, 278. szám.

221 DE HTK 1941/42. Jkv. – 1941. október 21. II. rendes ülés, 62. szám.

222 DE HTK 1941/42. Jkv. – 1941. december 22. V. rendes ülés, 171. szám.

223 DE HTK 1941/42. Jkv. – 1942. április 21. XI. rendes ülés, 330. szám. Kinevezésének bejelentése: DE HTK 1942/43. Jkv. – 1942. szeptember 7. I. rendes ülés, 7. szám.

224 DE HTK 1941/42. Jkv. – 1941. szeptember 8. I. rendes ülés, 43. szám.

Varga Zsigmond állapota hosszabb idő után sem változott, ezért 1944. január 1-jével kérte nyugdíjazását.²²⁵

Az 1940-es teológiai oktatási reform következménye volt, hogy a vallástörténet és rokon tudományai tanszék tantárgyait az 1943/44. tanévben átcsoportosították. A tanszék nevét is megváltoztatták. Az új elnevezés: általános vallástudományi tanszék lett.²²⁶

5.1. Az Egyetemi templom jelentősége és tervezett szerepe a lelki nevelésben

Az Egyetemi templom felépítésének terve az egyetemalapítási tárgyalásoktól kezdve folyamatosan napirenden volt. Az egyetem Templomépítő Bizottságot hozott létre, amelynek elnöke Maklár Károly püspök volt, ügyvezető elnöke dr. Makkai Sándor egyetemi tanár, előadója Csikesz Sándor egyetemi tanár, tagjai: dr. Kölcsey Sándor polgármester, dr. Vásáry István ny. polgármester, dr. Juhász Nagy Sándor egyházi főjegyző. Meghívott tagjai: az Iparügyi Minisztérium magasépítési osztálya, a Magyar Mérnök és Építészegylet, a magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége, a Magánmérnökök Országos Szövetsége, Debrecen város műszaki osztályának főnöke és a Templomépítő Bizottság meghívott műszaki képviselője.

A tervpályázat kiírását és a tervezési irányelvek kimunkálását Csikesz Sándor teológiai professzor végezte, aki minden ízében átgondolta a debreceni Egyetemi templom építésének teológiai, elvi, református liturgiatudományi hátterét.

A templomot tervező Borsos József²²⁷ építész így egy hozzá méltó felkészültségű, teológiai szaktekintélyt kapott. Kemény vitákat folytattak egymással a Templomépítő Bizottságban. Borsos a korábbi és a későbbi templomtervezéseinél sem szülővárosában, Hódmezővásárhelyen, sem Szegeden nem találkozott ilyen kaliberű gyakorlati teológus szakemberrel. Csikesz már az egyetemi építkezések alatt is jártasságot szerzett az építészetben, ezért a hittudományi kar és az egyetem vezetése is igényelte hozzáértését az egyetemi építkezéseknél, sőt a főépület aulájának belső kialakításában döntő szava volt. Csikesznek világos és pontos helyzetismerete volt a református egyház templomépítészetéről, hiszen az első világháború után templomépítő lázban égett a magyar református egyház. Így volt ez Debrecenben is, amikor pár év alatt több református templom is épült. Csikesz beledolgozta magát a templomépítészetbe, hogy taníthassa diákjait és szaktekintélyként befolyásolhassa lelkész kollégáit is, feletteseit is. Már dékáni évzáró értekezésében megállapította: „Ennek az építő láznak a református egyház

225 DE HTK 1943/44. Jkv. – 1943. november 9. IV. rendkívüli ülés, 82. szám, 1944. január 25. VII. rendes ülés, 154. szám.

226 DE HTK 1943/44. Jkv. – 1943. december 23. VI. rendes ülés, 128. szám.

227 Munkásságához lásd Rácz Zoltán: Borsos József és Debrecen korai modern építésze, Debrecen, 1990., Rácz Zoltán: Borsos József, Debrecen, 2015.

liturgiális irányelveivel egészséges fejlődésre utat jelölni úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból égető szükség.”²²⁸ Nem véletlen, hogy 1933 tavaszán az Egyetemes Konvent az ő előterjesztésére hozta meg határozatát (1933/39) a magyar református templomépítés liturgiái és művészi szempontból való fokozottabb ellenőrzéséről: a felettes egyházi testületek a templomépítési tervek felülvizsgálataánál „legyenek különös tekintettel a liturgiái és művészi szempontokra is s gondoskodjanak róla, hogy e tekintetben is szakértő és megbízható vélemények kerüljenek az egyházmegyei közgyűlés elé”.

A liturgikán belül Csikesz Sándor kiemelt területként kezelte az egyházművészetet. Az oktatásban ez azt jelentette, hogy nagy hangsúlyt helyezett a paramentikára, a templomépítészet történetére és problematikájára, különösen is a református templomok berendezésével kapcsolatos anyagrészre. E tárgykörben született „*A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei*”²²⁹ című 1934-es dékáni értekezése. Csikesz tanulmányában áttekintette a bibliai, hitvallási és vallástörténeti érveket, amelyekből néhány olyan teológiai szempontot szűrt le, amelyekre a református istentiszteleti helyek építészeti megoldásainál figyelemmel kell lenni. A külső-belső ízléstelenséggel és igénytelenséggel szembeállítja a keresztyén gyülekezet örvendezését (*charis*) elősegítő helyes megoldásokat: „megfelelő bibliai föliratok, harmonikus, örvendező ritmusú énekítés, az idvezítő kegyelemért himnusi szárnyalású imádság, s boldog ragyogó belső bizonyágtétel az igehirdetésben, s nem utolsó sorban a magatürtőztető és alázatosan szerény, de lelkes orgona-kíséret elősegítheti ezt a charisztikus, agalliasztikus vonást.”²³⁰ Csikesz értekezése csupán kivonata annak a terjedelmes és részletes bemutatásnak, amit diákjainak évről évre leadott egyetemi liturgika-előadásain és számon kért tőlük a vizsgákon.

Ha összevetjük a tervpályázati kiírást, a tervezési irányelveket és Csikesz egyetemi előadásait, amelyekben ujjhegyre szedte a református templomépítészeti kívánalmait, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy az elvárások egyeznek. Egyértelműen látszik az a törekvés, hogy Csikesz a debreceni Egyetemi templomot minden szempontból mintaépületnek szánta és mércéül akarta állítani a jövődől elkészítmendék elé.²³¹ Ez tökéletesen beleillett abba a Csikesz-féle igyekezetbe, amely miatt az 1926/27. tanévben azt indítványozta, hogy állítsa fel a hittudományi kar a Liturgiái Intézetet. A támogatást megkapta a kar, és fel is

228 Csikesz Sándor: *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei*. Különlenyomat a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1933/34. tanéve évkönyvéből, Debrecen, 1935, 2.

229 Megjelent: Csikesz Sándor *Emlékkönyvek* 5. kötet, Debrecen, 1943, 125–141., valamint a Debreceni Egyetem 1933/34. évről szóló évkönyvében.

230 Csikesz Sándor *Emlékkönyvek* 5. kötet. Debrecen, 1943, 138.

231 Fekete Károly: Csikesz Sándor és a debreceni Egyetemi templom, In: Gáborjáni Szabó Botond–Oláh Róbert (szerk.): „Kézembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”. *Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évforduló-jára*, Debrecen, 2015, 130–148.

állt az intézet. 1932-ben ismételten koncepcionális megoldással hozakodott elő, s „az egyetemi mintaisztentisztelet”-re adott javaslatot. Szeretett volna beállíttatni két egyetemi gyakornokot a tervezett istentiszteletek igényes lebonyolításához. Egyrészt az adminisztratív-liturgiális, másrészt az egyházzenei-liturgiális teendők végzését bízta volna rájuk.²³² Csikesz Sándor ennek a liturgikus tapasztalatszerzésnek és műhelymunkának a betetőződésére szánta az Egyetemi templom külső-belső, építészeti és belsőépítészeti, egyházzenei és díszítőművészeti szimbolikáját.

Az általános templomi funkció kialakítása mellett Csikesznek az volt a célja, hogy aki a Debreceni Egyetem Hittudományi Karán tanul, az egy olyan templomkoncepcióval találkozzon, amely a modern gyülekezetépítés helyszíne lehet. Nem csupán egy hagyományos templom, hanem egy többfunkciós épületegyüttes lebegett a szeme előtt, amely a gyülekezet hitéleti centrumaként szolgál. Aki bejárja, megismeri, és akinek élménye lesz ez a templom, az megtudhatja, hogy milyennek kell lennie a korszerű református templomnak.

Az Egyetemi templom számos helyisége, foglalkoztató terme, koncertekre, konferenciákra, találkozásokra alkalmas, összenyitható és szeparálható terei annak demonstrálására szolgáltak Csikesz elképzelése szerint, hogy itt a hallgatók a gyülekezeti munka minden ágát valóságosan kipróbálják és gyakorolják.

Csikesz ismerte a templomépítészeti nyugati irányzatait, tendenciáit. Külföldi útjain ebből a szempontból is nyitott szemmel járt. Diákjainak tanította az angolszász, a skandináv, a német, a svájci és a holland templomépítészetet. A Nagykönyvtár kéziratárában az Egyetemi templommal kapcsolatos dokumentumok között megtalálható az Otto Bartning 1932-ben Berlin-Charlottenburgban felépített Gustav-Adolf Kirchéjének leírása és bemutatása. Otto Bartning a két világháború közötti protestáns centrális templomépítészeti kiváló alakja volt. Bartning, aki a centrális irányultság elvét a berlini Gustav-Adolf-templom levezető alakú terének kialakításával fejlesztette tovább.

Csikesz Sándor ismerte ennek az építészeti eredményeit, s általában a németországi liturgikus mozgalmakat, különösen is az istentiszteleti szimbolizmust magasra emelő Berneucheni Mozgalmat és Paul Tillich istentiszteleti szimbolizmusról szóló fejtegetéseit.

Ilyen elvek szerint készült az ő irányításával a Debrecen-Kossuth utcai templom belső díszítése Haranghy Jenő képeivel²³³ és a debreceni Egyetemi templom tervai. Az oktatáson túl demonstratív példát adott Csikesz az 1934-ben Budapesten általa szervezett országos református kiállítás lebonyolításával, amely reflektorfénybe állította a református egyházművészet és műemlékvédelem kérdését.

Visszatérve a református elvek szerinti templomépítésre, Csikesz három fontos kívánalom megvalósítását tartotta fontosnak: az akusztika, a horasztika és a dinamika szabályszerűségének érvényesülését. 1. Az istentiszteleti hely úgy

²³² Csikesz a dékának írta, s a 278. szám alatt szó szerint idézi a Jkv. (1933. február 22. a beadvány kelte)

²³³ Csikesz Sándor: A debreceni Kossuth-utcai templom belső díszítése, In: Csikesz Sándor Emlékkönyvek 3. Debrecen, 1941, 196–202.

legyen megépítve, hogy az istentiszteleti cselekményeket mindenki hallhassa és megérthesse. 2. A templomban a gyülekezet minden tagja lássa a szószéken vagy az úrasztalánál álló lelkipásztort. Erzékeljék a mimikáját, a gesztusait. Oszlop ne gátolja a rálátást, s a padosorok emelkedjenek. A karzatokon lévő helyek sem kivételek a fenti követelmények alól. 3. A templomépítészeti megoldások céltudatos erővel szolgálják azt, hogy a liturgia alatt minden istentiszteleti elem megkapja a maga fontosságának megfelelő kihangsúlyozást. Szolgálja minden a teljes összhangot. Vagyis a dinamika megköveteli a horasztikát és az akusztikát is.

Ezt a tudatosan képviselt teológiai háttérrel megismerve egészen másként olvassuk a tervezési irányelveket, amelyek természetesen igényelték Borsos József építész minden tehetségét, de nem a saját feje után menő művész világraszóló, egyedi alkotásának létrehozására, hanem a református liturgikus teológiai elvárás megvalósítására. Borsos József – bár nehéz szívvel vette tudomásul²³⁴ a túlzottan teológiai szempontú irányítást, de – teljesítette ezt a feladatot.

Mi volt a feladat? A tervezési irányelvek szerint: a templom homlokzati ki-képzésének alkalmazkodnia kellett az egyetem központi épületéhez és a Református Kollégium homlokzatához.

„A templom hajója magas földszintes elrendezésben tervezendő, főbejárati feljárattal, tágas vestibüllel, amelyben a ruhatárak is elhelyezendők. A hívek padosorai enyhén emelkedő lejtőn, illetve lépcsőzetesen elhelyezve és pedig a földszinten 700, a karzatokon 300, összesen lehetőleg 1000 személy részére ülőhelyekkel és az egyetemi ifjúsági egyesületek vezetőinek és zászlóinak elhelyezésére 12 fülkével. A kórus külön karzaton helyezendő el, 50 személy részére férőhellyel. Az Úrasztala, szószék, lelkészek helye a főhajótól korláttal elválasztott és felmagasított tágas területen helyezendő el, az egyetemi tanács, egyetemi tanárok, egyházi és világi előkelőségek helyeivel mintegy 70 személy számára. Ugyanezen oldalon helyezendő el az orgona, mely orgonahangversenyek megtartására is alkalmassá teendő és pedig mint hátsó falsík kiképzése. A hozzátartozó játszóasztal oldalt helyezendő el. Az eddig felsorolt összes hely benne van az 1000 személy létszámában.

A szószék mögött helyezendő el a lelkész-szoba közvetlen feljárattal a szószékhez és bejárattal a templomba; a lelkész-szoba mellett egy hivatali szoba és közös várószoba, templomszolga részére egy szoba tervezendő; ezenkívül gondoskodni kell az orgona szel-ládája részére szolgáló helyiségről is.

A templom alatti etageban helyezendők el a következő helyiségek:

2 női egyesületi terem, egyik cc. 40 m², a másik 30 m² területtel,

3 férfi egyesületi terem egy cc. 40 m², kettő 30 m² területtel,

1 ifjúsági gyülekezeti terem 40 m² területtel,

1 konfirmációs terem 40 m² területtel,

1 presbitéri terem 25 m² területtel,

1 bibliaköri terem 50 m² területtel, minden terem mellett egy-egy cca. 15 m² területű hivatali szobával, külön-külön megközelíthetően, de a gyülekezeti, konfirmációs és presbitéri terem egymás között is összefüggésbe hozhatóan.

²³⁴ Vö. Borsos József: A debreceni egyetemi református templom, DKK 40 (1939), 142–144.

Tervezendő ezen kívül három kisebb helyiség a gyülekezeti terem mellett.

Gondolkodni kell megfelelő számú és méretű lépcsőház és toilett helyiségek felől. Az altiszt lakása: 1 szoba és mellékhelyiségekkel szintén itt helyezendő el.

Lehetőleg különállóan az emeleten legyen a felügyelő egyetemi theologiai tanár lakása: 5 lakószoba, hall és minden mellékkellyiséggel; földszinten egy egyetemi hitszónok és helyettes lelkész lakása és pedig egyenként két lakószoba a szükséges mellékkellyiségekkel; az alagsorban helyezendőek el a közös mosókonyha és a lakások raktárai.

*A templom légfűtéses berendezéssel látandó el a központi épület gőzfűtésének alagút hálózatából leágazóan. A lakóépület önálló melegvízfűtéssel tervezendő.*²³⁵

Az építkezés kivitelezésére 1938-ban írta ki a pályázatot a Debreceni Egyetem vezetése, a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Húsz pályázati anyag érkezett be a kitűzött határidőig. A bírálóbizottság 1938. szeptember 27-én bízta meg az Egyetemi templom felépítésével Sebestyén Lajos építési vállalkozót.²³⁶

235 TtREL I.8.b.16. Debreceni Református Kollégium Jubileumi Végrehajtó Bizottságától – Tervpályázati hirdetés, 3–4.

236 Kerepeszki Róbert: Feszültségek az egyetemi templom építése körül 1938-ban, Gerundium 2 (2011)/1–2, 125–134: „Ez a határozat azonban nemcsak a jobboldali radikális egyetemi hallgatók szervezeteiben, hanem a város társadalmában is nagy felháborodást váltott ki, ugyanis Sebestyén zsidó származású volt. Különösen értetlenül fogadta a mindinkább jobbra tolódó közvélemény ezt, hiszen néhány hónap telt el csupán az első zsidótörvény (1938. évi XV. törvénycikk) hatályba lépése óta, ami »a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról« címet viselte, tehát elsősorban a zsidók »térfoglalását« vette célba, és az első lépést jelentette a fokozatos kiszorításukban. [...] A döntés háttérben egyébként az állt, hogy a Sebestyén-cég »egyedül volt a vállalkozók között, aki vállalta a pályázati felhívásnak azt a kikötését, hogy az anyagárak drágulása esetén ezen a címen külön igényt nem lehet támasztani«, és »ezt a kikötést a ker(esztyén) vállalkozók nem vállalták«. Egy másik korabeli hangulatjelentés szerzője úgy fogalmazott: »ott történt a hiba, ahol ezt a pályázati felhívást kibocsátották, mert a faji érdekeket komolyan elősegítő embernek [...] számításba kellett volna vennie azt, hogy ilyen kikötéseknek a tőkeszegény ker(esztyén) vállalkozó eleget tenni nem tud, hogy ilyen kikötéseket csak a tőkeerős zsidó vállalkozók képesek ez idő szerint vállalni.«» (Kerepeszki, i. m. 128.) – A Turul Szövetség memorandumokkal tiltakozott a döntés ellen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál és a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökénél. A minisztérium és Révész Imre püspök is visszautasította a vádakát. A püspök a Bocskai Bajtársi Egyesülethez tartozó teológiai hallgatókat is megrohotta. Csikesz Sándor prorektor a bírálóbizottság nevében reagált: a »Végrehajtó Bizottság minden egyes tagja nyugodt lelkiismerettel nézhet ennek a vádnak szemébe, mert semmiféle államérvényes tiltó rendelkezés nincs a zsidó vállalkozásuk kizárására, mert az építkezés megdrágulása folytán az építkezésre szánt összeg vásárló ereje csökkent és így senki sem vehette a felelősséget magára, hogy a közpénzből súlyos tízezreket áldozzon divatos politikai jelszavaknak, s mert a megbízást nyert cég a központi épület építkezését kivéve (de azt is ő fejezte be) az egyetemi és klinikai telep valamennyi építkezését közmegelegedésre elvégezte.» (Kerepeszki, i. m. 133.)

A templom alapkövét 1939. április 27-én tették le a Kollégium 400. éves fennállására tervezett ünnepség részeként. A vendégek sorában ott volt Bacsó Jenő rektor, Révész Imre püspök, Jalsoviczky Károly, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, Kölcsey Sándor polgármester, és helyszíni tudósítással számolt be róla a Magyar Rádió is.

A telek az egyetem tulajdona volt, a templom építési költségeit pedig megosztva vállalta magára a Tiszántúli Református Egyházkerület, a Debreceni Református Egyház, Debrecen város és a magyar állam.

Makkai Sándor, a hittudományi kar dékánja az alapköletétel után így értékelte az Egyetemi templom jövődjének jelentőségét: „önmagában is felbecsülhetetlen jelentősége és hatása lesz az egyetemi templomnak a tudomány csarnoka mellett. Külső ottlétén túl igehirdetői és missziói munkájával arra lesz hívatva, hogy megszentelje a tudományt, hogy hirdesse az egészséges tudomány dicsőségét, amely a tiszta evangéliumi hittel való mélységes egységében és harmóniájában teljeseedik ki. Annak lesz tehát zengő bizonyágtevője, hogy elvesz a nép, amely tudomány nélkül való és elveszejt a népet az a tudomány, amely hit nélkül való. Az egyetemi templom az élő Istennel való találkozás szentélyeül épül, elsősorban azok számára, akik a teremtő szellemisséggel a tudományban találkoznak. Hogy ez a kettős találkozás a Krisztusban eggyé lesz s így válik a nemzet gyógyító és tápláló szolgálatává: ennek beszédes szimbóluma is, hatékony tényezője is az egyetemi templom. Mindezek után pedig még egy fontos dologra kell figyelemmel lennünk az egyetemi templommal kapcsolatban. Magát az egyetemet sem szabad elszigetelt és elszakított intézménynek tartanunk az élettel és a közönséggel szemben, sőt nemzetnevelői kötelessége érdekében azzal a legszorosabb és a lehető legtermékenyebb kölcsönviszonyban állónak. Annál inkább kell hangsúlyoznunk azt, hogy az Egyetemi templom nem jelenthet és nem munkálhat elszigetelődést a debreceni református gyülekezettel szemben. Ellenkezőleg: a benne és általa kifejtendő lelkipásztori szolgálatnak szervesen be kell kapcsolódnia az egyetemi ifjúságon túl a debreceni gyülekezet életébe és közelebből az egyetem körül kialakult és kialakítandó egyházrész gondozásába, missziói munkaközösségébe.”²³⁷

A Csikesz Sándor professzor által megálmodott és a Borsos József építész tervei alapján megépült Egyetemi templom 1942. május 17-én, pünkösd ünnepén nyitotta meg kapuit.

A Kollégium Oratóriuma az egyetem megindulásától kezdve nyitva állt az egyetemisták számára is a diák-istentiszteletek alkalmával (közülük a szombat esti hálaadó istentisztelet, az ún. *preces* a legtradicionálisabb), de már a templom-építés idején elkezdődött a külön, rendszeres egyetemi istentiszteletek szervezése ugyanott az 1934/35. tanév második félévétől. Ebben Vasady Béla teológiai tanár játszott kezdeményező szerepet.²³⁸

237 Makkai Sándor: Egyetemi templom, LE (1938)/39–40, 312–313.

238 Az 1935. és 1936. évi prédikációk megjelentek Ifjú, néked mondom címmel a teológusok Közlöny c. lapja kiadásában, két füzetben.

Az önálló egyetemi lelkész szükségességét Makkai Sándor indítványozta. Az elkészült Egyetemi templomban főként a hittudományi kar professzorai prédikáltak.²³⁹ Az elsőként megválasztott egyetemi lelkész, Szenes László szerint az egyetemi templomnak „az a hivatása, hogy állandó összekötő híd legyen a magasabbfokú oktatásért oly sok áldozatot hozó tiszántúli reformátusság és az állami Egyetem között. Jelképesen szólva a Kollégium állandó nagykövete ez a templom.”²⁴⁰

Az 1940. évi tanulmányi, nevelési és vizsgálati szabályzat kimondta, hogy „a bennlakás [...] a teológiai internátusokban valamennyi hallgatóra nézve kötelező”¹⁹³, illetve elvárássá tette, hogy „a teológiai főiskolák közösségi élete legyen hasonló egy gyülekezet életéhez”.¹⁹⁴ Ezeket a rendelkezéseket, bár az internátus problémája nem volt még kielégítően megoldva, Debrecen példamutatóan végrehajtotta. Az egyházkerületi közgyűlés készséggel hozzájárult ahhoz, hogy a teológus ifjúság jelentős autonómiával, mint gyülekezet szerveződjék.

Az 1941/42. tanévre választott ifjúsági vezető, a teológusok szeniora, ifj. dr. Varga Zsigmond²⁴¹ kitartóan dolgozott a Teológus Gyülekezet²⁴² megalakulásán, amelynek „célja: a hitvalló egyháztagságra, hitbeli öntudatból folyó missziói munkára, az élet minden viszonylatában szilárd keresztyén erkölcsi jellemre, keresztyén magyar hazafiságra, és mindezek által az Ige szolgálatára való nevelés”.²⁴³ A Teológus Gyülekezet révén a közösségi élet ahhoz hasonlóan bontakozott ki, ahogyan például az Dietrich Bonhoeffer *Gemeinsames Leben* című könyvében, a hitvalló egyház finkenwaldei szemináriumának életrendjében és az Iona Community életében jutott kifejezésre. A Tiszántúli Református Egyházkerület 1941. november 25–27. napjain tartott közgyűlése elfogadta a Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképző Intézetének és a magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karának hallgatóiból alakult debreceni teológusgyülekezet alapszabályát. A tanári kar örömmel támogatta a kezdeményezést. Czeglédy professzor szerint: „Egyáltalán nem kell félnünk attól, hogy a gyülekezeti életforma a theologusképzés tudományos jellegét veszélyezteti. A debreceni theologus ifjúság nem fog átváltozni valami tudományellenes collegium pietatiszá. Sőt ellenkezőleg! Ha a theologus ifjúság Isten segedelmével tényleg theologus-gyülekezetté lesz, ez a tudományos képzés fellendülését fogja eredményezni. A theologia ugyanis éppen akkor vetkőzik ki lényegéből és akkor válik »tudománytalanná«, ha az újkori tudományfogalom előtt szolgálai módon hódoló autonóm igazságkereséssé változik és akkor lesz igazán tudományossá, ha a kijelentésigaz-

239 Az Egyetemi templomban az 1942/43. tanév első félévében elhangzott első prédikációsorozat is kiadásra került: Az anyaszentegyház csodája. Debrecen 1943 (Igazság és Élet füzetek, 30).

240 Szenes László: A Debreceni Egyetemi Templom, Debrecen, év nélkül, 4.

241 Fekete Károly (szerk.): Ifj. dr. Varga Zsigmond: Non videri, sed esse. Válogatott írások, Debrecen, 2005.

242 A Teológus Gyülekezet gyakorlati tevékenységéhez lásd a Lelkészképző Intézet története című fejezetet.

243 A Debreceni Theologus Gyülekezet Alapszabályzata II. 2. paragrafus.

ság tanulmányozásában a megismerésnek azon az útján jár, amelyet maga a tárgy, a kijelentésigazság ír elő számára. A kijelentésigazság pedig akkor tárja fel titkát előttünk, ha a gyülekezet hit és szeretetközösségében közelítünk hozzá.”²⁴⁴

A háborús évek pusztítása, majd az államosítás elvette a lehetőségét annak, hogy az egyetemi templom szerves részét képezze az egyetemi életnek. A II. világháború utáni ideológiai fordulat értelemszerűen útját állta az egyetemisták közötti lelkigondozásnak is, illetve az egyetemi lelkészség kibontakozásának.

5.2. Teológiai irányultság Debrecenben az 1930–1940-es években

A hittudományi kar a két világháború között igen komoly teológiai felkészültséggel és pedagógiai bátorsággal vállalta fel a nemzeti sorskérdésekben az őrállói feladatot. A Trianon utáni bonyolult szellemi-lelki-politikai viharok közepette átgondolt teológiai válaszok születtek, amelyek iránymutatást jelentettek az egyetem falain belül és kívül élő protestáns értelmiség számára.

A felfokozott nacionalista közhangulat idején a radikalizálódás ellen ható, az azt visszafogó, fajelméletmentes nemzeti identitástudat ápolásában jártak élen a debreceni teológiai tanárok. Szükség is volt erre, mert a Klebelsberg minisztersége idején bevezetett egyetemi numerus clausus-törvény²⁴⁵ 1920-as évekbeli alkalmazása miatt, majd az 1928. évi módosítása után több hullámban szerveztek zavargásokat a jobboldali radikális ifjúsági szervezetek az ország egyetemein. Debrecenben²⁴⁶ különösen is 1928 őszén,²⁴⁷ 1932 őszén, az 1933/34. tanévben²⁴⁸ és 1940 őszén volt zajos, több napig elhúzódó rendbontás és tüntetés. A hazai egyetemeken történt eseményeket kutató Ladányi Andor szerint országosan is igaz a megállapítás: „Az egyetemi vezetők, professzorok közül csak kevesen voltak, akik az atrocitások elkövetőivel szemben erélyesebb fellépést követeltek. Ezek közé tartozott Csikesz Sándor, a debreceni református hittudományi kar dékánja, aki azt javasolta, hogy a zavargások kezdeményezőit gyorsított fegyelmi eljárással zárják ki az egyetemről.”²⁴⁹

244 Czeglédy Sándor: Theologus-gyülekezet, ThSz 17 (1941)/4, 240.

245 A témához lásd Ladányi Andor tanulmányait: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921), Budapest, 1979 (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 88), 56–64., 117–178. A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. Századok. 1994/6. 1117–1148., Klebelsberg felsőoktatási politikája, Budapest, 2000, 76–89., A numerus clausustól a numerus nullusig, Múlt és Jövő 16 (2005)/1, 56–74.

246 A radikális Turul Szövetség debreceni diákok közötti tevékenységéhez lásd Kerepeszki Róbert: Diákegyesületek a két világháború között. In: Orosz István–Ifj. Barta János: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Debrecen, 2012, 250–262.

247 Dóczi Antal: Mai napok, Közlöny 59 (1928)/2, 18–19. és 31.

248 K. I.: Van-e megoldás? Közlöny 64 (1933)/4, 1.

249 Ladányi Andor: A numerus clausustól a numerus nullusig, Múlt és Jövő 16 (2005)/1, 63–64. Vö.: Fekete Csaba: Zsidó tanítványok vallomása a Debreceni Kollégiumról, Confessio 4 (1980)/4, 96–100.

A hittudományi kar tagjai általában véve egyetértettek az állam kultúrpolitikájával, de sem külső, sem belső ösztönzést nem éreztek arra, hogy valamilyen különleges teológiával támasszák alá az állam elgondolásait. Belső lelki szabadsággal kötelezték el magukat arra, hogy a Trianon utáni revizionizmus és a terjedő fasizmus kettős szorításában egy, a debreceni kollégiumi hagyományokhoz méltó nemzetnevelésre és nemzetvédelemre készítsék fel a hallgatókat, akik majd a végzés után maguk is nevelni fognak.

A hittudományi kar kötelékébe tartozó meghatározó személyiségek mind így gondolkodtak, tanítottak és publikáltak erről a kérdésről. Meg kell említeni a püspökké lett Révész Imre egyháztörténet-professzor korai figyelmeztetéseit,²⁵⁰ Vasady Béla professzor több írását,²⁵¹ Pákozdy László Márton dolgozatait, aki a *Közlöny* című diáklapban²⁵² is és a *Theologiai Szemle* 1933/34. évfolyamában is több folytatásban tudósított a németországi egyházi harcok teológiai és nemzeti vonatkozásairól. Nemcsak a status praesensről adott beszámolót, de a Blut und Boden mítosz gyökereit és várható fejleményeit is tárgyalta. Pákozdy László Márton részletesen bemutatta Karl Barth: *Theologische Existenz heute* füzeteit,²⁵³ illetve jelentős még *A németországi egyház nagy kérdései egy nemzeti szocialista író könyve tükrében*²⁵⁴ című tanulmányterjedelmű könyvismertetése. A Barth-füzetek ismertetése után óvó szavakkal fordult az olvasókhoz a recenzió: „Németországban nagy tüzzel folyik a keresztyénség germanizációja. Vigyázzunk, hogy nálunk mint turanizálás vagy »magyar vallás« föl ne üsse a fejét ugyanaz a betegség és hogy az egyházi és nemzeti küzdelemben meg ne feledkezzünk arról, hogy »először az Isten Országát kell keresnünk«.”²⁵⁵

A tudományos teológiának ebben a korszakban megnőtt az aktualitása, ahogy azt Czeglédy Sándor professzor megállapította: „Egy beláthatatlan arányú világnézeti forradalom vihara zúg el fölöttünk. A második világháború mindenekelőtt ideológiai háború. [...] Ha a tudományos theologia hallgat, csak megnövekedik az a veszély, hogy kijelentés-ellenes eszmeáramlatok özönvize borítja el az egyház és

250 Lásd Révész Imre: Az egyház és az állam viszonyának várható alakulásáról című előadását, amelyet 1936. június 19-én az Országos Református Theologus Szövetség debreceni konferenciáján mondott el. Megjelent: Barth Károly–Révész Imre: Az egyház jelene és jövője, Debrecen, 1937 (Igazság és Élet füzetei, 9), 30–43. Lásd még a későbbi Révész-írások közül: Ködben címmel Révész Imre püspök újévi üzenetét: Vasárnap 26 (1939)/53, 367–369.

251 Pl.: Vasady Béla: Faj, nép, nemzet, In: Uő (sajtó alá rendezte): „Áll a viharban maga a magyar...” A tiszántúli egyházkerület lelkészi konferenciájának emlékfüzete, Debrecen, 1940, 12–22 (Igazság és Élet füzetei, 19).

252 Pákozdy László: A német ébredés vallási vonatkozásai az Ige mérlegén, *Közlöny* 63 (1933)/8, 3–5., (1933)/9, 3–5., (1933)/10, 3–4., *Közlöny* 64 (1933)/1–2, 8–10., (1933)/3, 7–8., 64 (1933)/4, 10–11.

253 Pákozdy László: Barth, Karl: *Theologische Existenz heute*. Heft 1–6. Barth Károly és a német egyház belső küzdelme, *ThSz* 9 (1933)/5–8, 228–233.

254 *ThSz* 10 (1934)/1, 348–352.

255 Pákozdy László: Barth, Karl: *Theologische Existenz heute...* i. m., 233.

a társadalom egész életét.”²⁵⁶ Czeglédy Sándor maga sem hallgatott, hanem ebből az elkötelezettségből 1932–34. között figyelemmel követte és ismertette a német egyházi harc folyamatát, 1937-ben közölte Martin Niemöllerrel készített interjúját és hiteles beszámolókat küldött Halléből a német hitvalló egyházzól, amely magatartás teológiai állásfoglalássá nőtte ki magát *A választott nép*²⁵⁷ című könyvében, amelyben óvott a növekvő szélsőjobboldali veszedelmekkel szemben, illetve egyéb írásaiban is megfogalmazta teológiai útmutatását a hazai helyzetben.²⁵⁸

Szükség is volt a tanári eligazításra és az ösztöndíjról hazajöttek beszámolóira,²⁵⁹ mert például 1940 októberében az egyetemi tanév antiszemita megnyilvánulásokkal kezdődött: „Két-három napig tartott a zavargás, s a vége az lett, hogy a díszudvaron felolvastak valami memorandumot Mitrovicsnak (ő volt akkor a rektor), melyben a zsidók egyetemről való kiszorítását kérték. Az egésznek jelentőséget a kormánynak a III. zsidótörvényről való bejelentése adott.”²⁶⁰ A lelkész-képzősök hirdetőjén a püspök (Révész Imre) és Kállay Kálmán dékán közölte, hogy ha lelkész-képzős hallgató ilyet követ el, evangélium- és hitvallásellenes viselkedése miatt kicsapás fenyegeti.

A teológus ifjúság az előadótermekben, etikaórán például: a Barth-tanítvány Török Istvántól és másoktól is a szemináriumi gyakorlatok során megkapta a szükséges eligazítást, és ez is magyarázza azt, hogy általában véve immunisakká váltak a szélsőjobboldali fanatizmus kísértéseivel szemben, hogy nyitottak voltak a magyar nép sorsproblémái iránt, sőt azok megoldására, ha talán csak jelképesen is – mint például a baranyai telepítési akció²⁶¹ során – lépéseket tettek.²⁶² Révész Imre püspök a háború közeledtével az egyre erősödő „fajiság államának” berendezkedésétől élesen elhatárolta a kálvinista iskolapolitikát.²⁶³

256 Czeglédy Sándor: A Tudományos theologia megnövekedett aktualitása, ThSz 17 (1941)/1, 44–45.

257 Czeglédy Sándor: *A választott nép*, Budapest, 1940.

258 Pl.: Czeglédy Sándor: *Az Ószövetség és igehirdetésünk*, ThSz 19 (1943)/3, 176.

259 Így például Kósa Ferenc szénior 1938/39-ben volt Wuppertal-Elberfeldben ösztöndíjon, s írásban is megörökítette élményeit. Írását a *Közlönynek* szánta. A sokáig kéziratban maradt írás végül „A megtámadott egyház” címmel a Református Tiszántúl 10 (2002)/1, 3–6. oldalain jelent meg. Közzétette: Kósa László.

260 Részlet ifj. dr. Varga Zsigmond teológiai hallgató Költő Gyula lelkészhez írt leveléből. A levél keltezése: Debrecen, 1940. október 31. Jelzete: TtREK Kézirattár R 2879.

261 A telepítési mozgalmat a Debreceni Református Kollégium diákjai kezdeményezték 1938-ban, hogy egy országos méretűvé váló gyűjtés segítségével a Dunántúl elnéptelenedő falvaiba sokgyermekes magyar családokat telepítsen és ott földhöz, megélhetéshez juttassa őket. Feldolgozását lásd: Tibori János: *A Debreceni Református Kollégium ifjúsági telepítési akciója 1938–1944*. In: Tibori János: *Három tanulmány*, Debrecen, 1998 (Editiones Archivi Reformatorem Transtibiscani, 7), 163–226.

262 Olyanok is voltak, akik a Márciusi Front vonalán indultak el a megoldás keresésére. Lásd: Fehér Lajos: *Így történt*, Budapest, 1979, 71kk.

263 Révész Imre: *Ködben – újévi üzenet*, Vasárnap 26 (1939)/53, 368–369.

Czeglédy Sándor örökítette meg az alábbiakat a hittudományi kar két világháború közötti időszakáról írt tanulmányában: „A kar tagjait nemzetközi és öku-
menikus tájékozottságuk segítette abban, hogy a Harmadik Birodalom és szövetségesei vereségét határozottabban anticipálták, mint a többi teológiai karok tagjai, bár az utóbbiak között is csak kevesen akadtak olyanok, akik a nácizmus győzelmében reménykedtek. 1943 késő nyarán felkereste a kart a Németországi Evangélikus Egyház külügyi hivatalának egyik tisztségviselője, és egy egész délután tartó beszélgetés után, amikor már pontosan tudta kikkel van dolga, óvatosan tájékoztatott arról, hogy komoly készülődések vannak folyamatban Hitler eltávolítására. Csak a háború után tudtuk meg, hogy vendégünk éppen úgy, mint Bonhoeffer, a RSHA-főnök Canaris admirális támogatásával utazott még semleges országokba is. Canarist azután egynapon végezték ki Bonhoefferrel, nem sokkal a német kapituláció előtt a flossenbürgi koncentrációs táborban. Egy olyan beszélgetés, mint amilyen a miénk volt 1943-ban, más egyetemi karon nem törtenhetett volna meg.”²⁶⁴

A Debreceni Egyetemen a két világháború között a teológiai tudomány és a neveléstudomány kölcsönhatásából megszületett egy sajátos őrálói mentalitás. Ezt a figyelemre méltó habitust azért tekinthetjük felekezeti sajátosságnak, mert ez a teológiai iskola és nevelő közeg érlelt ki egy olyan bölcsészdoktori címmel is rendelkező teológiai ösztöndíjas diákot, ifj. dr. Varga Zsigmondot (1919–1945),²⁶⁵ aki a magyar kereszténység mártírjává lett a II. világháború idején.²⁶⁶

Szeniori évében, a kitűnően megszerzett I. lelkészképesítő bizonyítvány után írta meg bölcsészdoktori értekezését és szerzett doktori címet: „*A hellenistikus papyrusok, feliratok, ostrakák világa és az Újtestamentum*” – Tanulmány az újszövetségi nyelvészet, irodalom és összehasonlító vallástörténet köréből (Debrecen, 1942) címmel. Az 1942/43-as akadémiai évre Svájcba kapott ösztöndíjat. Genfben Visser't Hoofttal, Baselban Barthtal, Cullmannal és Baumgartnerrel, Zürichben Brunnerrel ismerkedett meg.

264 Czeglédy Sándor 1988, 575–576.

265 Munkásságának méltatását lásd: Id. dr. Varga Zsigmond: A Krisztus szolgálatában megdicsőült ifj. dr. Varga Zsigmond emlékezete. Debrecen 1949., Albert Stein: Zsigmond Varga zum Gedächtnis, Wien, 1981. (Aktuelle Reihe, 22), Albert Stein: Ifj. dr. Varga Zsigmond emlékezete. ThSz ú.f. 24 (1981)/2, 100–103., Fekete Károly: Ifj. Dr. Varga Zsigmond emlékezete. In: Kustár Zoltán (szerk.): Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2004/2005. évi értesítője, 467. tanév, Debrecen, 2005, 11–17., Fekete Károly (szerk.): Ifj. Dr. Varga Zsigmond: Non videri, sed esse – Válogatott írások, Debrecen, 2005.

266 Czeglédy Sándor vallomása: „ha nekem is részem volt abban, hogy egyik legjobb diákunkat már meglévő hitvalló meggyőződésében erősítsük, akkor lelkiismeretfurdalásunk is van amiatt, hogy dr. Varga Zsigmond volt széniorunk a mauthauseni koncentrációs táborban 1945. március 5-én hitvallóként fejezte be fiatal életét.” Ez az érdekes mondat található Czeglédy Sándor: Egyházunk ébredésének teológiai impulzusai címmel, 1991. augusztus 23-án, a Doktorok Kollégiuma Gyakorlati Teológiai Szekciójában elhangzott előadásának kéziratában: TtREL I.27.c. 184. – az előadás 12. oldala.

Ezekben az években makulátlan tisztaságúvá formálódik benne a hivatástudat és megszületik a saját, markáns lelkipásztorképe, amit a nyilvánosság számára is megfogalmazott: „A legnehezebbje éppen most következik reánk, ifjú lelkipásztornemzedékre. Egy démoni erővel küzdő, tébolydávává válni kezdő világban kell új nyelveken hirdetnünk az evangéliumot, ördögöket űznünk, gyógyítanunk és vigasztalnunk Krisztus missziói parancsa szerint. Most fog eldőlni, hogy akarunk-e igazán, — nem szájjal, hanem szívvel – bizonyosságot tenni az Életről és az Igazságról először önmagunk és egymás előtt. Leszünk-e egyszer már végre Krisztus harcosseregévé, életet és szívet érte örömet feláldozni kész, lelki tagokká, új emberekké, akik utolsó leheletükig küzdenek a mozgósított Egyházban az Isten uralmáért és dicsőségéért! Most, éppen most következik a súlyos próba egész református egyházunkra – ha vajon a magunk kicsinyes érdekeinek sutba-félredobásával egyedül Krisztust ismerjük-e el Vezérnek, vagy külső győzelmektől megittasulva járjuk tovább a régi haláltáncot!? – »A Krisztus közöttetek van« – mondja Pál apostol. Krisztus ügye pedig mindenképpen győz, az Ő ügye csak győzelmes ügy lehet a mi tehetetlenségünk vagy akaratumk ellenére is. Csak az a kérdés, hogy engedelmes bárányokként adjuk-e át magunkat Neki, feltétlen bizalommal és örömmel követjük-e Őt valahová megy el egészen a Golgotáig, vagy megvárjuk míg ostorral és ítélet szavával jelenik meg közöttünk?! – Ha ma még csak az Ő csendes hívogatását halljuk, meg ne keményítsük szívünket!”²⁶⁷

Ezzel a habitussal pályázott 1944-ben a téli szemeszterre Bécsbe, és újra ösztöndíjas lett. Tanulmányai mellett Ravasz László, a konvent elnök püspöke megbízta azzal, hogy gyülekezeti szolgálatokat is végezzen a bécsi református templomban. A konventnek küldött jelentésében részletesen analizálta a gyülekezeti helyzetét, és nagy terveket szőtt.²⁶⁸ A bécsi Donausender rádióstúdiójának felkérésére rövid vallásos tárgyú ünnepi beszédeket tartott a magyar nyelvű adás keretében. A bécsi reformátusok dorotheergassei templomában rendszeresen prédikált. Az itthoni nyilas uralomátvételhez közel eső vasárnapon jutott el csúcspontjára Varga Zsigmond tanúságtétele. Egy Gestapo-tiszt felszólta a szószékre az ige hirdetése közben: „Megvonom öntől a szót.” Varga Zsigmond azonban csendes határozottsággal azt válaszolta: „Önnek ehhez nincs joga és az istentiszteletünket sem zavarhatja.” Letartóztatták, vizsgálati fogságba helyezték, majd hármias vádpont alapján ítélték el: 1. a német városok bombázásától remélte az esztelen és egyenlőtlen vérontás befejezését; 2. hallgatta az angol rádió híreit és terjesztette azokat; 3. nemzetiszocialista-ellenes beállítottságú volt.

A bécsi vizsgálati fogság után először Mauthausenben raboskodott, majd Gusenba vitték, amely III. fokozatú koncentrációs tábor volt. Tífuszt kapott, majd tüdőgyulladásban szenvedett. Embertelen bánásmódban részesült, és így halt

²⁶⁷ Részlet a „Mit szeretnék még kapni?” c. beszédéből. A kézirat jelzete: TtREK Nt R 5761., Közlöny 70 (1940)/9, 71.

²⁶⁸ Ifj. dr. Varga Zsigmond bécsi jelentése. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltár 2.a. Konventi Közigazgatási iratok 309. d. 3923/1944.

meg 1945. március 5-én. Méltán tarthatjuk számon őt úgy, mint a „magyar Bonhoeffert”, aki Krisztus vértanújaként halt meg. Jelmondata a látszateltések mai világában különösen elgondolkodtató: *Non videri, sed esse – Nem látszani, hanem lenni.*

A Debreceni Egyetemen a hittudományi kar és az egyházkerületi vezetés sem akarta maga alá gyűrni a többi tudományt, s nem akarta rájuk kényszeríteni a saját törvényszerűségeit. Debrecen protestáns sajátosságává lett, hogy a reformáció hazai fellegrárában korszakról korszakra egymás mellett élhettek a szabadon fejlődő tudományterületek. Ez a szemléletmód is a debreceni protestáns örökség része.

A tudományokkal kapcsolatban teológiai álláspont lett az, hogy az igazi tudomány előbb-utóbb elvezet a tudomány örök forrásához, Istenhez. Az egyetemi ünnepélyek alkalmával elhangzott igehirdetések tekintélyes hányada járja körül ennek a megállapításnak a teológiai megokolását. Ezt példázza három rövid prédikációrészlet:

„Mind a négy fakultás forduljon egy cél felé: igazságot követni szeretetben, [...] ha az ideális universitas tagja akar maradni. Mert universitas egy cél felé fordulást jelent. Ez a cél az igazság, aki mint az Örök Isten erkölcsi, hitbeli, tökéletes törvénye, testben megjelent s így szólt: én vagyok az igazság!” (Csikesz Sándor)²⁶⁹

„Boldog lélek, kinek áhítatos kipillantására Krisztus biztató, hívogató, megragadó arca néz felé. Mert nemcsak a teológiai tudomány, de minden tudomány akarva – nem akarva, vélve, vagy véletlenül, de Feléje tör, mint naprendszerünk egy távoli csillagzat felé. A jogtudomány acélbordázatú hajóját a jus strictum kopár partjairól a krisztusi méltányosság, megértő segítség, egymás terhe hordozása, könyörülő felsőbb vezetés, emberibb jólét és szolidaritásnak büntetlen, bitótalan és zsarnoktalan országa, tehát Krisztus felé sodorják felsőbb szelek. Az orvostudomány egy egészségesebb, bűnök átkától mentesebb, tisztább, épebb, óvottabb és védettebb emberi élet felé, a lehetetlen is lehetőleg segítség által, a pauperizmus, tömegnyomor, népirtó járványok leigázása útján mértföldes léptekkel megy egy boldogabb ország: tehát Krisztus felé. A szellemi tudományok nyelvben, irodalomban, történetben, filozófiában, a természettudományok a természet jelenségei beláthatatlan tengerében ismerik föl itt is – ott is az örök Teremtőnek rendező és kormányzó ujját, az igazság – szépség – jóság – szentség formájában felénk hajló irgalmát és szeretetét: tehát a Logost: a Krisztust, a nagy és végső célt.” (Csikesz Sándor)²⁷⁰

„Az egészséges tudomány egyedül az igazság szolgálatában áll. Ebben a szolgálatban van a tudomány szabadsága... Az egészséges tudomány az, amit a világ nem szenvedhet el. Az igazi tudomány mindig a tények elfogulatlan tanulmányozásán alapszik. Ebből fakad a szolgálat törvénye. Csak az egészséges tudomány áll szolgálatában az igazságnak és a nemzet egészségének az alapja... Ezzel ellenke-

269 Csikesz Sándor: Az Ige (Ef 4,5), ThSz 1 (1925)/4, 289.

270 Módis László (szerk.): Csikesz Sándor emlékkönyvek, I. kötet. Debrecen, 1940, 187. Az igehirdetés címe: Célegyenest... a nagy cél felé.

zik a hamis tudomány, mely azoké, akik nem szolgálni, hanem akik élvezni és uralkodni akarnak. Ezek az érdekek szolgálatává alacsonyítják a tudományt, azt akarják, hogy a teológus szentesítse a zsarnokságot, a jogász igazolja az erőszakot, az orvos egészségesnek állítsa a vad ösztönöket, a természettudós természetesnek hirdesse a gyengék elnyomását és a szellemtudós az emberiséget összetépő ellentéteket eszményképül tűzze ki. Az egészséges tudomány be tud hatolni az ellentétek alá. A tudomány maga is csak szolgálat lehet, hisz a szolgálat törvényét kell hirdetnie. A tudomány tehát szolgál és nem úr, de mert az igazság szolgálja: szabad.” (Makkai Sándor)²⁷¹

A tudományterületek és az egyetemi karok egymásmellettségének, de egyúttal krisztológiai kapcsolódásának gondolatát örökíti meg az a dombormű is, amely a Kollégiumban az Oratórium felé vezető főlépcsőházban található, a Nagykönyvtár szomszédságában, és az egyetemmé válás emlékét örökíti meg. A domborművön a karok allegorikus alakjai tudományterületük szimbólumát tartva Krisztus elé járulnak. Szimbólumaikat, azaz tudományukat a Krisztus oltárára helyezik, amelyen a Kollégium jelmondata (*Orando et laborando – Imádkozva és dolgozva*) áll.²⁷²

A két világháború közötti időben tudatos feladatának érezte a hittudományi kar, hogy Debrecen egyházi szempontból is megőrizze egy olyan szellemi központnak, amelynek kisugárzása széles körre kiterjed. Ez egy olyan közeg megszervezését és fenntartását jelentette, amely kedvezett a tudományos identitás erősítésének.

Tanár- és diákkörökben is felszínen tartott kérdés volt a két világháború között: *Milyennek kellene lennie Debrecennek?* Az egyik diákválasz szerint: „Röviden: erőközpontnak, magyar kálvinista főhadiszállásnak, világító fáklyának! [...] Hármás az a feladat, mely Debrecennek jut. Valóban magyar kálvinista Genffé lenni.”²⁷³ Nem tekinthetjük véletlennek, hogy az István király halálának 900. évfordulója és a Református Kollégium fennállásának 400. évfordulója évében, 1938-ban Debrecenben rendezték meg – a magyarok világkongresszusához kötődően – a magyar reformátusság lelki egységét kifejező I. Magyar Református Világyűlést 1938. augusztus 23-án.²⁷⁴

Debrecen protestáns szellemi központ jellegét két egymásba kapcsolódó teológiai tudományos szervező műhely is erősítette. Az egyik a Csikesz Sándor profesz-

271 Ünnepeles keretek között nyitották meg a Tisza István Tudományegyetem új tanévet. (Tudósítás) Debreczeni Újság 1936. október 2. 5. oldal, Makkai első debreceni igehirdetése az egyetem évnyitóján a Nagytemplomban a 2 Tim 4,3–5 alapján.

272 Az emléktábla szövege: „A Református Kollégium tudományművelő és kultúrateremtő munkájával évszázadokon át szolgált hazánkat. Felsőoktatási intézményként mindenkor az európai universitasok szellemében működött, és a Debreceni Egyetem bölcsőjévé vált.” Az 1995-ben készült márványtábla domborművének gipszeredetije korábbi, év és szignó nélküli alkotás.

273 Szundy Béla: *Milyennek kellene lennie Debrecennek?* Közlöny 58 (1927)/2, 4.

274 Vasady Béla (összeállította): *Az első Magyar Református Világyűlés emlékfüzete*, Debrecen, 1938.

szor vezette *Theologiai Szemle* című szaklap köré szerveződött, amelynek első száma 1925-ben jelent meg.²⁷⁵

A *Theologiai Szemle* első tizenhat évfolyamát méltató Vasady Béla azt írta 1941-ben, hogy a lap „hű tükre csaknem két évtized magyar protestáns theologiai szellemének”. – „Nemcsak az idős, de a fiatalabb és egészen fiatal theologus nemzedék is szóhoz jutott e tizenhat évfolyam hasábjain s ma már theologiai profeszszorok, vallástanárok és más felelősségteljes állásban lévők mindazok, akiknek első zsengéje, doktori disszertációja, theologiai akadémiai magántanári értekezése, próbaelőadása vagy más kisebb-nagyobb tanulmánya, könyvismertetése elsőnek a *Theologiai Szemle* hasábjain látott napvilágot.”²⁷⁶

A Tiszántúlon sokak meggyőződése volt, hogy a *Theologiai Szemlének* „Debrecenben kell szerkesztetnie és megjelenie, mert itt van a magyar reformátusság történelmi gócpontja, itt van az egyetemi fokú református hittudományi kara a tiszántúli egyházkerület lelkészképzőintézetével együtt s ennek az egyházkerületnek a kebelében él a magyar református egyház abszolút többsége s ez az egyházkerület bír nyomdávalalattal, mely a megjelentetés terén segédkezet nyújthatna s ezen egyházkerület kollégiumi nagykönyvtára a folyóiratnak recenzióra küldött könyvpéldányai útján évente nagy összegre rugó értékű könyvmennyiséghez juthatna”.²⁷⁷

Van még egy fontos tényezője annak, hogy Debrecenben született meg a *Theologiai Szemle*. Itt nem a csoportérdekeket, nem a kegyességi érdekeket tartotta Csikesz szem előtt, hanem önálló és új utat kívánt járni tudományos elkötelezettséggel és függetlenséggel. A *Theologiai Szemle* ezzel az irányultsággal nem akarta szaporítani a szekértáborok számát, de lefedett egy hiányterületet, amellyel mint tudományos orgánus, kegyességi körök és teológiai irányok fölötti független módon kívánta szolgálni a teológiai tudományosság ügyét.

A másik országos hatókörű szervezet a Vasady Béla professzor buzgólkodása nyomán létrejött és 1939–1944 között aktívan működő „*Coetus Theologorum – Református Theologusok Munkaközössége*”.²⁷⁸ A Coetusnak tagja volt az ország valamennyi református teológiai tanára, magántanára, teológiai vagy egyéb tudományból szerzett doktorátussal rendelkező lekipásztora, illetve azok, akik a tudományos teológia terén alkotó munkát végeztek. Az ország különböző pontjain (határon túl is) helyi vagy körzeti munkaközösségek alakultak, rendszeresen tartottak felolvasó- és vitaüléseket. Egy év alatt több mint ezer tagot tartottak nyilván. A Coetus Theologorum számottevő könyvkiadói tevékenységet is folyta-

275 A lap történetéhez lásd: Fekete Károly: A *Theologiai Szemle* szerepe a magyar teológiai gondolkodás történetében – református szemmel. ThSz ú.f. 49 (2006)/1, 38–43.

276 Vasady Béla: Új korszak küszöbén, ThSz 17 (1941)/1, 9.

277 „A *Theologiai Szemle* anyagi megerősítése.” ThSz 2 (1926)/3–6, 996–997.

278 A Coetus Theologorum történetéhez lásd: Makkai Sándor: Coetus Theologorum, LE 33 (1940)/5, 17., Ladányi Sándor: A Coetus Theologorum története, Az Út 30 (2004)/3, 144–153., Adorjáni Zoltán: Adalékok a Coetus Theologorum történetéhez a Református Szemle tudósításai alapján, RSz 95 (2002)/4–5, 422–435.

tott, hogy illetménykötetekkel honorálja a tagdíjat, s Csikesz halála után, 1940-től gondozásukba került a *Theologiai Szemle* is.

A magyar sorskérdésekre való reflektálás és azok feldolgozása során üzenetértékű hangsúlyt kapott a nemzet és kisebbség problematikája. A trianoni határvonalak miatt a reformátusság vesztesége igen nagy volt, ami újabb ösztönzést adott arra, hogy a kisebbségbe szorult részeket fokozottan támogassák. A debreceni professzorok családi, tanulmányi, szakmai és baráti kötődések el nem vágható szárait éltették tovább a határon túli részekkel a két világháború között.

A kisebbségi sors iránti érzékeny debreceni környezet fogadta be az Erdélyből áttelepülni kényszerült Makkai Sándort. Ez is bátorítást jelentett számára, hogy kimondta: a *kisebbségi kérdés megoldhatatlan*. A nemzetiségi öntudatról szóló, *Nem lehet* című írásával²⁷⁹ országos vitát keltett.

A kisebbségi létparadoxon sokféle indulatot és elgondolást termett, de a mértékadó debreceni teológiai tanárok gyűlölködésre sohasem ragadtatták magukat. Sőt megoldásként a keresztyén teológia biblikus válaszát fogalmazzák meg.

6. A második világháború és az azt követő évek (1944–1949)

Ahogy súlyosbodtak a háborús évek, úgy lettek egyre súlyosabbak a kari ülésen a dékáni bejelentések. Először csak a korszerű honvédelmi ismeretek tantárgy bevezetéséről kellett gondoskodni, tisztázni kellett, hogy a teológiai hallgatóknál nem szükséges a levonteképzés, majd jött a hír az első légitámadásról, az internátusnak a német véderő részére történt átengedésről, az egyetemi fakultások elhelyezéséről a Kollégium épületében,²⁸⁰ szénellátási gondokról, légvédelmi riasztás szabályozásáról.

Czegléd Sándor professzor a teológiai oktatásról írt tanulmányában felidézte, hogy „az 1944/45. akadémiai év ünnepélyes megnyitása még megvolt – emlékezetem szerint az Egyetemi templom alagsorában, mert máshol a bombázások miatt nem voltak beüvegezett ablakok –, és furcsán hatott, hogy a bölcsészeti kar dékánja szokásos exhortációjában Széchenyit idézve utazásra biztatta a diákokat, akik közül csak egy-kettő volt jelen, míg a többiek már elutaztak a szélrőzsa minden irányában. Még füstölgött az István-malomban a németek által felgyújtott rengeteg gabona parazsa, amikor katonai rendelkezésre az egyetemi oktatást el kellett kezdeni. A karon csak két professzor volt; Révész Imre püspök vállalkozott arra, hogy hetenként kétszer-háromszor kijön az egyháztörténet tanítására.”²⁸¹

²⁷⁹ Láthatár 5 (1937)/2, 49–53. A vita lezajlásához lásd: Cseke Péter–Molnár Gusztáv (szerk.): *Nem lehet – A kisebbségi sors vitája*, Budapest, 1989. (Limes könyvek)

²⁸⁰ DE HTK 1943/44. Jkv. – 1944. április 28. XI. rendes ülés, 284–285. szám.

²⁸¹ Czegléd Sándor 1988.

Az 1944/45. tanév nagyon nehezen kezdődött meg, mivel Debrecen súlyos bombázása, a tanárok és hallgatók lakóhelyének, valamint a tanteremnek kinézett helyiségek lakhatatlanok voltak. Többször megkísérelték az előadások elkezdését, de még 1944 októberében sem tudtak folyamatosan órákat tartani.²⁸² A jórészt professzorok nélkül maradt diákság oktatásába még a 88 éves Erdős József nyugalmazott professzor is bekapcsolódott.²⁸³

Makkai Sándort 1945 tavaszán letartóztatták és népbíróság elé állították a háború előtti írásai miatt, főleg a *Tudománnyal és fegyverrel* című könyvéért. Makkai 1945. május 3-tól június 8-ig volt előzetes letartóztatásban. 1945. július 3-án a könyvből kiragadott idézetekkel érvelve vádat emelt ellene a Debreceni Népbíróság háborús bűntett és népellenes bűntett vádjával.²⁸⁴ Orvosi igazolásokkal és bizonyításkiegészítési kérelemmel sikerült időt nyernie arra, hogy összeállítsa védőbeszédét. A körütekintően és alaposan megfogalmazott szavaknál és ifj. Erdős József hűséges ügyvédi munkájánál valószínűleg sokkal hatásosabbak voltak a Makkai érdekében tárgyalásokat folytató, levelező és kérvényeket író pártfogók (Juhász Géza, Bibó István, Erdei Ferenc, Bereczky Albert, Péter János, Tamási Aron, Ravasz László)²⁸⁵, valamint a tanítványok, munkatársak, barátok és tisztelők demonstratív kiállása mellette, amelyet a korabeli sajtó így tett közzé: „Makkai Sándor fasiszta vétségekkel terhelt volt püspök és egyetemi tanár ügyében beadvány érkezett a népügyészségre. A beadványt számos, mintegy száz egyetemi tanár és egyetemi tisztviselő is aláírta. Kérlik ebben a letartóztatásban lévő Makkai Sándor szabadlábra helyezését, azzal az indoklással, hogy az aláírók közül valamennyien demokrata gondolkodásúnak ismerték.”²⁸⁶ A tárgyalás után a vádat 1946. június 21-én elejtették.²⁸⁷ Makkai ezután fokozatosan került vissza az egyházi közéletbe.

282 TtREL II.2.a. 23. DE HTK 1944/45. Jkv. – 1944. október 2. II. rendkívüli ülés, 78. szám.

283 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1946. december 14. VI. rendkívüli ülés, 193.

284 A népbírósági ügy iratanyaga megtalálható a sárospataki Makkai-hagyatékban: TiREK Kt. 7330–7363. sz. alatt és Debrecenben: KLTE EK Kézirattári különgyűjtemény: Ms 84/43., 45., 49., 50., 51., 56. sz. alatt.

285 TiREK Kt 7409. Makkai László 1945. október 31-én Budapestről írt levele szüleihez: „Ami a pártfogókat illeti, a köszönet oroszlánrésze Juhász Gézát illeti, az ő levele nélkül talán én sem mentem volna semmire, mert nem tudtam volna apropót találni az államtitkárhoz való bejutásra. Ezenkívül Kuthy, Bibó Pista és általa Erdei Ferenc, továbbá Bereczky érdemelnek köszönetet, járt a dologban Péter János, Tamási s nem utolsó sorban Ravasz is. Az az érzésem azonban, hogy mindezek nem sokat értek volna Juhász közbelépése nélkül.” Az emlegetett Juhász Géza-levele Kovács Kálmánnak szolt, amint az egy másik Makkai László-levelelől kiderül: TiREK Kt 7406. A TiREK Kt 6002. Bibó István levele Makkai Sándorhoz (Budapest, 1945. május 7.): Erdei Ferenc „valóban komoly levelet írt Sándor Bátyám ügyében Riesnek, s Riestől választ is kapott”.

286 Néplap 1945. május 17-i szám 3. lap.

287 KLTE EK Kézirattári különgyűjtemény Ms 84/50.

A háború után új tanárt kapott a vallástudományi tanszék dr. Pákozdy László Márton személyében, aki 1945. december 18-tól működött Debrecenben nyilvános rendkívüli tanárként, s majd 1949. június 17-től lett nyilvános rendes tanár.²⁸⁸

A háború után, az Egyházak Világtanácsa (EVT) Ideiglenes Bizottságának első genfi ülésére meghívták 1946 februárjára Vasady Bélát, aki a Hit és Egyházszervezet mozgalom 1937. évi edinburghi konferenciáját előkészítő bizottsági tag-sága óta (1936) ismert volt ökumenikus körökben. Vasady az EVT Újjáépítési Osztályát is felkereste, hogy a háborús egyházi károkról beszámoljon és segítséget kérjen a helyreállításhoz. Genf után folytatólagosan eleget tett egy másik meghívásnak is, amelynek kapcsán több hónapos amerikai körutát tett. Természetesen a hittudományi kar tagjai és az egyházkerület vezetése is támogatta kiutazását, sőt Vasady Béla fizetési szabadságát meghosszabbították az 1946/47. tanévre.²⁸⁹ Vasady amerikai körútjának nevezetes állomása lett Princeton, ahol éppen megüresedett a teológiai szeminárium rendszeres teológiai katedrája, így meghívták két tanévre vendégprofesszornak. A kar engedélyezte a fizetés nélküli szabadságot, és helyének biztosítására elrendelte óráinak belkörü helyettesítését,²⁹⁰ amelyet Török István professzor végzett nagy odaadással. Vasady 1949. március 18-án kelt levelében mondott le debreceni katedrájáról és maradt haláláig (1992) Amerikában.

A Vasadynak beígért amszterdami EVT-tisztség elnyerése elmaradt, és kétségei támadtak hazatérésének következményei miatt. Félelmeit 1949. szeptember 3-án így fogalmazta meg Amerikában, egy Karl Barthhoz írt levelében: „Emlékszem, a gyűlés vége felé azt mondta nekem, hogy némelyek a magyar delegáció tagjai közül másképpen beszélnek itt Amszterdamban, mint beszéltek Magyarországon, ottani találkozásukkor. Ilyen körülmények között tudok-e majd hazatérve hasznos szolgálatot végezni szülőhazámban? Nem fognak-e gyanakvással fogadni hazatérésem után? Annak ellenére, hogy tudják, én nem mindenben azonosítom az Egyház ügyét a Nyugat ügyével, nem kevesen lesznek olyanok, akik (önös érdekektől vezérelve) abból a pusztá tényből kovácsolnak a maguk számára előnyt, hogy én az utolsó két és fél évben nyugaton, s még hozzá a »kapitalista«, »reakcionista« és »imperialista« Egyesült Államokban tevékenykedtem. Ezek miatt mi, azaz én és feleségem már az amszterdami gyűlés ideje alatt arra a kemény elhatározásra jutottunk, hogy nem térünk haza Magyarországra.”²⁹¹

Ahogy korábban is felvetődött a tansegéd személyzet bővítése, úgy 1947 májusában a háborúban szétzilált szemináriumi könyvtárak rendbe hozása indo-

288 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1947. május 23. XI. rendes ülés, 392. szám: javaslat a miniszterhez rendes tanári kinevezésre. A kinevezésről szóló miniszteri leirat bejelentése: DE HTK 1949/50. Jkv. – 1949. szeptember 8. I. rendes ülés, 19. szám.

289 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1946. október 22. III. rendes ülés, 84. szám.

290 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1947. március 14. IX. rendkívüli ülés, 305. szám. Vö. Vasady Béla: Az ige útján sántikálva. Teológiai önéletrajz, Debrecen, 1993. 149., 160–161., 181–182.

291 Ferencz Árpád (szerk.): Világok vándorai. Debrecen, 2007 (DRHE Karl Barth Kutatóintézet kiadványai, 1), 144.

kolttá tette, hogy a tanszékek mellé demonstrátori és díjtalan gyakornoki állást szervezhessenek. „Más fakultások e tekintetben aránytalanul kedvezőbb elbánásban részesültek” – hangzott a miniszternek adott indoklás.²⁹² Az ismételt kérelmeket mind visszautasították. Természetesen a könyvtárkezelői diákállásra választott tanévenkénti egy hallgató munkája ezen a helyzeten nem tudott alapvetően javítani.

Az 1946/47. tanévben került sor a püspökké választott dr. Révész Imre és az egyháztörténeti tanszék kapcsolatának rendezésére. A püspöki tiszttel járó, minden erejét igénybe vevő feladatokra hivatkozva lemondott tanszéki megbízatásáról. Az 1946 októberében kiírt pályázatra kilencen jelentkeztek: dr. Bodonhelyi József budapesti gyakorlati teológiai tanár, d. dr. Bucsay Mihály budapesti vallás-tanár, teológiai magántanár, dr. Czakó Jenő vallásoktató lelkész, dr. Csomár Zoltán Kárpátaljáról menekült lelkész, dr. Esze Tamás, a Lorántffy Egyesület igazgató lelkésze, dr. Kathona Géza felvidéki (Nagymegyer) lelkész, dr. Márkus Jenő tatai lelkész, dr. Miklós Ödön egyetemi magántanár és dr. Tóth Endre pápai teológiai tanár.²⁹³ A sok pályázó közül Bodonhelyi József és Tóth Endre volt a két legesélyesebb. A két táborra szakadt tanári kar tagjai közül Erdős József, Erdős Károly és Varga Zsigmond jelöltje Bodonhelyi József volt. Kállay Kálmán és Makkai Sándor pedig Tóth Endre mellett állt ki, akit Révész Imre püspök a legértékesebb pályázónak tartott és elérte a minisztériumban, hogy őt nevezzék ki az 1947/48. tanévtől a debreceni egyháztörténeti tanszékre nyilvános rendes tanárnak.²⁹⁴

1946. december 12-én 90 éves korában elhunyt dr. Erdős József nyugalmazott professzor.²⁹⁵

A háború utáni első évek furcsa kettősségben teltek. Az úgynevezett koalíciós kormányzás éveiben is voltak jelek, amelyek a kar kibontakozási lehetőségeivel kecsegtettek, és voltak jelek arra nézve is, hogy inkább beszűkíteni akarja a kormányzat a teológiai képzés lehetőségeit. A „fordulat évében”, 1948-ban pedig egyre inkább kiderült, hogy a politikai-hatalmi váltás után a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) ideológiai okokból sorvasztani akarja az egyházi felsőoktatást.

Bár pozitív hatása volt a református teológiai képzések iránti külföldi érdeklődésnek és segítő szándéknak, de a látogatások közül elsősorban az egyházpolitikai utakat tűrte el a hatalom. 1947 őszén felkereste a kart és előadást tartott Hoekendijk, a holland missziói tanács főtitkára,²⁹⁶ dr. C. E. Josephson, az Egyházak Világtanácsa Újjáépítési Osztályának magyarországi előadója, Willem Adolph Visser't Hooft, az Egyházak Világtanácsa főtitkára, a Világdiákszövetség elnöke, dr. B. J. Bush, az EVT ösztöndíjbizottságának elnöke, dr. C. T. Leber, a Presbyterian Church in the USA külmisziói bizottságának elnöke, H. Hellstern

292 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1947. május 23. XI. rendes ülés, 393. szám.

293 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1946. december 7. V. rendes ülés, 177. szám.

294 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1947. szeptember 10. I. rendes ülés, 3. szám.

295 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1946. december 14. VI. rendkívüli ülés, 193. szám.

296 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1947. november 22. III. rendes ülés, 114. szám.

főtitkár a svájci HEKS-től.²⁹⁷ 1948-ban Josef Hromadka, a prágai Jan Hus fakultás dékánja tartott előadást,²⁹⁸ és március 26–29. között járt Debrecenben Karl Barth bázeli professzor, akinek az előadókörútját a kor egyházi vezetői egyházpolitikailag interpretálták.²⁹⁹

Azok a külföldiek, akik inkább tudományos, elvi-teológiai előadások tartására jelentkeztek be Debrecenbe, végül vízumproblémák és egyéb miatt nem adhattak elő Debrecenben, mint W. A. Dekker holland teológiai tanár,³⁰⁰ aki családjával érkezett volna,³⁰¹ illetve A. Fyfe Findlay aberdeeni professzor.³⁰²

A háborúban elszenvedett veszteségek pótlására könyvadományok érkeztek. A Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Szövetsége (YMCA) Genfből küldött 51 kg súlyú könyvadományt.³⁰³ A budapesti Országos Könyvtári Központ közvetítésével a párizsi protestáns teológiai fakultás könyvcserkapcsolatot ajánlott fel,³⁰⁴ az utrechti egyetem pedig könyveket küldött.³⁰⁵ A lundi egyetem könyvtára olyan folyóiratokat és tudományos könyveket ajánlott fel, amelyek 1940 óta jelentek meg. Ebben az utóbbi ügyben Pákozdy László Márton levelezett a svéd egyetemmel.³⁰⁶ A svájci egyházak segélyszervezete (HEKS) egyházi és teológiai folyóiratbeszerzési keretet biztosított.³⁰⁷

Az országos helyzet Debrecenben is ismert volt, ami a felekezeti felsőoktatás kezdeményezéseinek sorozatos visszanyesése kapcsán történt (vö. a katolikus egyetem létesítési tervének meghíúsulása, felekezeti nevelőképző iskolák államosítása).³⁰⁸

A nyugati támogatás pozitív jelei mellett feltűnő negatív jelenségek terhelték a debreceni teológiai kar életét. A központi egyetemépület hittudományi kari helyiségei nehezen szabadultak fel egyéb funkciók alól. Újra és újra szóvá kellett tenni, hogy a postahivatalnak, elemi iskolai oktatásnak, egyetemi tanácsjegyzői irodának és a Nyári Egyetem igazgatói irodájának igénybe vett helyiségek tulaj-

297 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1947. december 16. IV. rendes ülés, 190. szám.

298 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1948. február 26. VI. rendes ülés, 268. szám.

299 Ferencz Árpád (szerk.): Világok vándorai. Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról. Karl Barth és Vassady Béla levelezése, Debrecen, 2007 (DRHE Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 1).

300 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1946. október 22. III. rendes ülés, 71. szám.

301 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1948. március 19. VII. rendes ülés, 308. szám.

302 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1948. január 26. V. rendes ülés, 227. szám. Az elmáradásról: 1948. március 19. VII. rendes ülés, 285. szám.

303 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1947. február 3. VII. rendes ülés, 238. szám, 1947. március 3. VIII. rendes ülés, 265. szám.

304 DE HTK 1946/47. Jkv. – 1947. június 16. XIII. rendes ülés, 415. szám, 1947. szeptember 10. I. rendes ülés, 15. szám.

305 DE HTK 1948/49. Jkv. – 1948. október 2. III. rendes ülés, 85. szám.

306 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1947. október 14. II. rendes ülés, 96. szám.

307 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1948. március 19. VII. rendes ülés, 305. szám.

308 Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás 1945–2000. Múltunk 49 (2004)/3, 3–20.

donjoga a hittudományi kart illetik.³⁰⁹ A hittudományi kar az egész egyetem és a karközi együttműködés szellemében évekig nagyvonalúan járt el, azonban 1948 novemberében Kövesi Ervin párttitkár az MDP egyetemi hallgató csoportjának kérte volna használatra a kar egyik földszinti termét. A kar az Egyetemi Tanácshoz fordult, hogy a régóta nélkülözött termet ne kelljen átadni.³¹⁰

A jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a hittudományi kar tanárainak és hallgatóinak olyan tömegrendezvényeken és ünnepélyeken is meg kellett jelenniük, amelyeknek a tartalmával nem mindig érthettek egyet.

A kar tagjai – a kiküldetéssel, majd princetoni meghívással távol lévő Vasady Bélát kivéve – a második világháború kitörése óta többszöri névre szóló meghívás ellenére sem juthattak ki tudományos-szakmai céllal külföldre.³¹¹ Az ökumenikus, illetve egyházpolitikai jellegű utak is kivételeseknek számítottak, mint amilyenek 1947. december 29-től 1948. január 2-ig Czeglédy Sándor prodékán vett részt az Egyházak Világtanácsa Újjáépítési Osztálya meghívására Genfben.³¹²

Bár csak 1952-ben, Kossuth Lajos születésének 150. évfordulóján következett be a debreceni egyetem elnevezése, azért jellemző, hogy az 1948-as centenáriumi ünnepségek hevületében és az új politikai szelek hatására a jog- és államtudományi kar indítványozta a Debreceni Tudományegyetem Kossuth Lajosról történő elnevezését. A rektor felhívására a hittudományi kar álláspontja az volt, hogy „teljes tudatában van ugyan Kossuth Lajos emberi nagyságának, mindazáltal sem a debreceni, sem más tudományegyetemeknek emberről való elnevezését nem tartja sem megokoltnak, sem kívánatosnak. Nem tartja megokoltnak azért, mert egyetlen emberi név – bármilyen ragyogó tehetség viselte is –, sohasem

309 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1947. szeptember 10. I. rendes ülés, 53. szám: „Elnöklő Dékán előterjesztésére a kar szokás szerint számba veszi a hatáskörébe tartozó központi épületi helyiségeket. Ezen helyiségek a következők: a dékáni hivatal 4 helyisége, a tanácssterem, 4 előadóterem, 8 szemináriumi helyiség és a hozzá tartozó 8 tanári szoba, a fsz. 18. sz. helyiség jelenleg a postahivatal használatában, a fsz. 12. sz. helyiség jelenleg dr. Kiss Zsigmond egyetemi tanácsjegyző használatában, az I. emeleti 101. sz.-hoz tartozó helyiségek jelenleg a Nyári Egyetem használatában, az alagsori 11. sz. helyiség jelenleg a kar raktára, valamint 3 I. emeleti és 1 földszinti toilette helyiség, ezek közül kettő használaton kívül van. – A hittudományi kar kimondja, hogy rendes szokása szerint a tanév első kari ülésén ezekre a helyiségekre fenntartja jogigényét és azt, hogy e helyiségeket a szükséghez képest igénybe is veszi. Kimondja továbbá, hogy jelen határozatának jegyzőkönyvi kivonatát a Tanácshoz felterjeszti.” 1947. október 14. II. rendes ülés 90. szám: „A Nyári Egyetem igazgatójának átírtára a nevezett intézmény irodájának elhelyezéséül szolgáló 101. sz. kari helyiségnek az 1947/48. tanévre leendő átengedése tárgyában. – A kar hozzájárul a nevezett helyiségnek az 1947/48. tanévre való folytatólagos átengedéséhez. Egyben elvárja, hogy az ugyancsak karunkhoz tartozó helyiségekben elhelyezett posta, valamint elemi iskola, hasonló természetű kéréssel forduljanak karunkhoz.”

310 DE HTK 1948/49. Jkv. – 1948. november 6. IV. rendes ülés, 134. szám.

311 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1947. október 14. II. rendes ülés, 91. szám 2/a. pont.

312 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1947. november 22. III. rendes ülés, 148. szám, 1948. január 26. V. rendes ülés, 195. szám.

fejezheti ki egy *universitas* hivatását, rendeltetését és munkálkodásának céljait, vagy eredményeit. Kívánatosnak pedig azért nem tartja, mert egyetemek és intézmények emberről való elnevezése tulajdonképpen német mintára jött divatba Magyarországon, a német kislejedelemségek tudós világának túlzott lojalitásából eredt és ennek a szokásnak magyar területen gyökere nem is volt. A »Debreceni Tudományegyetem« elnevezésben egyetemünk egész történelmi gyökere, egész klasszikus szellemisége benne van. Ezt az elnevezést egy történelmi emberi névvel megtoldani teljesen felesleges. A Hittudományi Kar ezek alapján továbbra is szorosan ragaszkodik az Egyetemi Tanács 1945. évi április hó 27-én tartott IX. rendes ülésén hozott 103. sz. határozatához, valamint a V.K. Miniszter Úr 61.771/1947. VI. sz. alatt 1947. évi április 17-én kelt rendeletében foglalt elvi döntéséhez. A Kar kéri fentiek alapján az Egyetemi Tanácsot, hogy a jog- és államtudományi kar indítványa felett térjen napirendre.»³¹³

A hazai hittudományi karok (Budapest, Debrecen, Sopron) történetében a végjáték időszaka kezdődött el 1948 őszétől, amely a hittudományi karok egyházi kézbe adásával végződött az 1950. évi 23. számú törvényerejű rendelet kiadásakor.

A debreceni hittudományi kar egyetemről való kiszorítása a közérzet megromlásával kezdődött és a kari struktúra bővülése miatt kiköltözéssel folytatódott.

A felvételi rendszere 1948 őszétől a hittudományi karokon is megváltozott. Az 1950/51. tanévi felvételi vizsgán a teológiai fakultásokon öt szakmai és öt ideológiai kérdésre kellett válaszolni. A debreceni hittudományi karon például a következő kérdések: 1. Mit tehetnek az egyházak a béke érdekében? 2. Miért kell a parasztságnak a munkásosztállyal együttműködni? 3. Miben fejlesztette tovább Lenin és Sztálin a marxizmust? 4. Az új magyar Népköztársasági Alkotmány jelentősége. 5. A hazafiasság helyes és helytelen értelmezése.³¹⁴ A felvételi jegyzőkönyv helyesléssel vette tudomásul, hogy „a felvett hallgatók vizsgálatra nem rendeltettek be, valamint, hogy dr. Vargha Balázs felvételi bizottsági tag a beiratkozás után foglalkozni fog a hallgatókkal, a demokrácia szellemében folytatandó lelkészi hivatásukat illetően».³¹⁵

Tóth Endre dékán feljegyzései őrizték meg a teológus diákok egyetemi szociális juttatások terén elszenvedett hátratételeit. Egy 1948 novemberében írt beadvány szerint „a diákjóléti gyűlésen csak öt theologus részére szavaztak meg segílyt, azért, mert a theologusok az egyetemi hallgatók között olyan magatartást

313 DE HTK 1947/48. Jkv. – 1948. április 23. IX. rendes ülés, 336. szám.

314 DE HTK 1949/50. Jkv. – 1950. február 7. VII. rendes ülés, 277. szám. A szakmai kérdések: 1. Mióta és milyen céllal olvasom a Bibliát? 2. Melyik ószövetségi könyvet szeretem legjobban és miért? 3. Rövid helyzetkép gyülekezetemről. 4. Eddigi lelki fejlődésem folyamán kitől kaptam a legerősebb lelki hatásokat? 5. „Ecclesia semper reformari debet.” Vö. Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás 1945–2000. Múltunk 49 (2004)/3, 21–22.

315 DE HTK 1948/49. Jkv. – 1948. szeptember 20. I. rendkívüli ülés, 2. szám. Dr. Vargha Balázs a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ) tagjaként volt a felvételi bizottság tagja.

tanúsítanak, amely legenyhébben passiv resistentiának nevezhető, ezen a magatartáson változtatni kell, mondta a beadvány, meg kell alakítani a tanulóköröket, marxista szemináriumokban kell részt venni, továbbá, hogy az internátusban is meglévő sok baj miatt a theologusok kérik meg a püspök urat s a professzorokat, hogy együttesen tárgyalják meg a kérdéseiket”.³¹⁶ Egy év alatt a kifogások csak növekedtek, s 1949 novemberére oda jutottak, hogy a dékán kari ülésen jelentette be: „dr. Lemhényi Jenőtől, az egyetemi MDP pártszervezetek csúciszervezetének káderesétől a rectori hivatalon keresztül szerzett értesülés szerint a Kar hallgatói a Párttörténet c. előadásokat nem hallgatják.”³¹⁷

Az 1948. november 3-án tartott vallás- és közoktatásügyi miniszteri értekezlet témája az egyetemi reform volt, amelyből kiderült, hogy a hittudományi karokra a reform nem terjed majd ki. A minisztert megkérdező soproni teológiai dékán azt a választ kapta a minisztertől, hogy „ez a tény nem jelent negatív magatartást a kormányzat részéről, hanem csak azt, hogy a hittudományi karok továbbra is a saját egyházi főhatóságuk által megállapított tanulmányi, stb. szabályzat alapján végzik működésüket”.³¹⁸

Újabb bizonytalansági tényezőt jelentett a hittudományi kar központi épületben maradását illetően a debreceni Nevelői (Pedagógiai) Főiskola elhelyezése és az 1948/49-es tanévben a természettudományi kar megalakításának újabb és újabb mozzanata. A központi egyetemépület túlterheltsége nyilvánvaló volt, és kiszivárgott a megoldás módja is: költözzön vissza a hittudományi kar a Református Kollégium épületébe. Azért, hogy az egyházkerület vezetése bebiztosítsa az államosító törekvések idején a Református Kollégium és a hozzá tartozó ingatlanok egyházi tulajdonlását, megfelelő megállapodásra törekedve az állammal, befogadta a hittudományi kart. A Református Kollégium helyiségeit ebben az időszakban az ott elhelyezett állami általános iskola foglalta el, amelynek kitelepítése feltétele volt a hittudományi kar befogadásának.

A minisztériummal folytatott tárgyalások döntő pontja volt 1949. március 1-jén dr. Tóth Endre dékánnak és az egyetemi ügyosztály minisztériumi vezetőjének, dr. Tolnai Gábornak a találkozója. A hittudományi kar egyértelmű szót várt a jogviszony változatlanul hagyásáról, hogy a fakultás maradjon az egyetem kötelékében; a berendezési tárgyak és a teljes felszerelés átköltöztetéséről, a dologi kiadások fedezéséről; a kollégiumi helyiségek átalakításáról, rendbehozásáról. „De nyomatékosan hangsúlyozta, hogy eszerint az általános iskolának a Kollégiumból való kitelepítése az egész kérdés megoldásának sine qua non-ja.”³¹⁹

A minisztériumi ígéretnek, az egyházkerületi jóváhagyás és a kari felhatalmazás alapján 1949. március 11-én kijelölték a Református Kollégium azon helyiségeit, amelyek a kar számára szükségesek. A hittudományi kar átköltözési ügyének

316 Tóth Endre iratainak jelzete: TtREK – R 4298/6.

317 DE HTK 1949/50. november 22. IV. rendes ülés, 140. szám.

318 DE HTK 1948/49. Jkv. – 1948. november 6. IV. rendes ülés, 107. szám.

319 DE HTK 1948/49. Jkv. – 1949. március 18. II. rendkívüli ülés, 333. szám.

végleges megtárgyalása április 22–23-án történt, és eldöntötték, hogy az átalakítási munkák ellenőrzését miniszteri bizottság fogja felügyelni.³²⁰

A kar 1949. június 7-én hozott határozatot dr. Török István professzor javaslatára: „A Hittudományi Kar a Debreceni Tudományegyetemre vonatkozó kormánytervekkel kapcsolatban kinyilatkoztatta, hogy kész az egyetem központi épületéből teljes felszerelésével és összes ingóságával együtt a Református Kollégium épületébe átköltözködni arra az időre, míg a természettudományi fakultás épülete elkészül és saját helyiségeibe mehet. A Kormány a nyilatkozatot, mint a Hittudományi Kar részéről hozott s a 3 éves terv egyetemi vonatkozású céljai megvalósítását nagy mértékben elősegítő áldozatot örömmel és köszönettel fogadta és készséggel vállalta a Református Kollégium hittudományi kari célokot szolgáló helyiségeinek átalakítását és tatarozását, valamint a kiköltözködés összes költségeit, mint ami együttvéve is csekély töredéke annak az összegnek, amibe egy új természettudományi kari épület emelése került volna.”³²¹

Nyilatkozatokban és készség tekintetében nem volt hiány, de a megfaragott építési költségvetés és a több szálon futó tervezés miatt csak 1949 késő őszen kezdődtek meg az átalakítások a Református Kollégiumban, és lassan haladtak előre. Az ügyek intézését Pákozdy László Márton dékán vezetésével Tóth Endre pro-dékán, Czeglédy Sándor és Török István professzorok igyekeztek felgyorsítani.³²²

A sok szóbeli közlés, az elejtett egyetemi megjegyzések és a minisztérium hallgatása fogalmaztatta meg a teológiai tanárokkal azt, hogy „a Kar átköltözésének ügye a Természettudományi Kar szervezésének és kiadásainak egy részlettételeként, de facto egészen az említett kar szervezőinek a hatáskörébe került, amiből kifolyólag az egyik kar a másik rovására iparkodhatik a maga érdekeit érvényesíteni, – karunk tisztelettel kéri a két tudománykar elhelyezésének, illetve az elhelyezés költségeinek olyan természetű megosztását és elkülönítését, hogy félreértésekre, félremagyarázásokra, vagy éppen rejtett versengésekre ne nyíljk alkalom. Ilyesm csak késleltetné, esetleg kétségessé is tenné a megnyugtató megoldást.”³²³

Az első költségvetés szerint 186.000 Ft volt az elvégzendő átalakítások összege, ami aztán különböző munkák kihúzásával szinte fele költségre apadt és a műszaki tartalom is lényegesen változott.³²⁴ A Dékáni Hivatal 1949 decemberében és 1950 januárjában költözködött, míg a kar teljes átköltözése a Református Kollégiumba egészen a tanév végéig elhúzódott.

Az 1949/50. tanév fontos személyi változásokat is hozott. Az amerikai vendégprofesszorságát töltő Vasady Béla lemondott állásáról. A kar 1949 őszén ki-

320 DE HTK 1948/49. Jkv. – 1949. május 13. IV. rendes ülés, 413. szám.

321 DE HTK 1948/49. Jkv. – 1949. június 7. XVI. rendes ülés, 561. szám. Az átköltözés ügyéhez lásd még: 1949. november 22. IV. rendes ülés, 179. szám, 1950. január 5. VI. rendes ülés, 230. szám.

322 DE HTK 1949/50. Jkv. – 1949. szeptember 8. I. rendes ülés, 48. szám.

323 DE HTK 1949/50. Jkv. – 1949. november 22. IV. rendes ülés, 179. szám, 3. határozati pont.

324 DE HTK 1949/50. Jkv. – 1950. január 5. VI. rendes ülés, 230. szám.

mondta a rendszeres teológiai tanszék megüresedését, amelyet a rendszeres teológiával is foglalkozó Czeglédy Sándor professzor áthelyeztetésével gondoltak betölteni.³²⁵ A miniszter azonban megszüntette a rendszeres teológiai tanszéket és a Debreceni Egyetemre készített költségvetésben már csak hét teológiai tanszék szerepelt.³²⁶

A tanév során búcsúzott el a tanári kartól és vonult véglegesen nyugalomba az egyházpolitikai viharok közben püspöki szolgálatot végző d. dr. Révész Imre,³²⁷ aki után Péter Jánost, a Filadelfia Diakonisszaképző Intézet lelkipásztorát választották meg püspököknek.

A megváltozott politikai viszonyokat és a teológiai tanárok helyzetét jól érzékelteti Makkai Sándor esete, akitől 1947 márciusában a Püspöki Hivatalból azt kérték, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium protestáns ügyosztálya kérésére küldje be a „Szabad egyház szabad államban” című előadás-sorozaton elhangzott előadását. (Az előadás ideje 1946. május 19-volt!) „Amennyiben előadásának szövege akkor sem volt leírva, vagy azóta már nincs birtokában, még akkor is nagyon kívánatos volna előadásának legalább rövid tartalmát és lényegét írásba foglalni, hogy így a VK. Minisztérium az egész előadásorozatról megfelelő képet alkothasson.”³²⁸ Mivel Makkairól nem alakult ki a „megfelelő kép”, sőt a misszió teológusa egyre kellemetlenebbé vált, ezért a kultuszt mindenáron redukálni akarók belátták, hogy vele nem lehet egyezséget kötni az egyházsorvasztás területén. Az 1950 táján történt események annyira ránehezedtek, hogy össze is roppantották, s ekkor érezte meg végképp, hogy mind az állami, mind az egyházi vezetésnél persona non grata lett. Nyugdíjazni akarták, ami ellen a teológiai tanárok testületileg szót emeltek.³²⁹

Félreérthetetlenné teszi ezt számunkra, ha fellapozzuk a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Kara 1950. július 19-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyvét. Az ülés témája az egyetemi keretből történő kiválás és a teológiai akadémia megszervezésének ügye volt. Ezzel kapcsolatban jelentette be Pákozdy László Márton dékán, hogy Makkai Sándor nyugdíjazása küszöbön áll. A kiválással kapcsolatban szó esett esetleges személyi változásokról, leszűkítésről, de az egyházkerület elnöksége úgy döntött, hogy megtartja a hét tanszéket, így még nyugtalanítóbb volt a nyugdíjazás híre.

A kar tagjai ezt a hírt az intézet életébe mélyen beavatkozó eseménynek tartották, ezért teljes egyhangúsággal hozták meg az alábbi nyilatkozatot: „dr. Makkai Sándor kiváltságos személyiségére és irányadó professzori működésére a Hit-

325 DE HTK 1949/50. Jkv. – 1949. október 26. III. rendes ülés, 86. szám. Gondoltak még Victor János, vagy Nagy Barna, vagy Koncz Sándor teológiai tanárok meghívására is, de Victort frissen választotta professzornak a budapesti teológia, míg Nagy és Koncz professzorok nem kívánták elhagyni Sárospatakat.

326 DE HTK 1949/50. Jkv. – 1950. január 5. VI. rendes ülés, 188. szám.

327 DE HTK 1949/50. Jkv. – 1949. szeptember 8. I. rendes ülés, 47. szám.

328 TtREK Kt 4972. A levél kelte: Debrecen 1947. március 11. 725/1947.

329 DE HTK 1949/50. Jkv. 1950. július 19. 495. szám.

tudományi Karnak az akadémiaiá váló átalakulás esetén, az eddiginél is nagyobb mértékben szüksége van, s ez a szükséglet a Hittudományi Kar meggyőződése szerint nem kevésbé fennáll egyetemes egyházi szempontból nézve is. Dr. Makkai Sándor egyháztörténeti jelentőségű erdélyi szolgálatának tapasztalatait olyan termékeny módon egyesítette a folytonos teológiai kutató munkával és az elvileg átvilágított s teológiailag kiértékelt tapasztalatokat annyira a magyarországi helyzetre alkalmazott koncepcióban hasznosította lelkészképzésünkben és egyidejűleg a missziói munka országos irányításában, hogy teológiai viszonylatban elsősorban az ő professzori működése jelenti az elmélet és gyakorlat, az állami fakultás és az egyházi élet új meg új kezdeményezésekre indító kölcsönhatását és szerves kapcsolatát. Elméletet és gyakorlatot termékenyen egybefogó s ezért szüntelen fejlődésben levő életműve, ihlető erővel és az élő példa közvetlenségével érvényesül tanszékén az új lelkésznevelés kialakításának döntő fontosságú munkájában. A leendő Theológiai Akadémiának a Tiszántúli Református Egyházkerület életébe való szerves beépítésénél – amely sokkalta nagyobb feladat az erre vonatkozó szervezeti szabályzat elkészítésénél – az ő tevékeny és példamutató közreműködése, csak a leendő intézmény s a lelkészképzés *nagymérvű károsodása* árán volna nélkülözhető. A Hittudományi Kar, mindenekelőtt a rábízott egyházi ügy iránti felelősségből, az egyházi munkaerő gazdálkodás összes követelményeit és lehetőségeit gondosan mérlegelve, a végtelékig ragaszkodik dr. Makkai Sándor személyéhez s ezt abban a tudatban teszi, hogy dr. Makkai Sándor professzortársunknak sem a Karhoz való viszonyában, sem munkaképességében, sem munkakedvében nem állt be olyan változás, amely a nyugdíjazást indokolhatná. Továbbá az sem tételezhető fel róla, hogy az egyezményvel előálló új helyzetben a Kar sorsát testvéri készséggel ne osztaná, vagy a további szolgálattól bármi okból is vonakodnék. Távozásának anyagi oka sem lehet, hiszen az egyezmény, az eddigi keretben hét tanszék ellátmányát biztosítja az új Akadémia számára. Az adott lehetőségek között, az eshetőségeket megfontolva, a Kar ragaszkodik ahhoz, hogy mind a hét tanszék kifejezetten *teológiai* tanszék maradjon, vagyis a hetedik tanszék ordináriusa is *theologusként* vehessen részt a lelkészképzés, lelkésztovábbképzés munkájában, a konferenciái és más egyházi szolgálatban. Ezért a Kar mellőzni kívánja a külön filozófia-pedagógiai tanszék felállítását, hanem az eddigi ügyvélt párhuzamos rendszeres teológiai és ugyancsak ügyvélt párhuzamos gyakorlati teológiai tanszékek diszciplínáinak ellátását, a három közvetlenül érdekelt professzor javaslata alapján, három teológiai tanszék között való elosztás révén kívánja biztosítani. Az esetleg fennmaradó filozófiai diszciplínák szakszerű ellátása pedig vagy óraadó beállításával, vagy szükség esetén belkörü helyettesítéssel volna megoldható. Erre az utóbbi célra a megfelelő óradíj keretet az egyezmény megadja. A Kar az említett három teológiai tanszék egyikén, a fenti indokok alapján, mint a missziói tudományok eddigi ordináriusát és nélkülözhetetlen továbbmunkálóját, *dr. Makkai Sándort* kívánja professzori szolgálatban megtartani, annyival is inkább, mert életműve töretlen folytatásához a dolog természete szerint bizonyára neki is szüksége van a Kar közvetlen munkatársi közösségére. Erről a Kar a rábízott ügy iránti felelősség tudatában, s a megértés

biztos reményében felterjesztésben értesíti a Tiszántúli Református Egyházkerület és az Egyetemes Konvent Főtiszteletű Elnökségét, tisztelettel kérve őket a haladéktalanul szükséges lépések megtételére. Egyidejűleg ugyanezen szöveget, ugyanilyen értelmű kéréssel s a kartársi ragaszkodás, szeretet és tisztelet ismételt hangsúlyozásával átnyújtja dr. Makkai Sándor professzornak.”³³⁰

A nemkívánatosság azonban nagyobb léptékben is igaz volt. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi és június 30-án kihirdetett 23. sz. törvényerejű rendelete értelmében „1. §. Az Alkotmány 54. §-ában foglalt, az állam és az egyház különválasztására vonatkozó rendelkezéseknek megfelelően a budapesti, debreceni és pécsi egyetem hittudományi karát az 1949/50. tanév végével le kell választani az egyetem szervezetéből és további rendelkezés céljából az illetékes egyházaknak kell átadni. 2. §. A jelen törvényerejű rendelet végrehajtásáról a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodik.”

Ez a rendelet döntően befolyásolta azokat a tárgyalásokat, amelyeket az Egyetemi Tanács a Tiszántúli Egyházkerület Elnökségével és a hittudományi karral folytatott, illetve elvágta a szálakat a hittudományi kar és a Debreceni Tudományegyetem között.

A politikai akarat elindította az önálló egyházi fenntartású intézménnyé szerveződés folyamatát.

Az egyházkerület elnöksége már a törvényerejű rendelet megjelenése utáni napokban tárgyalásokat kezdeményezett a Vallás- és Közoktatási Minisztériummal. Ezek eredményeként mindkét tárgyaló fél szükségesnek ítélte azt, hogy a hittudományi karnak a tudományegyetem szervezetéből való leválasztását, annak leglényegesebb részletkérdéseivel együtt *Egyezményben* rögzítették.³³¹

A teológiai oktatás az egyetemről való kiköltözéssel és az egyetem szervezetéről való leválasztással 1950-ben visszatért a Debreceni Református Kollégiumba. E kettős feladat elvégzését a hittudományi kar utolsó két tanévének dékánjai, Tóth Endre (1948/49) és Pákozdy László Márton (1949/50) irányították.

A debreceni hittudományi kar a második világháború utáni gyors politikai változások és átalakulások között is arra törekedett, hogy eredeti küldetéséhez méltóan megőrizze a református keresztyén teológia oktatásának kereteit, és átmentse egy új, sok bizonytalanságot tartogató történelmi korszakra, amely a karként való működésnek véget vetett és a teológiai munka mozgásterét is beszűkítette.

330 DE HTK 1949/50. Jkv. 1950. július 19. 495. szám.

331 Az Egyezmény teljes szövegét lásd Barcza József 1988, 333–334. „Egyezmény. A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyarországi Református Egyház Tiszántúli Református Egyházkerülete a Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Karának az egyetem szervezetéről való leválasztása folytán a Tiszántúli Egyházkerület által felállítandó Debreceni Református Teológiai Akadémia kérdéseinek rendezése céljából”. Aláírók: a Magyar Népköztársaság Kormánya nevében Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Tiszántúli Egyházkerület nevében pedig Péter János püspök és Gavallér Lajos egyházkerületi főgondnok, 1950. szeptember 4-én.